

53240

53240

1674

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO-POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
POLITICAL ECONOMY
TOMUS XXV.

HUNGARIA
SZEGED
1988

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO-POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN
Political economy

Политическая экономия
TOMUS XXV.

A mezőgazdaság fejlődése a tőkés és szocialista
országokban, valamint a világelelmezési probléma

E munka a Művelődési Minisztérium és a
Német Demokratikus Köztársaság Fő- és
Szakoktatási Minisztériuma közötti meg-
állapodás keretében készült

HUNGARIA
Szeged
1988

Főszerkesztők:

Dr. NAGY Lajos egyetemi tanár /JATE Szeged/ és
Dr. sc. Gerhard MÜLLER egyetemi tanár /KMH Lipcse/

Szerkesztőbizottság:

Dr. ANDRÁSSY Adél	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
Dr. CZAGÁNY László	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
Dr. ÉGETŐ Emese	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
Dr. MAYER László	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
Dr. SALLAI Miklós	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa
Dr. SIPOS Miklós	docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa

E kötet szerzői:

Dr. ANDRÁSSY Adél docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa	József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék Szeged
Dr. sc. Jürgen BECHER egyetemi tanár	Marx Károly Egyetem Franz Mehring Intézet Lipcse
Dr. CZAGÁNY László docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa	József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék Szeged
Dr. sc. Helmut DROSTE egyetemi tanár	Marx Károly Egyetem Marxizmus- Leninizmus Szekció Lipcse
Dr. Erhard GEISLER	Marx Károly Egyetem Marxizmus- Leninizmus Szekció Lipcse
Dr. MAYER László docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa	József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék Szeged
Dr. NAGY Lajos tanszékvezető egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora	József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszék Szeged
Dr. TÓTH László docens, a közgazdaságtudományok kandidátusa	Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Marxizmus- Leninizmus Intézet Szeged
Dr. VÁCZY Mária tanszékvezető	MSzMP Csongrád megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága Szeged

Felelős szerkesztő:

Dr. NAGY Lajos tanszékvezető egyetemi tanár,
a közgazdaságtudományok doktora

Technikai szerkesztők:

Dr. ANDRÁSSY Adél docens, a közgazdaságtudományok
kandidátusa
Dr. SALLAI Miklós docens, a közgazdaságtudományok
kandidátusa

ELŐSZÓ

E kötetben megjelent tanulmányok a lipcsei Marx Károly Egyetem Franz Mehring Intézete és a szegedi József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszéke között folyó többéves kutatómunka eredménye. Ezekre a kutatásokra az NDK Fő- és Szakiskolai Minisztériuma és a magyar Művelődésügyi Minisztérium közötti kulturális megállapodás teremtett módot.

A világelelmezés kérdése - akkor, amikor földünkön több száz millió ember éhezik és rosszul táplált - a világproblémák egyik legfontosabbika. Sokan úgy vélik, hogy az élelmezés kérdései csak a fejlődő országok gondja. Nyilvánvaló ezt a kérdést nem lehet így leszűkíteni. Hiszen egyrészt a tudományosan megalapozott táplálkozásnak mennyiségi-választéki és társadalomrétegződési feszültségei még az ipari országokban is fellelhetők. Másrészt éppen a fejlett tőkés, valamint a szocialista országok tehetnek legtöbbet a világelelmezési probléma tartós megoldásáért. Végül figyelembe kell venni a tőkés és szocialista országok termelőerőinek és termelési viszonyainak eltéréseiből eredő különbségeket a világelelmezés megoldásában. Elég itt arra gondolni, hogy napjainkban a fejlett tőkés országokban a mezőgazdasági termelés korlátozása, míg a szocialista országok többségében a termelés növelése a gazdaságpolitikai cél.

A tőkés és szocialista mezőgazdaságban - ez az élelmezésügy szempontjából is fontos - a mezőgazdaság egyik fő kérdése az alkalmazkodás a/ az intenzív fejlődési követelményekhez, b/ az agrároló okozta jövedelemhiányokhoz, c/ a mezőgazdaságban csökkenő elvándorláshoz /népességmegtartáshoz/, d/ a belső kereslet, főképpen az

export növekvő igényeihez.

A kötetben szereplő tanulmányok - amelyek a mezőgazdasági termelés, elosztás és forgalom hatását tárgyalják az élelmezési világproblémára, úgy a tőkés, mint a szocialista országokban - ezekre a kérdésekre kísérelnek meg válaszolni.

Szeged, 1987. szeptember

Dr. Nagy Lajos

Első rész Az agrártermelés és -forgalom fejlődése, ellent-
mondásai a fejlett tőkés országokban és a világ-
élelmezési probléma

I. fejezet: Az agrártermelés fejlődése, társadalmi korlátai
a fejlett tőkés országokban és a világélelmezés

1. Az agrártermelés fejlődése és részleges
válságai a tőkés országokban

A világ élelmiszergazdaságának helyzete, az 1,5 milliárd éhező, gyengén és hiányosan táplált ember az élelmiszertermelés erőteljes bővülését követeli meg a föld valamennyi régiójában. Ez szükséges a világ élelmiszerszükségletének kielégítéséhez, amely a FAO-prognózis szerint 2000-ig több mint kétszeresére emelkedik. /1980=100, 2000=211/^{1/}

A második világháború után a föld valamennyi régiójában az élelmiszertermelés nem jelentéktelen mértékben nőtt, a leggyorsabban a szocialista országokban. A tőkés ipari országokban szintén emelkedett a mezőgazdasági termelés. A legfejlettebb ipari országok mezőgazdaságában /USA és Nagy-Britannia/ a második világháború előestéjén ill. az 50-es évek elején a termelőerők fejlődésének fokozatosan egy új szakasza bontakozott ki. A kézi munkát és az állati igavonóerőt a gépi munka váltotta fel. Fokozatosan és parciálisan megkezdődött a mezőgazdaság iparosítása és a tudományos-technikai forradalom elemei a mezőgazdasági termelésbe is bevonultak. Megemlíthető itt: egyes folyamatok automatizálása, a

kemizálás, a modern tudományok, mindenekelőtt a biológia eredményeinek szélesedő felhasználása a mezőgazdasági termelésben.

Ezen folyamatok eredményeként a tőkés országokban 1961 és 1970 között az agrártermelés évente átlagosan 2,4 %-kal, 1971 és 1980 között pedig 1,9 %-kal emelkedett.^{2/} Egyidejűleg azonban működtek a tőkés mezőgazdaság gazdasági törvényei a monopóliumok parasztság feletti uralmának hatásmechanizmusa alapján és az állammonopolista agrárpolitika eredményeként, a mezőgazdasági termelés gátjai /korlátai/, amelyek a világlelelmezési probléma részleges megoldását is akadályozzák. Ezek a korlátok a tőkés mezőgazdaság jellemzői, noha a különböző tőkés országokban és a különböző időszakban erőteljesebben vagy gyengébben érvényesülnek. Ezek közül a következők emelhetők ki:

- a kapitalizmus válságtörvényének hatásmódja a mezőgazdaságban napjainkban;
- a mezőgazdasági termelés korlátozására irányuló állammonopolista agrárpolitika;
- a mezőgazdaság termelési kapacitásainak kihasználatlansága a parlagföldek, mindenekelőtt az un. szociális parlagföldek növekedése révén;
- az eleven munka és tőkefelhasználás csökkenése a mezőgazdaságban az un. alternatív földművelésre való áttérés révén;
- a mezőgazdasági kisüzemek tőkés viszonyok között ki nem használt termelési lehetőségei.

A tőkés válságtörvény napjainkban a mezőgazdaságban főként részleges válságokban jelenik meg. Végsősoron az úgy fogal-

mazható meg, hogy ma a tőkés mezőgazdaságban valamelyik termelési ágban állandóan válság van. Részleges válságok a tőkés gazdaság minden területén léteznek, mint egyes ágazatok vagy termékek tultermelési válságai. A termelés és piac ellentmondása és az ágazatok egyenlőtlen fejlődése szükségszerűen ismétlődő, részleges válságokhoz vezet, amelyek a ciklus valamennyi fázisában, az általános konjunktura periódusában is fellépnek. A mezőgazdaságban a részleges válságok egyes mezőgazdasági termékek értékesíthetetlen feleslegeiben, egyes mezőgazdasági ágak termelésének visszaesésében, a termékek árainak csökkenésében jelentkeznek. Ezek - mint a tőkés gazdasági válságok általában - "pillanatnyi erőszakos megoldásai a fellépő ellentmondásoknak, erőszakos kitörések /erupciók/, amelyek a felbomlott egyensúlyt egy pillanatra helyreállítják."^{3/}

A második világháború után a mezőgazdaságban a részleges válságok az agrárválságok fő megnyilvánulási formái.^{4/} Ezek napjainkban két formában lépnek fel:

- mint válságszakaszok a termelési ciklusban,
- készletek kialakulásában, amelyek többségükben állami raktárakban koncentrálnak.

A ciklusok három mezőgazdasági termelési ágban vannak:

- a hústermelésben, mint sertés- és szarvasmarha ciklus,
- a tojástermelésben, a tojásciklus,
- a zöldségtermesztésben, a zöldség-vetésterületciklus formájában.

Eladhatatlan készletek mindenekelőtt a gabonatermelésben /"gabonahegyek"/, a cukortermelésben /"cukorhegyek"/, a tejtermelésben /"tejtengerek, vajhegyek"/, a bortermelésben /"bortengerek"/ ta-

lálhatók. Ezek azok a termékek, amelyeket az állammonopólista agrárpolitika szabályozási mechanizmusa közvetlenül szabályoz, és ahol többségében rögzített termelői árak érvényesülnek. Ezek a termékek jobban /gabona, cukor, bor, tejpor/, vagy kevésbé /vaj/ tárolhatók. Ezeket az állami költségvetés, végsősoron az adófizetők költségére, állami vagy magán raktárakban tárolják.

A mezőgazdaságban a részleges válságok ismételten /minduntalan/ a mezőgazdaság egyes ágazatai termelésének kényszerű /erősza-
kos/ korlátozásához vezetnek és lényeges akadályokat állítanak a me-
zőgazdaság tudományosan, technikailag és biológiailag lehetséges nö-
vekedési potenciáljának kihasználása elé.

2. Az agrártermelést korlátozó állammonopólista agrárpolitika

A mezőgazdasági termelés növekedésének egyik fontos korlátozó tényezője lehet maga az állammonopolista agrárpolitika. Ez az agrárpolitika gyakran arra irányul, hogy a mezőgazdaságban egyes ágazatok viszonylagos túltermelését befolyásolja és ezáltal a részleges válságot mérsékelje. Ez az agrártermelés korlátozásához vezet. Napjainkban a fő módszer, amellyel a mezőgazdasági termelést korlátozzák /behatárolják/, a termelési kapacitások "pihentetése", kon-
tingentálása vagy felszámolása. Ezenkívül ma is jellemző a termékfeleslegek megsemmisítése, leépítése, átalakítása.

Napjainkban is előfordul a gyümölcs- és zöldségfélék közvetlen /direkt/ megsemmisítése. Így az EGK-országokban az 1979/80-as és az 1980/81-es gazdasági évben kereken 1 millió tonna friss gyü-

mölcsöt és zöldséget, a piaci termelés 4,5 %-át vonták ki a piacról, amelyre 284 millió DM kellett felhasználni.^{5/} A közvetlen megsemmisítés mellett napjainkban számos hasonló módszert alkalmaznak, hogy a feleslegeket leépítsék. Így pl. a búzát denaturálják és takarmányozásra fordítják. A hűtőházi vaját szarvasmarha- és sertéstakarmánynak dolgozzák fel, a bort ipari szesszé alakítják át.

A Német Gazdaságkutató Intézet /Nyugat-Berlin/ közlése szerint az EKG-ban a tejnél, a gyümölcsnél és a gabonánál ötször annyi segítséget nyújtottak az élelmiszerek denaturálásához, valamint az egyéb intézkedésekkel a feleslegek leépítéséhez, mint a fejlődő országoknak nyújtott un. élelmiszersegélyek.^{6/}

A második világháború után a megváltozott nemzetközi erőviszonyok miatt a tőkés államok számára nem volt azonos módon /mértékben/ lehetséges a viszonylagos élelmiszer-feleslegek megsemmisítés általi felszámolása. Az imperialista országok parlamenti képviselőinek 30. közgyűlésén 1950 szeptemberében Dublinban a nyilvánosság /a közvélemény/ nyomására egy határozatban követelték, hogy az élelmiszerek megsemmisítését a feleslegek leépítése céljából tiltsák meg.^{7/} Ezért a mezőgazdasági termékek megsemmisítése ma nem játszik olyan döntő szerepet az agrártermelés és a fizetőképes kereslet közötti ellentmondás befolyásolásában, mint az államilag szervezett megsemmisítés ill. a mezőgazdasági termelési kapacitások "pihentetése".

Az amerikai mezőgazdaságban az un. földbankprogram évtizedeken át jelentős szerepet játszott.^{8/} Egy rövid időszak - a hetvenes évek elejétől az évtized közepéig - kivételével, amikor az USA föld- és gabonapolitikája restriktív helyett expanzív volt,

napjainkban ismét az agrártermelés korlátozása került előtérbe. Az un. "Set-aside program" keretében a buza vetésterületét 20, a kukorica, a cirok, az árpa és a zab vetésterületét 10 %-kal kellett parlagon hagyással csökkenteni, hogy ezen a módon a kínálatot visszaszorítsák és az árakat stabilizálják. 1983-ban a különböző föld "pihentető" programok /Acreage Reduction Program, Payment-in-Kind-Program, Paid Diversion/ 33,3 millió hektár földterületet, a számbajöhető államok földterületének 35,8 %-át érintették.^{9/} A farmerek a kormányzattól a föld meg nem művelésének ellenszolgáltatásaként az átlagtermés 95 %-át /buzánál/ ill. 80 %-át /kukoricánál, rizsnél és gyapotnál/ kapták természetben.^{10/}

Az Európai Közösségre egy szigorú állammonopolista agrárpolitika jellemző. A termékek 95 %-ára piaci rendtartás van, amely a mezőgazdasági termelői árakat, a felvásárlást, a külkereskedelmet szabályozza és részben közvetlen termelés-szabályozást is tartalmaz.

A piaci rendtartás rendszere egyik oldalról annak a kifejeződése, hogy a mezőgazdaságban a "közös piac" sokkal erőteljesebben kialakult, mint más ágazatokban, másrészt éppen emiatt rendszeresen kemény /éles/ összeütközéseket, vitákat jelent az EGT-tagországok között az árak szintjéről, a a hatáskiegyenlítő illetékről és mindenekelőtt az agrárpiac magas és állandóan növekvő költségeiről, amely hosszú ideje eléri az EGT költségvetésének kerekén 70 %-át.

A termelés kontingentálása az EGT cukortermelésében, részben a gyümölcs- és zöldségtermelésben, valamint a tejtermelésben játszik szerepet. A 70-es évek eleje óta a nyugat-európai tejter-

melés túltermelési válságának leküzdésére a tehénállomány levágási akciójával történt kísérlet. 1977 közepe óta tej el nem adási prémiumot fizetnek azoknak a mezőgazdasági üzemeknek, amelyek kötelezik magukat, hogy öt éven keresztül nem adnak el tejet. A prémium a tej 1976 évi irányárának 75-90 %-a között van.^{11/}

A "tejtengerek" meggátolása évente 3 milliárd elszámolási /RE/ egységbe került az EKG-nak, amely a közös költségvetés mintegy egyharmadát teszi ki.^{12/} Ebből kiindulva az EKG 1977 óta felelősségi illetéket vezetett be, amely 1981-től eléri a tej-megsemmisítési ár 2,5 %-át, és amelyet a tejtermelők fizetnek.^{13/} Ez 1984-85-től a tejtermelési kontingens /kvóta/ rendszerrel és ugynevezett tej-járadékkal egészül ki, amelyet azok a gazdálkodók kapnak, akik a tejtermelést végleg feladják.^{14/}

Nagy-Britanniában 2,5 millió tojótyukot vágtak le, hogy "a hazai tojáspiacon az egyensúlyt helyreállítsák."^{15/}

Franciaországban 1983-ban szintén kereken 2 millió tojót vágtak le, hogy a termelési kapacitást mintegy 5 %-kal mérsékeljék.^{16/} Levágási prémiumként a francia farmerek 2,5 frankot kaptak tojónként.^{17/} Hasonló irányt célzott meg az EKG a gyümölcsfák kivágásának állammonopolista ösztönzésével. A mezőgazdasági termelőkapacitások ezen megsemmisítése nem az állomány normális ujratermelését, hanem a termelési kapacitások abszolút csökkentését célozza meg.

Milyen hatással van a termelőkapacitások korlátozása?

A mezőgazdasági termelés és termelőkapacitások korlátozásának vagy teljes megsemmisítésének politikája ellentmond Nyugat-Európa dolgozói érdekének, akik semmi esetre nincsenek abban a helyzetben,

hogy élelmiszerszükségleteiket teljes mértékben ki tudják elégíteni, különösen nem, ha az "új szegények" millióira és a hátrányos helyzetűekre gondolunk. Ez a politika szemben áll a paraszság érdekeivel is, hiszen a mezőgazdasági termelés korlátozása végsősoron a dolgozó parasztság többségének viszonylag alacsony jövedelmét korlátozza.

Ez a politika azonban mindenekelőtt a világon az éhezés és gyengéntápláltság elleni harccal és a fejlődő országok magas és gyorsan növekvő élelmiszerkeresletével áll ellentétben.

Az agrártermelés további korlátja mutatkozik meg a termelőkapacitások kihasználatlanságában, a meg nem művelt és parlag földek óriási méreteiben, mindenekelőtt a "szociális parlagföldek" növekedésében és a mezőgazdaságilag hasznosítható földek jelentős részének az agrártermelésből való tervszerű kivonásában.

A fejlődő országokban, rendszerint a földművelés alacsony technikai és gazdasági színvonala alapján a műveletlen földterületek legnagyobb része Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában található. Különböző adatok szerint napjainkban ebben a régióban legalább 1,043 milliárd hektár potenciális megművelhető föld kihasználatlan.^{18/}

Ezek az óriási földterületek a világélelmezési probléma szempontjából jelentős tartalékot jelentenek. Az, hogy milyen ütemben és milyen színvonalon sikerül ezen földterületek kihasználása, kétségtelenül és egyértelműen a fejlődő országokban végbemenő további társadalmi haladástól, ezen országok gazdasági lehetőségeitől és az ipari országok által nyújtott technikai segítségtől, a mezőgazdasági szakemberképzés támogatásától függ.

De nemcsak a fejlődő országokban, hanem Észak-Amerikában is jelentős a potenciálisan megművelhető földterület kihasználatlansága

/kerekén 265 millió hektár/.^{19/} Magában Nyugat-Európa mezőgazdaságában is nem lebecsülendő szerepet játszik a műveletlen és parlagföldek nagysága. Az EKG-országokban /hatok/ 1,466 millió hektár parlagföldet mutatnak ki, amelynek legnagyobb része /1,066 millió ha/ Itáliában fekszik.^{20/} Egyes kutatók véleménye szerint ezek a statisztikai adatok csak a jéghegy csúcsát jelentik, a "masszív talapzat a sötét tengerbe" temetett.^{21/} Olaszországban, Spanyolországban és még néhány más tőkés országban a megműveletlen és parlagföldek különösen nagy szerepet játszanak. A műveletlen földek nagy része a nagy latifundiumokra vezethető vissza. Az olasz kormányzat megkísérli, hogy a parlag és más elégtelenül kihasznált földek rekultivációjáért törvény erejével küzdjön. Ezzel közel 2,5 millió hektár föld kerülhet újbóli termelésbe vonásra.^{22/}

Egy különleges formája a parlagföldeknek az ún. "szociális parlag", amely Nyugat-Európában egyre növekvő jelentőségű. A szociális parlag olyan mezőgazdaságilag hasznosítható területeket /szántóföld, rét, legelő/ foglal magában, amelyek a monopolizált mezőgazdaság feletti erősödő uralma, a dolgozó parasztság elszegényedése, mindenekelőtt a dolgozó parasztból mezőgazdasági félproletárrá válás és az ezzel összefüggő magas munkaletterheltség következtében nem kerülnek megművelésre. Itt olyan parlagföldekről van szó, amelyek nem kedvezőtlen természeti adottságaik alapján - hiszen ezek termőképes földek -, hanem a dolgozó parasztság elszegényedési folyamata következtében maradnak műveletlenül.^{23/}

A prognózisok a mezőgazdaságilag nem hasznosított és parlagföldek várható fejlődési tendenciáiról és nagyságrendjéről igen különbözőek. Többségükben abból indulnak ki, hogy ezen földek mérete tovább növekszik, mivel Nyugat-Európa tőkés agrárpiacán fenn-

álló ellentmondások miatt a ma hasznosított földterületek jelentős részét a mezőgazdasági termelőfolyamatból ki kell vonni. Günter Weinschenck-nek, a Hohenheim-i Egyetem tanárának, az egyetem 1979 évi közgyűlésén kifejtett véleménye szerint 2000-ig a ma hasznosított földterület 25-35 %-át ki kell vonni a termelésből.^{24/}

A termelőkapacitások kihasználatlanságának további formájaként az áttérést az un. alternatív földművelésre lehet megjelölni, amelyet "biológiai", "biológiai-dinamikus" vagy "természetbarát" földművelésnek is neveznek. Ez az egy hektárra és egy mezőgazdasági üzemre jutó tőke és munkaerőfelhasználás csökkentését jelenti. Az eredmény itt is a termelési lehetőségek, a mezőgazdaság növekedési potenciálja kihasználásának csökkenése. A növénytermesztésben, ennek a tőkés országokban divatba jövő formának az a lényege, hogy egyáltalán nem használnak fel műtrágyát és növényvédőszert, ezzel szemben a természetes anyagcserefolyamatba nagymértékben bevonják a hulladékok újrahasznosítását. A nitrogénműtrágya helyett a biológiaiilag nitrogént lekötő pillangósokat, a technikai-mechanikai talajmegmunkálás helyett biológiai "földmorzsolást" alkalmaznak.^{25/} A tőkés országokban található az ily módon termelt élelmiszereknek fogyasztói, akiket az egyoldalú és spekulatív propaganda elbizonytalanít és akik az egészségi károsodástól /mindenekelőtt a mezőgazdasági kemizálás hatásától/ félnek, így az élelmiszereikért az átlagosnál lényegesen többet fizetnek.

Az alternatív földművelés méreteiről igen eltérő adatok találhatók. Ez a legfejlettebb országokban bizonyos korlátozott szerepet játszik. Az NSZK-ban napjainkban 1200 üzem, mintegy 26 ezer hektár

ron^{26/} az agrártermékek 1 százalékát "alternatív földművelés" formájában állítja elő.^{27/}

A fogyasztók által fizetett lényegesen magasabb ár és az "alternatív" gazdaságok által elért relative magasabb termelői árak ellenére, ezen üzemek nyeresége csak kétharmada a hagyományosan gazdálkodó üzemekének. Ennek oka a hektáronkénti hozamok lényeges visszaesésében és az állatok teljesítményének mérséklődésében rejlik.
/Ld. 1. táblázat/

A gieseni Justus-Liebig Egyetem Növénytermesztési Intézetének igazgatója, Konrad Mengel számította ki, hogy az "alternatív földművelés" esetében a hektáronkénti hozamok néhány év alatt a mai színvonal 50, a rossz földek esetében 30 százalékára esnek vissza.^{28/} Itt ismét a mezőgazdasági termelés csökkentésének tendenciájáról van szó, mégha ennek korlátozott is a jelentősége. Ez azonban egyértelműen ellentmondásban van a tudományos-technikai haladással és a világ élelmiszergazdaságának követelményeivel.

Az agrártermelés növekedésének egy további társadalmi korlátja a tőkés viszonyok között a mezőgazdasági kisüzemek átlag alatti hozama és teljesítménye. A mezőgazdasági nagyüzemek fölénye a kisüzemekkel szemben elsősorban a munkatermelékenység színvonalában fejeződik ki, de ez megmutatkozik a hektáronkénti hozamokban és az egy állatra jutó teljesítményekben is. Ennek megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a legtöbb tőkés országban /kivétel itt az USA és bizonyos mértékig Nagy-Britannia/ az agrárstrukturát - mint korábban is - a kis- és középüzemek jellemzik. Ebből jelentős társadalmi korlátok fakadnak a mezőgazdasági termelés növelésében. Az EGK-országokban 1979-80-ban az átlagos üzem nagyság 15,6 hektár volt, az 5 hektár alatti üzemek aránya pedig 49 %.^{29/} A tejtermelő tehen-

A hagyományos üzemek^{a/} és az alternatív üzemek közötti
arányok az NSzK-ban 1983-84-es gazdasági áron

1. táblázat

	Hagyományos üzemek	Alternatív üzemek	Alternatív üze- mek a hagyomá- nyos üzemek szá- zalékában
<u>Hozam/teljesítmény</u>			
Gabona q/ha	53	32,1	60,6
Burgonya q/ha	264,4	103,9	39,3
Tej kg/tehén	4940	3595	72,8
<u>Mg-i termelői ár</u>			
Buza DM/q	48,87	86,36	176,7
Rozs DM/q	47,38	90,53	191,1
Burgonya DM/q	25,84	63,95	247,5
<u>Nyereség DM</u>			
1 ha mg-i területre	1019	680	66,7
1 munkaerőre	24300	14644	60,3

a/ üzemek 30-40 ha mezőgazdasági területtel

Forrás: Deutscher Bundestag 10. Wahlperiode, Drucksache 10.
Agrarbericht 1985. 33. old.

állomány 57 százaléka 20 db-os állomány alatti üzemekben volt.^{30/}

Lenin hangsúlyozta: "a mezőgazdasági kisüzemek megőrzik a rabló-
gazdálkodás minden módját: rablógazdálkodást a földművelők munka-
és életerejével; rablógazdálkodást az állatok erejével és minősé-

gével, rablógazdálkodást a földdel."^{31/}

Tény, hogy még ma is a mezőgazdasági kisüzemekben a hektáronkénti hozamok és az állatok teljesítménye a legtöbb termék esetében alacsonyabbak, mint a nagyüzemekben. Martinov mutatta ezt ki az USA-ban a buza, a kukorica, a burgonya és a gyapot esetében.^{32/}

A legújabb adatok szerint ez igaz Nyugat-Európában is a különböző termelési ágakban, a gabonafélék és a burgonya hozamai mellett a tehenenkénti tejhozamra is, míg a cukorrépánál fordított korreláció állapítható meg. Ezt mutatják az NSzK-ra vonatkozó statisztikai adatok is. /Ld. 2. táblázat/

A mezőgazdasági kisüzemek alacsonyabb hozamainak és teljesítményeinek okai sokfélék. Lenin a keleteurópai mezőgazdaság elemzése során néhányra rámutatott; mint az elégtelen meliorizáció, a nem elég mély szántás, az elégtelen és nem kielégítő takarmányozás, a rossz trágya stb.^{33/} Ezek az okok ma is többségükben érvényesülnek néha még erőteljesebben, mint korábban, mert a nagyüzemek a tudományos-technikai haladás vívmányait alkalmazni tudják és ezért a kisüzemek relative még jobban elmaradnak. Az USA műtrágya-felhasználásának üzemnagyság szerinti adatai világosan jelzik, hogy a műtrágya-felhasználás "a farmok nagyságával közvetlenül arányos"-an változik.^{34/}

Az agrártermelés növekedésének társadalmi korlátai erősebben vagy gyengébben hatnak mindaddig, amíg a tőkés termelési viszonyok uralkodnak és a mezőgazdaság a tőkés profitérdekeknek alárendelt. A FAO korábbi igazgatója, Boydoor nagyon találóan mondta:

Hozamok és teljesítmények a mezőgazdasági /főfoglalkozásu/
üzemekben az NSzK-ban üzemmegyság szerint 1983/84.

2. táblázat

Üzemmegyság ha	Gabona	Burgonya q/ha	Cukorrépa	Tejhozam kg/tehén
10 alatt	42,1	205,1	449,9	3991
10-20	42,5	227,0	435,1	4327
20-30	43,4	257,7	432,8	4655
30-40	46,1	264,4	413,5	4940
40-50	47,3	249,3	395,6	5034
50-100	51,0	254,2	401,0	5189
100 felett	56,5	263,5	380,6	5251

Forrás: Deutscher Bundestag. 10. Wahlperiode, Drucksache 10/2851
/Materialband zum Agrarbericht 1985/ S. 198.

"Az élelmiszertermelés soha sem fog teljes teljesítőképességgel fejlődni, mert a nyugati civilizációknak nem az a céljuk, hogy olyan élelmiszer-mennyiséget produkáljanak, amelyet az emberi szükségletek kielégítése szükségessé tesz, hanem olyan mennyiséget, amely kedvezően eladható. /Food and Future, London, 1953./

A korlátok, amelyek tőkés viszonyok között az agrártermelés növekedési potenciáljának kihasználásával szemben állnak, egyértelműen rendszertől függőek és csak alapvető társadalmi átalakulással küzdhetők le.

3. Az USA agrártermelésének és agrárpolitikájának új vonásai

A mai világgazdaságban a nemzetek egyre szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, egyre inkább az együttműködés felé haladó rendszert alkotnak, más szóval egyre inkább globálissá válnak a problémák. Egy-egy ország gazdasági, ezen belül mezőgazdasági fejlődése és korlátai kihatnak más országokra is, azaz a világgazdaságra. Ezen túlmenően azonban a nagy gazdasági potenciállal rendelkező országok, amelyek a világtermelés és világexport nagy, esetleg túlnyomó részét adják, jelentősebbek, sokszor döntő hatást gyakorolnak a világgazdaság fejlődésére. Ez a gondolat tulajdonképpen a "mozdony gazdaság" nyugati megfogalmazásában ölt testet. Nos ez a helyzet a mezőgazdaság, élelmiszer világhelyzet területén is, ahol az USA és a Közös Piac agrártermelése és exportja döntő hatást gyakorol a világélelmezésre.

Az USA agrártermelésének és -exportjának szerepe

A következőkben az USA agrárviszonyainak néhány vonatkozására szeretnék koncentrálni.

Az USA agrárexport világgazdasági súlyát a következő adatok mutatják. Az agrárexport a 70-es évek közepétől volumenben csaknem megkétszereződött. Az 1975-ös 93,5 millió to-ról 1980-ra 163 millió to-ra nőtt, míg az export értéke csaknem megötszöröződött. Az USA összexportjának 1970-ben 15 %-át, majd 1980-ban 30 %-át a mezőgazdasági termékek értéké tette ki.^{35/}

Az USA főbb mezőgazdasági termékeexportjának a termeléshez
viszonyított aránya

3. táblázat

Termék	Export aránya a termeléshez %-ban	
	1970	1980
Buza	34,8	63,6
Kukorica	12,5	35,4
Szójabab	38,5	40,4
Gyapot	38,2	53,2
Dohány	33,5	35,3

Forrás: Statistical Abstract USA 1982-1983. 678. old.

Mint a táblázatból láthatjuk, az USA a főbb mezőgazdasági exportcikkei az adott termék termelésének igen jelentős és növekvő részét teszik ki.

Az USA legfontosabb mezőgazdasági termékeinek termelése
és csoportja a világtermelés és az export %-ában 1980-ban

4. táblázat

	USA termelés a világtermelés %-ában	Az USA export a világ- export %-ában
Buza	14,6	43,6
Kukorica	41,7	75,6
Szójabab	60,0	78,5
Rizs	1,7	23,1
Gyapot	17,0	29,0

Forrás: U.o.

Megállapíthatjuk, hogy az USA az egyes legfontosabb mezőgazdasági-élelmiszeripari termék világtermelésében és -exportjában milyen döntő súllyal szerepel. Ennek a kialakulásában döntő szerepet játszott és játszik az állam /kormány/ tudatos agrárpolitikája, amelyet tulajdonképpen az 1930-as évek nagy gazdasági válsága óta folytatnak, kifejezve azt, hogy a mezőgazdaság nem bízható kizárólag a piaci mechanizmusra. Az állam beavatkozásának mértéke, eszközrendszere, eredményessége változik ugyan, de a beavatkozás mindig jelentős marad.

Az USA agrárpolitikáját vizsgálva, mindenekelőtt számba kell vennünk az állami agrárpolitika /állami beavatkozás/ jelentős megnövekedését, cél és fő eszközrendszerét és ha lehetséges eredményességét vagy éppen eredménytelenségét.

Az állami beavatkozás szerepe az USA agrártermelésében

Az állami beavatkozás /agrárpolitika/ szerepének növekedését mutatják a következő tények.

Az állami, szövetségi kiadások alakulása a mezőgazdasági ár és jövedelmek támogatására

1979	3,6 md \$
1980	2,7 "
1981	4,0 "
1982	11,6 "
1983	21,8 " /becslés/

Ha az állami támogatások összegével szembeállítjuk a néhány legutóbbi év mezőgazdasági profitjának alakulását, amely 1983-ban 27 md \$ volt, akkor megállapíthatjuk, hogy "a mezőgazdasági támogatás ez évben a mezőgazdasági profit értékének 80 %-ával egyenlő."^{36/} Vagyis a farmerek 1983-as profitjából, amely 27 md \$, 21,8 md \$ volt a támogatás. Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra, hogy döntő és növekvő az állam szerepe, hogy a piaci mechanizmus nem kielégítően működik a mezőgazdaságban és ezért jelentős korlátozásra szorul.

Ugyancsak az állami beavatkozást mutatja más oldalról az un. Reagan program, vagyis a PIK /természetbeni fizetés/, amely keretében 82,3 millió acra gyapot és szemes termény vetésterületet - az adott termékek termőterületének 1/3-át - hagyják parlagon és a kieső termést részben pénzben, részben természetben fizetik meg a farmereknek az állami készletekből.^{37/}

A parlagon hagyott területek megoszlása millió

"acre"-ben 1982-ben

kukorica, köles	39,5
buza	32,0
rizs	1,7
árpa, zab	2,3
gyapot	6,8
Összesen	82,3 millió acre

Az állami mezőgazdasági készletek felduzzadása és magas szintje is kapcsolatos az állami agrárpolitikával.^{38/}

A felhalmozott élelmiszerek 1983 júliusában fontban

Száritott tejpor	1, 6 milliárd font /1 font = 45 dkg/
Sajt	0,982 "
Vaj	0,567 "
Kukorica	3,4 md bushel /1 bushel = 25 kg/
Buza	1,3 md bushel /1 bushel = 27 kg/

Látjuk, hogy parlagon hagyják a területek jelentős részét, mégis nagyok a felhalmozott készletek.

A helyzet különös ellentmondása - mint az előző cikkből ki-
derül - "Az USA városi polgármesterei mostanában tartott konferen-
ciája mint a városok leginkább meglévő és a legalattomosabb problé-
májának az éhezést nevezte meg.^{39/} A nehéz kérdés - írja a cikk -
továbbá "hogyan osszuk ezt a készletet el a szegényeknek úgy, hogy
ne csökkentsük a piaci árakat."

Ide kívánczik az élelmiszerjegy /Food stamp/ problémája is,
hiszen a hatalmas mezőgazdasági élelmiszerkészletnek egyrészt fel-
használási /lecsapolási/ lehetőségét adja, másrészt a lakosság
egyres rétegeinek étellemezési hiányára utal.

Az "élelmiszerjegy" programban résztvevők számának és
az élelmiszer értékének alakulása

<u>Év</u>	<u>Résztvevők</u>	<u>Értéke</u>
1970	4,3 millió fő	0,6 md \$
1980	20,0 millió fő	8,7 md \$

Csaknem ötszörös növekedés figyelhető meg az élelmiszerjegyet

kapók létszámában és 14-szeres a kiosztásra került élelmiszer értékének a növekedésében.

Mi is az az élelmiszerjegy? Bizonyos szegénységi határ alatt fele áron és sok esetben ingyen élelmiszerre feljogosító jegyet adnak a rászorulóknak. Tehát ezt a problémát sem a piaci mechanizmus segítségével oldják meg ugyan úgy, ahogy a farmerek profitjuk 80 %-át sem a piaci mechanizmusokon keresztül realizálják. Az előbb idézett cikk meg is jegyzi, hogy "11 amerikaiból 1 főt már az állam etet."^{40/}

Az előzőekben láttuk, hogy jelentős és növekvő az állam beavatkozásának szerepe az USA mezőgazdaságában. Ez az agrárpolitika sokkal inkább ad hoc jellegű, anticiklikus, mint valami hosszú távu koncepció megvalósulása.

Mint a dolgozat elején idézett adatokból is látszik, 1970-1980 között az állam ösztönözte a vetésterület növelését, főleg a jelentősen növekvő exportlehetőségek kihasználására, 1980 után azonban a vetésterület csökkentésére ösztönöznek.

Mivel magyarázható az állam nagy szerepe az agrártermelésben? Először is azzal, hogy a mezőgazdaság az USA gazdaságának egyik legnagyobb ágazata, 23 millió embernek ad megélhetést és 1983-ban az összforgalmi értéke 533 md \$ volt.

Másodszor, az amerikai mezőgazdaságban az állam növekvő beavatkozása, a piaci erők spontán mechanizmusának egyre nagyobb korlátozása két egymással szorosan összefonódó tényezővel van kapcsolatban: az egyik a mezőgazdasági termelés technikai fejlődéséből fakadó, illetve azt elősegíteni hivatott felgyorsuló koncentráció, illetve centralizáció, másrészt a világgazdaságban bekövetkezett

változások, a recesszió, a közös piaci agrártultermelés.

Harmadszor, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mezőgazdasági eszközök volumenének és technikai felszereltségének a növekedését sem.

Az USA mezőgazdaságában használt aktívák értékének alakulása

/md \$ folyó áron/

5. táblázat

	1960	1970	1980
Ingatlan /földépitmény/	137,2	215,8	755,9
Állatállomány	15,3	23,5	61,4
Gép-szállítóeszköz	22,7	32,3	96,0
Tárolt termék	7,7	10,9	33,5
1 farmra	43.000,0	61.000,0	372.000,0
1 mezőgazdasági dolgozóra	23.700,0	59.000,0	264.000,0

Forrás: Statistical Abstracht 1982-83. 661-662. old.

Megállapíthatjuk, hogy az USA mezőgazdasági aktíváinak alakulására a 20 éves periódus jellemző adatokat szolgáltat. A periódus végére az aktívák értéke /volumen-ár együtt/ több mint négyszeresre nőtt, különösen felgyorsult az 1970-1980-as években. Még nagyobb a növekedés, ha ezeket az aktívákat 1 farmra illetve 1 dolgozóra vetítjük. 20 év alatt ez csaknem tizszeresére nőtt, itt is

sokkal gyorsabb a növekedés az 1970-es és 1980-as évek között.

Ezen növekedés mögött nyilván mind az aktívák növekedése, mind a farmok, illetve az itt dolgozók számának csökkenése húzódik meg. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a mezőgazdaság egyre több tőkét igényel, az új farmok létesítése is egyre nagyobb tőkét igényel, illetve ha a farmok nem kellően jövedelmezők, ezek eladása, fel-
számolása válik szükségessé.

A tőkenövekedés milyen következményekkel jár? a/ Tovább csökken a farmok száma és nő azok mérete; b/ nő a farmok adóssága; c/ tovább fokozódik a farmerek kétlakiságának növekedése /farmon kívüli jövedelmek kiegészítik a mezőgazdaságból származó jövedelmeket/; d/ jelentős szerepre tesz szert az ún. "Partnership" társasfarmok formája. Ezek egyszerű szövetkezesek az egymáshoz közel gazdálkodó farmerek között.

Az USA mezőgazdaságának alapvető dilemmája

Az amerikai mezőgazdaság furcsa ellentmondása, hogy az a világ legfejlettebb mezőgazdasága, ugyanakkor mégis válságban van: nő az eladósodás, az elárverezések száma és a farmerek elkeseredése. Nézzük meg kissé közelebbről ezen ellentmondás két oldalát.
/Ld. 6. táblázat/

Mint a táblázatból látható, a föld területi termelékenysége a buza kivételével közel azonos az USA-ban és a Közös Piacban. Jelentős különbség van azonban a munka termelékenységiében /eleven- és összmunka hatékonyságában/, amely szoros összefüggésben van a farmok méreteivel.

Néhány fontosabb mezőgazdasági termék termésátlaga

g/ha - 1979-ben

6. táblázat

Buza	USA	23 q
	Közös Piac	42 q
Kukorica	USA	68,7 q
	Közös Piac	56,0 q
Burgonya	USA	30 q
	Közös Piac	29 q
Cukorrépa	USA	442 q
	Közös Piac	447 q

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1981. 171-175. old.

Néhány főbb mezőgazdasági termék élõmunkaráfordítása az

USA-ban órában

7. táblázat

	<u>1976-1980</u>	<u>1 q-ra számolva</u>
Kukorica /100 bushel/	3 óra	1 q = 6 perc
Buza /100 bushel/	9 óra	1 q = 20 perc
Burgonya /1016 kg/	3 óra	1 q = 18 perc
Gyapot /1 bála/	6 óra	1 q = 3 óra
Tej /45 kg/	0,4 óra	1 q = 0,9 óra
Vágósertés /45 kg/ élõsúly	0,5 óra	1 q = 1 óra
Broylercsirke /45 kg/ élõsúly	0,1 óra	1 q = 0,2 óra

Forrás: Statistical Absraet. 1982-83. 675. old.

A táblázat azt mutatja, hogy igen nagy az eleven munka hatékonysága.^{41/} Nem állnak rendelkezésre ugyanezek az adatok más országokra vonatkozóan, ezért teljes biztonsággal nem állíthatjuk, hogy ezek a világ legalacsonyabb munkaóra-ráfordításai, csak igen nagy valószínűséggel feltételezhető.

A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy a kukorica és a buza termeléséhez 6, illetve 20 perc/q eleven munkára volt szükség, viszont ezeknek a termékeknek az árai 1980-ban pl. 12 és 15 \$ körül alakultak. Ezek az árak sok esetben nem fedezték a költségeket, megnőtt a farmcsődök száma és az eladósodás. Hogyan lehetséges mindez a világ legfejlettebb mezőgazdaságában, a világ államilag leginkább támogatott mezőgazdaságában? Ez az USA mezőgazdasági termelésének nagy dilemmája.

Az USA farmerek elkeseredését jól jellemzik a következő társadalmi folyamatok: az egyre szaporodó farm elárverezések növelik egyrészt az öngyilkosságokat, másrészt az elszánt harciaságot. A coloradói farmerszövetség szemináriumot szervez a bombakészítés, méreghasználat és kézitusa megvívására. Kansas városkájában "Farmer felszabadítási Szövetség" traktoros felvonulásokat szervez Washingtonban stb.^{42/} A farmerek az USA kormányától hosszútávú agrárstratégia kidolgozását követelik.

Mi történt a világgazdaságban, ami a világ legfejlettebb mezőgazdaságát válságos helyzetbe hozta és az állam növekvő beavatkozását követeli meg? Mint az US News írja: "Az 1970-es évek példátlan fellendülése a legrosszabb visszaesésbe ment át a farmerek számára, amit csak az 1930-as évek óriási szárazságaikor

tapasztaltak. A világgazdasági recesszió és a Harmadik Világ növekvő adósságai csökkentette ezek élelmiszervásárlási képességét. Az USA farmerek az óriási és árlenyomó mezőgazdasági feleslegek fogójába kerültek. Más nemzetek, amelyek szintén bővítették mezőgazdasági termelő kapacitásukat az 1970-es években, most élesen versenyeznek az összezsugorodó piacokért.^{43/} A kibontakozó és egyre élesebbé váló kereskedelmi "háboru" /a gabonaháboru/ is az állam aktívabb szerepe irányába kényszerít.

A hatékonyságnövekedés és az agrárválság következményei

A fentiek következtében a stagnáló, sőt csökkenő mezőgazdasági árak, növekvő költségek a farmerek óriási eladósodásához vezettek. Ez az összadósság 1970-ben 35 md \$, 1983-ban pedig 218 md \$ volt.^{44/} Az összes farmerek 53,8 %-ának van adóssága. 1979-ben és ez az összadósság a pénzbevételek 248 %-át teszi ki.^{45/}

A mezőgazdasági minisztériumi vizsgálat úgy találta, hogy az ország 2,4 millió farmjából 243 000-nek komoly pénzügyi problémái vannak és további 145 000 rendkívüli nehézséggel küzd. Kimerítették a hitellehetőségüket, amire pedig feltétlenül szükségük lenne, hogy a tavaszi munkákat elkezdhessék.^{46/}

a/ A mezőgazdasági összadósság 83 %-ának terhét a farmok 29 %-a viseli, ez a farmok eladósodásának egyenlőtlen elosztását mutatja.

b/ Az amerikai mezőgazdaságban is jellemző, hogy a farmerek egy része /a 2,4 millióból 1,7 millió/ a mezőgazdasági tevékenység

mellett másfajta tevékenységet is folytat, illetve jövedelmét más forrásból is kiegészíti, vagyis kétlaki.

c/ A farmereket valóságos adóssághegy temeti maga alá, ezért egyre többen számolják fel farmjaikat, amelyeket a nagy farmerek felvásárolnak. Míg az 1973-1982-ig terjedő években a farmerek száma évente 20 000-rel csökkent, 1982-ben már 34 000-rel. A nagy farmok versenyével szemben, a társulás előnyeit kihasználva jelentek meg és jelentős szerepet játszanak a társas /partnership/ gazdaságok. Tehát megváltoznak a mezőgazdaság tulajdon-birtokviszonyai is.

Az USA farmmegoszlása tulajdonforma szerint

/1978-ban/

8. táblázat

Farmok típusa	Száma	Összfarmok		Össz földter.	
		%-ban	földter.	%-ában	
Egyéni-családi	2 175 000	87,0	687 mill ha	70	
Társas /partner/	241 000	9,7	159 "	16	
Vállalati /corporáció/	51 000	2,0	120 "	12	

Forrás: Statistical Absraht. 1982-83. 653. old.

d/ Az USA agrárpolitikájának sikerét illetve sikertelenségét mutatja az a tény, hogy a vetésterület korlátozást a farmerek más területek intenzívebb művelésével ellensúlyozzák és ezért nem jelentős a mezőgazdasági termelés csökkenése. Ugyancsak a jelen ag-

rárpolitika birálatát mutatja, hogy a farmerek új "hosszútávú agrárstratégiát" kérnek számon a kormánytól.^{47/}

Összefoglalva: az USA agrárpolitikájának legdöntőbb vonása az állami beavatkozás viszonylagos súlyának növekedése, a spontán piaci mechanizmus növekvő szabályozása. Fontos jellemzője továbbá, hogy a direkt eszközökkel való beavatkozás szerepe viszonylag nő /PIK/ és igyekszik az agrártermelés szerkezetére is befolyást gyakorolni.

Az USA agrárpolitikájának lehetséges hatása a világélelmezésre

Az USA agrárstratégiájának két elvileg lehetséges alternatívája van, az egyik jelentős és esetleg növekvő állami beavatkozás, amely már 1930 óta létezik, a másik pedig az, hogy a mezőgazdasági ujratermelést a piaci erők szabad játékára bizzák. A Reagan kormány bizonyos törekvései az utóbbi megoldást támogatják. Az állami támogatások csökkentése azonban az eladósodott farmerek még nagyobb tömegeinek tönkremenését, valamint az óriási farmok erejének növekedését vonná maga után. Mivel a támogatás csökkenne, valószínű, hogy kevesebb hatékony üzemek, földterületek felszámolásával a mezőgazdasági termelés is csökkenne, s így talán a felesleges készletek is.

A már korábban említett hatalmas mezőgazdasági élelmiszerkészletek viszont lehetővé teszik a világélelmezésben, a fejlődő országok élelmiszer-támogatásában az USA részvételét. Ez a mezőgazdasági készlet sok esetben kényszerítő erő is a külföldi eladásokra és a meglévő gabonafegyver /gabonaembargó/ alkalmazása mellett annak feloldására. /SzU elleni gabonaembargó feladása./ A hatalmas élelmiszer-

készlet a Közös Piaccaal való versenyen keresztül, az árháboru esz-
közével is /alacsony áru buzaliszt eladások Algériának, hogy a Kö-
zös Piacot kiszorítsák onnan/ abba az irányba hat, hogy az USA min-
nél többet exportáljon.

Akárhogy is alakuljon a helyzet /marad az USA állami beavat-
kozása - vagy a piaci mechanizmus válik uralkodóvá/, az USA döntő
helyet foglal el a világélelmezésben. a/ Megkísérli ugyan az "élel-
miszerfegyvert" felhasználni, de ez igen korlátozott mértékben és
csak a fejlődő, éhező országok, éhező országok irányában hatásos.
Korlátozza az élelmiszerfegyver hatását, az óriási amerikai mező-
gazdasági felesleg, a Közös Piac versenye és egyéb világpolitikai
tényezők. b/ A világélelmezésre gyakorolt hatását tekintve az USA
termelést korlátozó célkitűzései feltehetően azt rosszabbító ha-
tással lesznek. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a mezőgaz-
dasági készletek nem csökkentek jelentősen, akkor az látszik való-
színűbbnek, hogy nincsenek, illetve csak minimális hatással vannak
arra.

4. Az USA neokolonialista élelmiszerpolitikája és az agrártermelés

Az élelmiszerpolitika jelentős szerepet játszik az imperia-
lista országoknak a fejlődő országokkal szembeni neokolonializmus
elméletében. Az imperialista élelmiszerpolitika lényege: a kolo-
nializmus és neokolonializmus okozta élelmiszerhiány kiméletlen
kihasználása. "Cukor, kenyér és ostor", az élelmiszerszállítások
engedélyezése és megtagadása az éhező és inségben szenvedő nép
számára az amerikai élelmiszerpolitika egymást kiegészítő módsze-

re. 1973-ban a Fehér Ház utasításából készült CIA tanulmányban a következőket állapították meg: "Egy éhező világban ... az USA élelmiszerexportja közel monopolhelyzetben van és az olyan hatalmat ad, amit korábban nem birt ... Washington gyakorlatilag korlátlan hatalommal rendelkezik a szűkölködő országokban az emberiség élete és halála fölött."^{48/}

Az élelmiszersegély funkciói

A nemzetközi erőviszonyok bizonyos mértékben megváltoztak. az imperializmus rovására, a fejlődő országok kritikája erősödött, az imperialista élelmiszerpolitikában megjelentek haladó erők, un. élelmiszersegítségél a szociálreformista nézetek is utat törtek maguknak. Az élelmiszersegélyeknél egyes észak-európai országok, a Közös Piac országai, Kanada és Japán is szerepkörhöz jutottak. Ebben a helyzetben egyrészt figyelembe veszik a fejlődő országok reális követeléseit és engedményeket tesznek számukra. Másrészt azonban éppen arra rendezkedtek be, hogy az antiimperialista fejlődést korlátozzák. Ezen eszközöknek a feladata, hogy a fejlődő országokat gazdaságilag, politikailag és ideológiailag az imperialista országokhoz kössék. Hosszabb távon tehát végülis az imperializmus neokolonialista stratégiájának egyik formáját reprezentálják.

Az élelmiszersegítség különös szerepe az imperialista élelmiszerpolitika rendszerében - összehasonlítva a kommersz élelmiszerexporttal - azon alapul, hogy éppen a mezőgazdaságilag gyenge és az éhezéstől a legerősebben érintett fejlődő országok a szükséges

élelmiszerimportot nem tudják finanszírozni. Ezért nagymértékben ingyenes élelmiszerszállításokra vagy kedvezményes hitelekre utaltak.

Ténylegesen az un. élelmiszersegély is éppugy, mint az élelmiszerexport imperialista célokat szolgál. Az élelmiszerpolitika az állammonopolista erőszakrendszer szilárd része: a monopolprofit biztosítása, a rendszer életben tartása, kiterjesztése. Gazdaságilag az amerikai élelmiszersegély a fejlődő országok gazdasági függőségének a fenntartására és kihasználására irányul. Egyidejűleg agrárfőlősleg elhelyezését szolgálja, valamint az agrár- és ipari termékek, hadiipari termékek új piacát biztosítja. Ezáltal a harmadik országok elleni konkurenciaharc eszköze is, hiszen előmozdítja a tőkeexportot és a monopóliumok beruházását biztosítja a fejlődő országokba.

Hadászatiilag az agresszív imperialista hatalmi körök megkísérlik az ugynevezett élelmiszersegélyekkel a hadászati bázisok és csoportosulások megnyerését és megtartását, a fejlődő országok közötti fegyveres konfliktusok befolyásolását, az antiimperialista fejlődő országokkal szembeni nyílt és burkolt agresszív támogatását.

A belpolitikában ez azt eredményezi, hogy a szociális folyamat a fejlődő országokban tőkés irányban halad, óvja a pro-imperialista kormányokat és a progresszív államot az ellenforradalomtól.

A külpolitikában a fejlődő országok költségvetési politikájának befolyásolását és nemzetközi szervezetekhez, nemzetközi fórumokhoz való csatlakozásukat szolgálja.

Ideológiailag az élelmiszersegély az imperializmus antihumanus karakterének elkendőzésére szolgál. John Bock, az USA mezőgazdasági minisztere 1981. januárjában hangsúlyozta: "Élelmiszer most a legjobb fegyver, amivel rendelkezünk és mi ezt ki akarjuk használni ... Nincs morális skrupulusom ennél a lehetőségnél."^{49/}

A tőkés élelmiszersegély az USA-nak a 60-as évek utolsó harmadában majdnem abszolút monopóliuma volt. 1963-ban 1,28 mrd dollár összes élelmiszersegélyből 96 % USA-ból, 4 % Kanadából származott.

1981-ben a legfontosabb adományozó országok összesen 2,96 mrd dollár élelmiszersegélyt folyósítottak, ebből USA 42,6 %, Kanada 5,5 %, a közös piaci országok 32,3 %, Japán 12,6 %.^{50/} Az Európai Gazdasági Közösség és Japán hozzájárulásának növekedése ellenére az USA még ma is vezető szerepet játszik az élelmiszersegély nyújtásában.

Az élelmiszersegély hitelmechanizmusának törvényi szabályozása

A II. világháború után az USA élelmiszersegélye a Marschall terv elnevezése alatt megcélozta a német és általában a nyugat-európai imperializmus újraépítését, valamint a szocialista államok fejlődésének a gátolását. Ehhez az un. élelmiszersegély-programhoz - "a 4 pont program" keretében Truman elnöklete alatt - tartoztak a reakciós Csang-Kaj-Seknek szállított élelmiszerek is. Ezzel egyidőben Indiában 1943-ban és 1945-46-ban több millió ember éhen halt az élelmiszersegély hiánya miatt. Az ok az volt, hogy

ez az ország nem tartozott az antikommunista frontzónához.^{51/} Egyrészt a gyarmati rendszer szétesése, a nemzeti felszabadítási mozgalom sikere és a szocializmus növekvő befolyása, másrészt növekvő agrártultermelés mellett stagnáló agrárexport az USA-ban megkövetelte az agrárexport un. élelmiszersegély formájában történő kiépítését és felállítását. Ennek az alapja az 1954 júliusában az USA kongresszusa által elfogadott "Agrárkereskedelem - fejlődés - segély - tervezett" 480. törvény /röviden 480. tvr/ jelentette.

A 480 tvr célja mindenekelőtt:

- agrártermékek nagy raktárkészletének a kiépítése, egyidejűleg új elhelyezési piacok kifejlesztése,
- az USA külpolitikájának támogatása, az USA hatalmi politikája és gazdaságpolitikája érdekeinek a fogadó országokban való keresztülvitele hitelkedvezményes élelmiszerszállítások és ajándékok segítségével.^{52/}

A 480. törvény imperialista céljának 3 alapvető hitelezési mechanizmus felel meg:

Első tétel: "Élelmiszerszállítás hitelbe, a fogadó ország nemzeti sajátosságait figyelembe véve, amit 1972-73-tól USA dollárban, vagy más konvertibilis valutában kell visszafizetni. Az amerikai elnököt felhatalmazták arra, hogy ezeket az eszközöket a neokolonialista célok szolgálatába állítsa, fedezze a titkosszolgálat költségeit, egyéni gazdasági szerződéseket kössön az USA fegyveres erőinek ellátása céljából, és stratégiai nyersanyagokat vásároljon.

Minél nagyobb az élelmiszerhitel, annál nagyobb az eladósdás és ezzel együtt az amerikai kormánynak az a lehetősége, hogy a fogadó országokat kontrollálja, befolyásolja és zsarolja.

Második tétel: szabályozza az élelmiszersegély díjtalan szállítását akut éhségnél és más katasztrófaeseteknél. Magában foglalja az "ajándékok" felhasználását új kolonialista célok megvalósítására.

Harmadik tétel: Meghatalmazza a Commodity Credit Corporation-t /CCC/, hogy élelmiszereket költségmentesen egyéni segítség szervezetekben bel- és külföldön szétosztson. Ezen túl lehetővé teszi élelmiszerjavak, stratégiai nyersanyagok és az USA-ban nem előállított eszközök közvetlen kicserélését.

Az élelmiszersegély-szállítást - ajándékozást is - a mezőgazdasági minisztériumnak, mint fölösleget előzőleg el kellett ismerni. Ezt a feltételt azonban később fel kellett adni.

Pl. a 480 tvr. alapján 1955-1981-ben 34,5 mrd dollár értékű élelmiszert hiteleztek.^{53/} Ebből USA dollárban és konvertibilis valutákban 10,2 mrd dollárt kellett visszafizetni, a helyi pénzben ez 11,9 mrd dollár. Amíg ezek a pénzek a fejlődő országok számára, mint költségvetési hitelek ismét rendelkezésre állnak, addig az USA meghatározó szerepet játszhat a felhasználásában. Pl. Banglades államháztartásának 40 %-a élelmiszersegély fedezésére szolgál. A függőség egyes megnyilvánulása volt pl. 1974-ben az, hogy az amerikai kormány megtagadta Bangladesről az élelmiszerszállítást, alacsonyabb kamatok mellett kötelezte, hogy az ország nem szonteti be a jutazsákot Kubába exportálását.^{54/} Mint "ajándékot", az USA 1955-1981-ben 12 mrd dollárt adott, ez az összes élelmiszerszállítás 35 %-a. Ezt azonban semmiképpen nem értékelhetjük korlátlanul valódi élelmiszersegélynek, amit struk-

turális megosztása is bizonyít. Így 49,5 /5,9 mrd dollár/, mint "voluntary relief" értékelt és 51,5 /6,1 mrd dollár/, mint "emergency relief".^{55/} "Voluntary relief" minden olyan élelmiszerre utal, amelyet az USA kormányzat mint magán amerikai segélyszervezet, beleértve az internacionalista segélyprogramot, szállít. Emellett egy sor privát segélyszervezetet vesznek igénybe, hogy az élelmiszerajándék neokolonialista célokat szolgáljon. "Emergency relief" tartalmazza a katasztrófák és szükséghelyzetek élelmiszerajándékát. Ez alatt azok a szállítások is értendők, amelyekkel háborukat, ellenforradalmi csoportokat támogatnak. 1969-től az agrárexportot "biztonsági programnak" nyilvánították. Az USA fejlődő országokba irányuló katasztrófasegélye a jelenlegi élelmiszerszállításnak csak 10 %-a. A 480. törvény az eredeti alapszerkezetében máig bázisa az USA ugynevezett élelmiszersegély-politikájának és a mindenkorisituációhoz alakítják. "Az amerikai élelmiszersegély különböző oldalokról különböző érdekcsoportok többoldalu céljait szolgálja - semmikor sem volt azonban az elsődleges cél az éhezők táplálása... Az élelmiszersegély az amerikai külpolitikának és üzleti érdekeknek egy ága, amit az esetek többségében többoldaluan támogattak."^{56/}

A 480. törvény eredeti felfogás szerint az állammonopolista exporthitelezésnél jelentős szerepet játszott, amely a termékek és a piac viszonyainál belföldön gazdaságilag olyan működést váltott ki, mint a területviSSZafejlesztő politika, a termelőkapacitások kihasználatlansága, s az áruk megsemmisítése. Számottevően nő pl. az USA buzaexportja a 480. törvény alapján az 1950-es évek közepétől 5 millió to-ról 1965-re 15 millió to-ra, míg a kereskedelmi export csak 3,5 millió to-ról 6 millió to-ra nőtt.^{57/} Hasonlóan

alakult az agrárexport összességére is.

Dialektikus kölcsönhatásban a belső piacszabályozással az élelmiszeripar és az agrárkereskedelem monopolprofitja emelkedett, amely a farmerek gazdasági helyzetének javulását eredményezi. A 480. törvény külpolitikai funkciója különösen agresszív körök nyomására növekvő jelentőségre tett szert. Az antikommunista hadjáratban "A szabadságért és a Békéért" demagóg jelszó idején 1960-61-ben a 480. törvény John F. Keneddy, néhai elnök, "Food for Peace"-nek nevezte.

Az USA globális stratégiájának keretében az élelmiszer egyrészt a politikai nyomás és fegyvelmezés eszközeként működik, másrészt élelmiszersegély az USA nagyvonaluságát, "önzetlenségét" hivatott kifejezni.

Az exportköltség "Food for Peace" keretében erőteljesen nőtt, 1960-ban 1,7 mrd dollár /14,3 mill. to. gabonaértékkel egyenlő/, 1964-ben 2,3 mrd dollár /ez egyenlő 16,7 millió to. gabonaértékkel/.^{58/} A gabonafölösleg ezzel egyidőben csökkent, 1960-ban 115,8 millió to-ra, 1965-ben 58,4 mill. to-ra.^{59/}

A további éhezésnövekedés számos fejlődő országban - amivel az amerikai élelmiszersegély nem tud lépést tartani - megkövetelte az USA kormányától az élelmiszersegélynek az új feltételekhez való igazítását.

Alapul szolgál ehhez a 480. törvény új feldolgozása "Food for Freedom act of 1966" cím alatt. L.B. Johnson elnök ezen új törvény globális célját a következő szavakkal kommentálta: "Új háborút tervezünk, a háború egy új fajtáját. Nem lesznek győztesek, vesztesek."^{60/} Konkrétan a "Food for Freedom act of 1966" a következőt szolgálja:

a/ Drasztikusan csökkenti az USA az élelmiszersegélyének költségeit más imperialista országok erőteljesebb bevonásával egyidejűleg.

b/ 1972-től élelmiszersegély címen adott hitelek viSSzaFi-zetése USA dollárban, vagy más konvertibilis valutában abból a célból, hogy a gazdaságilag gyenge országokban a befolyás erősödjön.

c/ Az élelmiszersegély függővé tétele attól, hogy a fejlődő országok fejlődést segítő terveit, különösen a mezőgazdaságuk elsődleges fejlődését preferálják. Pl. 1965-66-ban Indiában éhínség tört ki, a szükséges élelmiszerjavakat - egyedül 1966-ban 10 mill. to. gabona - csak azután szállították le, miután az indiai kormány azt mondta, hogy az új 5 éves tervben a mezőgazdaság prioritását elismerik és megszüntetik azokat a rendelkezéseket, amelyek az USA-tőke indiai gazdaságba történő bevitele megnehezítésére hoztak.

A "rövid szij" politikájának gyakorlata ez a módszer. Élelmiszerszállítások mostanában rövidek, gyakran hónapról hónapra szólóak, a fogadó ország kormánya viselkedésétől függően.

d/ A politikai restrikciónk kiterjesztése az élelmiszersegély engedélyezésénél. Bechtold a következőket írja: "Élelmiszersegélyt Washington csak olyan országoknak ad, akik nem barátságtalan politikai viszonyban állnak az USA-val.

Igy Kína, Kuba és Észak-Vietnam kizárhatók és azok az országok is, amelyek ezen országokba szállítanak. Más kommunista államok - különösen Lengyelország és Jugoszlávia - 1967. jan. 1-től, amikor a törvény törvényerőre emelkedett /"Food for Freedom act of 1966./, nem kaptak amerikai gabonát nemzeti valutáért. Dollárral kellett fizetniük és dollár hitellel csak akkor számolhatnak, ha a

politikájuk a szocialista berendezkedéstől nagyobb távolságra kerülnek.^{61/}

Különösen jelentős a törvény antihumánus karaktere a vietnami USA agresszió támogatásánál. A dél-vietnami marionettrezsim 1968-1973-ban 20-szor annyi élelmiszert kapott, mint 5 ország a Sahel övezetben, amelyeket ezekben az években aszály sujtott.^{62/}

Az 1972-ben bevezetett és a 70-es évek közepéig tartó élelmiszersegély csökkentése kihatott a mezőgazdasági világpiacra, különösen magas árakat eredményezett és majdnem minden fejlődő országban drámai éhséghelyzetet hozott létre. Ezt a helyzetet az USA kormányzat nagy szigorúsággal használta ki. Így az élelmiszersegélyt 1972-től 1974-ig 1,2 mrd dollárról 0,9 mrd dollárra, vagyis 20 %-kal csökkentette. A szállított árumennyiség az árnövekedés miatt ténylegesen 67 %-ra esett vissza.^{63/} Ez az 1/3-dal történő mennyiségi visszaesés még 2/3-dal csökkent az USA Vietnam és Kambodzsa elleni agressziója miatt. A proamerikai vazallus kormányok ellátását, a hadseregük stabilizálását szolgálta és az eladott élelmiszerek árából fegyverek vásárlását fedezték.

1973-ban az USA hirtelen minden élelmiszerhitelt megvont Chiléből, mivel ott a progresszív Allende kormányzat alatt az élelmiszerfelhasználás jelentősen nőtt. Azt a chilei kísérletet, hogy gabonát készpénz ellenében szállítsanak, elutasították és a kialakult szorult helyzetet a fasiszta diktatura előkészítésére és propagálására használták fel.

Feltűnően antihumánus "élelmiszersegély-politika" a fejlődő országokban az USA élelmiszersegélyének lényegéről alkotott illu-

ziót széttörte és életre hívta a reálisan gondolkodó imperialista csoportok erős kritikáját. Ennek hatására az USA kormánya 1975-től az un. élelmiszersegélyt jelentősen emelte a 60-as évek közepének megfelelő szintre. A volumen a világpiaci árak emelkedése miatt még így is a 60-as évek közepének megfelelő állapot mögött marad.

Az élelmiszert és különösen az élelmiszersegélyt az USA mint globális fegyvert használta fel 1973-ban az átmenet időszakában.

"Food-Power" doktrína alapja az 1973 augusztusában hozott "A mezőgazdaság és a fogyasztók védelmének törvénye". Ez megalapozott egy 40 éve alkalmazott restriktív agrárpolitikát, a piac állami ellenőrzését, ártámogatási rendszert, valamint az agrártermelés gyors kiszélesedését, ami feltétele az exportoffenzívának és az "élelmiszerfegyver" globális bevetésének.

A 70-es évek elején az USA-ban 25 millió hektár parlag szántóföldet ismét művelésbe állítottak és intenzív műveléssel elérték, hogy az USA hatalmi helyet foglal el a gabonaszállításban. A Worldwatch Intézet igazgatója megállapította: "Egyidőben a krónikus élelmiszerhiánnyal el kell határozni, hogy kik, milyen feltételek mellett jutnak élelmiszerekhez. Az élelmiszer politikai fegyverré vált. Nem kell többé arról vitatkozni, hogy ez így van, hogy ezzel a hatalommal hogyan lehet élni."^{64/}

Ismert az a kísérlet, hogy a Szovjetuniót és más szocialista országokat az antihumánus élelmiszerpolitikával zsarolják. Az élelmiszerszállításokat fegyverszállításokkal kötik össze, hogy a Pol-Pot rezsime a Kamodzsai Demokratikus Köztársaság elleni támadását segítsék, Afganisztánban ellenforradalmat szítsanak. Pakisz-

tánban erre a célra szilárd bázist teremtenek, vagy Szomáliában Etiópia elleni tevékenységhez biztos háttérországot tartanak fenn. Annak érdekében, hogy a nicaraguai szandinista rezsimet támogassák és melléktermékként az ottani társadalmi átalakulást hátráltassák, már 1980-ban megállapodást hoztak az élelmiszerszállítások tárgyában.

Az élelmiszersegély hatása a fejlődő országokra

A gyorsan növő agrártermelés és -export a hetvenes években az "Agriculture and Consumer Production Act"-ra támaszkodott, ezzel szemben 1982-ben az agrárexport csökkent. Azonnal felemelték az un. élelmiszersegélyt, mint a főlöslég álcázásának és uj piacok feltárásának eszközt.

Az élelmiszersegély révén az uj piacok felkutatásának negativ következményei vannak. Igy pl. Szenegálban, Kongóban és más afrikai országokban - ahol a saját előállítású köles a táplálkozásban jelentős helyet foglalt el - bekövetkezett nagyon gyors átmenet a buzakenyérhez. Mivel néhány ország nincs vagy csak egy hosszú folyamat eredményeként van abban a helyzetben, hogy buzát termeljen, igy függöklő váltak a buzaimporttól. Továbbmenve, a hazai kulturát a piacról kiszorították és a termelők, mert a viszonylag olcsó búzával szemben nem versenyképesek, termelésüket fel kellett adniok.

Igy az élelmiszersegély lényege, hogy elködösített, demagógiaillag önzetlen segítséget és humanizmust hirdetnek, hangoztatják a szegények, betegek és éhezők megsegítését és a gazdasági és szociális elmaradottság felszámolását. Mig a kapitalista társadalmi

rendszer teljesítőképességének és humánus karakterének reklámot csinálnak, ezzel egyidejűleg a tényleges szocializmus lejáratásának és gátlástalan antikommunista uszításnak is teret engednek. Ténylegesen azonban az ajándékok, az éhezők és szegények katasztrófasegélye nem elegendő, a szükségleteket nem fedezi.

A fejlődés összefüggéseit elemző tanulmányok vizsgálata szerint pl. "Terre des Hommes" szerint az élelmiszersegély "csak kismértékben segít a rászorulókon és káros mellékhatása, hogy hosszabb távra az élelmiszertermék helyzetet rontja."^{65/}

A kutatások rámutatnak arra, hogy az élelmiszersegély tulnyomó részét a fejlődő országok belpiacán adják el azért, hogy a fejlődési terveket finanszírozzák, vagy mint természetbeni bért adják ki és gyakran sötét csatornákon tűnik el. Afrikában és Ázsiában elsősorban a hadsereg ellátásának nagy részét képezi vagy állami kantinba kerül.

A fejlődő országok, a szocialista országok és minden haladó erő az imperialista országokban is az UNO különgyűlésen, a UNCTAD, FAO és WFC konferenciáin és más internacionalista konferencián tiltakozik és a világnyilvánosság mindig ismételten elhatározza, hogy fellép az élelmiszersegély minden antihumánus felhasználása ellen és harcol a "Food for Power" konstrukció hibás felhasználásával szemben. A gyakorlat azt mutatja, hogy a fejlődő országok együttes fellépése a "Food-Power" doktrína alapcélját háttérbe szoríthatja élelmiszerhelyzetük részleges függősége ellenére. Az amerikai élelmiszerfegyver elleni harcban a Szovjetunió és más szocialista országok szolidaritására támaszkodhatnak, ezt mutatják az 50-es, 60-as években visszavert zsarolási kísérletek, amelyet

az USA kísérelt meg Egyiptom, India, Kuba vagy a Vietnami Népi Demokrácia ellen, vagy a mostani Nicaragua, Mozambik, Angola, Egyiptom vagy Kambodzsa ellen irányuló intézkedésekkel.

Az USA élelmiszersegélye antihumánus felhasználása elleni további lehetőségét a fejlődő országok befolyásának további erősödése és a tőkés élelmiszersegély internacionális rendszere képezi. Ez utóbbi a 60-as években alakult meg; miután az USA az élelmiszersegély nemzetközi felosztásáról lemondott. Így jött létre 1961 végén a World Food Programme. Az UNO és a FAO együttesen gyakorolnak felügyeletet és a tagországok tetszőlegesen finanszírozzák. A WFP az élelmiszersegély felosztásáról és felhasználásáról az adományozó és a kapó ország képviselőjének jelenlétében dönt.

A WFP pénzügyi eszközei 75 mill. dollárról /1963-1965 között/ 962,2 mill.-ra nőttek 1983-84-es időszakra.

Az 1980-as FAO konferencián 1,2 mrd dollár élelmiszersegélykeret elérését tűzték ki célként, amit nem tudtak teljesíteni, de a rendelkezésre álló összeg mégis lehetővé teszi a szükség- és katasztrofális helyzetekben a hatékony segítséget. A fejlődő országok követeléseik kikényszerítették egy nemzetközi élelmiszerszükség-segély tartalék életre hívását, amely 1984-ben 182 000 tonna volt, amely mindössze 38 %-a annak a tartaléknak, aminek elérésére törekednek. 1983/84-ben 68 katasztrófa volt /44 Afrikában, 11 Ázsiában, 11 Latin-Amerikában, 2 Közel-Keleten/.^{66/}

A WFP fogja át a 70-es évek végétől az összes tőkés élelmiszersegély 1/4-ét. A WFP 25 %-a - még mindig a legnagyobb részarány - az USA-ból származik és ez alapján megkísérlik a "Food-Power" politikának az érvényesítését.

Jegyzetek az I. fejezethez

- 1/ Landwirtschaft 2000/FAO: Rom 1981, Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup; Schriftenreihe des Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten A sorozat; Angewandte Wissenschaft 274. füzet, 160. old.
- 2/ IPW. Berichte, Berlin 1980/9. füzet, 83. old.
- 3/ Marx, K.: A tőke III. Marx-Engels-Werke, 25. kötet 259. old. /németül/
- 4/ Lásd Müller, G.: A részleges válságok és az állammonopólista kapitalista szabályozás a mezőgazdaságban a mai imperializmusban. Wirtschaftswissenschaft, Berlin, 1978/9. füzet, 1077-1096. old.
- 5/ Agra-Europe, Bonn, Paris, London, Rom, Dokumentáció, 1983/21. 2. old.
- 6/ Unsere Zeit, Düsseldorf 1976. január 26.
- 7/ Times, London 1950. november 11.
- 8/ Lásd Martinov, W.A.: Az USA mezőgazdaságának problémái. Moszkva, 1971. Verlag Misl /oroszul/
- 9/ Agra-Europe, az idézett helyen, Landesberichte 1983/15. szám, 3. old.
- 10/ Ugyanott; Europe-Nachrichten 1983/3. szám. 3. old.
- 11/ Ugyanott 1977/21. szám. 2. old.
- 12/ Züricher Zeitung, Zürich 1976. december 23.
- 13/ Agra-Europe, az idézett helyen: Dokumentáció 1983/5. szám. 8. old.
- 14/ Deutscher Bundestag, 10. Wahl periode 2850/10. szám. Nyomtatvány, Agrarbericht der Bundesregierung 1985. 64. old.
- 15/ Agra-Europe, Kurzmeldungen 1978/37. szám. 64. old.
- 16/ Ugyanott, Landerberichte 1983/19. szám. 7. old.
- 17/ Kurzmeldungen, 1983/13. szám. 1. old.
- 18/ Münch, S. és Mertens, H.: A mezőgazdaság útban 2000 felé. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Berlin 1980/5. füzet. 77-92. old.
- 19/ Agra-Europe, Kurzmeldungen 1977/37. szám. 4. old.
- 20/ Agrarstatistik, Brüsszel, 1972/8. füzet 34. old.

Ennek ellenére a WFP azt a lehetőséget kínálja, hogy az élelmiszersegély helytelen felhasználását korlátozza.

A tőkés élelmiszersegély második fontos eleme az 1967-ben létrehozott nemzetközi élelmiszersegély konvenció. Az USA nyomására jött létre annak érdekében, hogy a gabonaimportáló tőkés országokat magasabb hitellel az élelmiszersegélyhez kössék és így az amerikai gabonafőlösleget lekössék. Ezért az IFAC-hoz tartoznak olyan országok, amelyek a befizetéseket túl magasnak tartják.

Az élelmiszersegély internacionalista tőkés rendszere a fejlődő országok befolyásolásának egy új lehetőségét jelenti az élelmiszerjavak humanitárius felhasználása céljából. Ehhez az imperialista országokban alkalmazott helytelen felhasználás elleni harcra van szükség. Ma a fejlődő országok az élelmiszersegély helytelen felhasználása elleni harcnak három irányzata van: a/ az élelmiszersegély felhasználása a saját élelmiszertermelés gyors növelése érdekében.

b/ A tényleges szükség- és katasztrófaesetekben kell az élelmiszersegélyt felhasználni, jelenleg pl. az élelmiszersegélynek kb. 7 %-a mindössze a valódi katasztrófasegély.^{67/}

c/ Az élelmiszersegély igazságos elosztása az arra leginkább rászoruló országok között.

- 21/ Daumel, G.: Tájgondozás és talajgazdálkodás, Ergebnisse landwirtschaftlicher Forschung an der Justus-Liebig Universität, Gissen, 1970/11. füzet 15. old.
- 22/ Lásd Landerberichte 1978/32 szám 16. old.
- 23/ Lásd Müller, G.: A "társadalmi parlag" a tőkés mezőgazdaságban IPW-Berichte, Berlin 1975/4 füzet 16. old.
- 24/ Das Landvolk/Deutsche Bauernzeitung, Köln, 1979. július 1.
- 25/ Lásd Kahnt, G.: Lehetséges felhasználási formák hektárhozamok csökkentése mellett. /Az alternatív földművelés/ Vorträge an der 32. Hochsclultagung der Landwirtschaftlichen Fakultät der Universität Bonn 1978. 3-4, Landwirtschaft Verlag, Gmb Münster-Hiltrup 97-98. old.
- 26/ Deutscher Bundestag, 10. Wahlperiode. Drucksache 2850/10 /Agrarbericht 1982/ 31. old.
- 27/ Deutscher Bundestag, 9. Wahlperiode. Drucksache 1340/9. Agrarbericht 1982. 48, 50. old.
- 28/ Agra-Europe, Kurzmeldungen 1978/49. szám 1. old.
- 29/ Deutscher Bundestag. 10. Waglperiode. Drucksache 2851/10. Materialband zum Agrarbericht 1985. 92. old.
- 30/ Az Európai Közösség Statisztikai Hivatalának adata szerint. Idézi: Das handvolk/Deutsche Bauernzeitung, az idézett helyen 1979. február 16. 2. old.
- 31/ Lenin, V.I.: Az agrárkérdés és a Marx-kritikusok. Lenin Werke 5. kötet, 175. old. /németül/
- 32/ Martynow, W.A.: Amerikai farmerek a monopóliumok elnyomása alatt. Moszkva, 1960. 42. old. /oroszul/
- 33/ Lenin, V.I. Az agrárkérdés és a Marx-kritikusok. Lenin Werke 5. kötet. 167. old.
- 34/ Bert, E.: A mezőgazdasági üzemszámlálás fő eredményei az USA-ban 1969-ben. Wirtschaftswissenschaft 1975/11. szám. 1710. old.
- 35/ US News and World Report. 1984. március 12. 71. old.
- 36/ Statistical Abstrakt USA 1982/83. 678. old.
- 37= US News and World Report 1983. augusztus 15. 53. old.
- 38/ Uo. 1982. április 3. 8. old.
- 39/ Uo. 1983. augusztus 15. 57. old.
- 40/ Uo. 1980. május 26. 7. old.

- 41/ Egy bushel buza súlya 27,2 kg, a kukoricáé 25 kg, egy bála gyapot pedig 2,22 q
- 42/ Uo. 1983. augusztus 15. 56. old.
- 43/ Uo. 1984. március 12. 71. old.
- 44/ Uo. 1984. október 22. 47. old.
- 45/ Statistical Abstrakt 1982/83 657. old.
- 46/ US News and World Report 1985. február 4. 47. old.
- 47/ Uo. 1983. augusztus 15. 56. old.
- 48/ Idézi: Schilling, H.: Az Egyesült Államok fejlődő országokkal szembeni imperialista élelmiszerpolitikája. Disszertáció, Berlin, 1984. 95. old.
- 49/ Deutsche Bauern-Korrespondenz Bonn-Bad Godesberg 1981/4. szám 125. old.
- 50/ OECD, Development Cooperation-Review, Paris, OECD Food Aid Páris, 1974. 9. old.
- 51/ Almeida, S.: A világ éhezés leküzdése tradicionális stratégiájának elemzése és eredményei. Health-Services, Washington 1975. 5. sz. 121. old.
- 52/ Lásd: US Congress, Senate, Comittee on Agriculture and Forestry Farm and Food Policy 1977. Washington D.C. 1976.
- 53/ OECD számítása szerint, Development Cooperation-Review OECD, Food Aid, 1fd.
- 54/ Lásd Fischer: Öko-Almanach 1984-85. Kiadó: Michelsen, Ono-Institut Freiberg/Br. Fischer Taschenbuch-Verlag, Frankfurt/M 1984. 311. old.
- 55/ Schilling, H.: Az Egyesült Államok fejlődő országokkal szembeni imperialista élelmiszerpolitikája. Uo. IV/1. táblázat.
- 56/ Collin, Y. - Lappe, P.M.: Az éhezés mítoszáról. Egy legenda lelepleződése: Senkinek sem kell éheznie. Frankfurt/M 1978. 359. old.
- 57/ Statistical Abstrakt of the United States Washington D C 1966. 644. old.
- 58/ Uo. 640. old.
- 59/ The state of Food and Agriculture. FAO, Róma 1967. 164. old.
- 60/ Bechthold, H.: Világpolitika búzával. Stuttgarter Zeitung 22. évjárat 117. szám, 1960. 9. 21. 3. old.
- 61/ Uo.

- 62/ Collin, Y. - Lappé F.M.: Az éhezés mitoszáról. Uo. 191. old.
- 63/ Statistical Abstrakt of the United States, 1976. 643. old.
- 64/ Brown, C.R.: A buza mint fegyver. Die Zeit, Hamburg, 1976.
január 23.
- 65/ Agra-Europe. Bonn-Párizs-London, 1983. december 27.
52. szám, Europa-Nachrichten 4. old.
- 66/ Uo.
- 67/ Uo.

II. fejezet: A fejlett tőkés országok külgazdasági stratégiája és a világelelmzés

1. A fejlett tőkés országok külgazdasági stratégiája és a világelelmzés

Az egyes országok nemzetközi gazdaságpolitikája, a külgazdasági stratégia sajátos helyet foglal el az adott állam gazdaságpolitikájában. Ez azzal függ össze, hogy a külgazdasági stratégia, a nemzetközi gazdaságpolitika egyfelől nemzetközi következményekkel jár, másfelől a külgazdaságból érkező hatásokra reagálást is jelent ezek felhasználása, kivédése sokkal korlátozottabb, mint a nemzeti /belső/ gazdaságpolitikáé. A külgazdasági stratégia kialakításában, cél- és eszközrendszerének meghatározásában az adott ország belső adottságai, mint a társadalmi biztonság, a nemzeti gazdasági potenciál, a gazdaságfejlődés nemzeti sajátosságai, s az ezt szolgáló belső gazdaságpolitika mellett alapvetően meghatározóak a külső, a nemzetközi környezetből érkező impulzusok, úgy mint a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok változása, a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való bekapcsolódás mechanizmusai, valamint az adott ország világgazdasági és világpolitikai helyzete. Az egyes országok e nemzetközi környezettel szembeni "érzékenysége", s e hatásokra való reagálásának módja az elmúlt évtizedben jelentősen változott, a külgazdasági stratégia az állami gazdaságpolitika egyik kulcsfontosságú területévé vált.

a fejlődő országok élelmezési helyzetét, s ezáltal tovább mélyítették a belső társadalmi feszültségeket, hanem "lehetőséget adtak" a feszültségek fegyveres uton való "megoldására" is. Annak veszélye tehát, "hogyan magántulajdon uralma idején az emberiség társadalmi internacionalizálódásának objektív folyamata háborus konfliktusokon át menjen végbe"^{6/} - ma sem vesztette el realitását. Ezt bizonyítja, hogy napjainkban is számos "helyi" háború folyik, és a II. világháború óta eltelt "békés" időszakban is több mint másfélszáz helyi háború dult, s ma is számos olyan feszültséggóc van a világon, amelyek potenciális háborus veszélyt jelentenek. Éppen ezért a fegyverkezési verseny mérséklése, a vitatott kérdések tárgyalások útján való rendezése, alapvető feltétele a világot sújtó globális problémák megoldásának és az ebből fakadó feszültségek enyhítésének.

A közvetlen katonai erő alkalmazásának lehetetlenülése a külső hatalómpolitikai célok megvalósításában, a nemzetközi erőviszonyok módosításában felértékelte a gazdasági eszközök alkalmazását. A nemzetközi kereskedelmi, pénzügyi, műszaki-tudományos kapcsolatok "megzavarása" ugyanis ellátási, értékesítési, finanszírozási, műszaki-fejlesztési gondokat okozhat - különösen külgazdaságra érzékeny országokban - csökkentheti a gazdasági növekedés dinamikáját, fékezheti a műszaki-technikai haladást, növekedési forrásokat vonhat el, s végső kihatásában belgazdasági zavarokhoz, belpolitikai feszültségekhez vezethet.

Ennek lehetőségét az elmúlt negyedszázad világgazdasági, világpolitikai folyamatai teremtték meg, s ez már elvezet bennünket a külgazdasági stratégiára ható tényezők egy további csoportjához, a gazdasági fejlődés összetettebb, bonyolultabb folyamatához. A leg-

A külgazdasági stratégia és a fegyverkezés

A külgazdasági stratégia jelentőségének fokozódása a nemzeti gazdaságpolitikában szorosan összefügg a nemzetközi gazdasági viszonyok politikai és gazdasági felértékelődésével, illetve azzal, hogy a nemzetközi kapcsolatok rendszeréhez mind sokrétűbben kapcsolódó eszközök, a fegyveres erők bevezetésének képessége, hanem elsősorban a legdöntőbb nemzetközi, külső kihívásokkal kapcsolatos válaszadási képessége határozza meg.^{1/}

A nemzetközi környezetből érkező változások közül, amelyek az utóbbi évtizedben erőteljesen hatottak a külgazdasági stratégiára a fejlett tőkés országokban a katonai erő alkalmazhatóságának és érvényesíthetőségének "korlátozódása" a nemzetközi kapcsolatokban emelhető ki elsőként. Az imperializmus stratégiájának meghatározó eleme napjainkban is a nemzetközi hatalom és befolyás megszerzése, amelynek alapja a katonai erő. Mint Marx írja: "Az erőszak a bábája minden régi társadalomnak, mely új társadalommal terhes. Maga is gazdasági potencia."^{2/} A hetvenes években világossá vált az "elrettentés" doktrínájának gyengesége, mert a bevetni nem kívánt, illetve a következmények miatt be nem vethető "elrettentő" fegyverek felhasználhatósága minimális a hatalompolitikai célok elérésében.^{3/} A hadászati fegyverek stratégiai értékének korlátozódását, a katonai erőegyensúly kialakulása, valamint az alapozta meg, hogy a haditechnika mai szintje mellett egy termonukleáris konfliktus a két katonai nagyhatalom ill. tömb között csak globális lehet, s ennek következményei az egész emberiségre katasztrófálisak lennének. A két szembenálló katonai-politikai csoportosulás kölcsönös

elpusztítási képessége ill. kölcsönös veszélyeztetettsége megszabja a köztük lévő konfrontáció határait, s objektíve szükséges a világméretű összeütközés elkerüléséhez a politikai akarat és cselekvőképesség. Az enyhülési folyamatnak a békés egymás mellett élés formája is, legfontosabb elemei: a kelet-nyugati, a sokrétű gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatok, két- és többoldalu megállapodások. Ugyanakkor az enyhülés soha nem érvényesült átfogó jelleggel, különösen katonai területen volt erősen korlátozott.

A hetvenes években, különösen az évtized második felében újból elkezdődött a nemzetközi viszonyok romlásának folyamata, amely évtizedünk elejére igen veszélyes fejleményekhez vezetett: gyorsult a fegyverkezési verseny, megtorpant maga az enyhülési folyamat is, elmélyültek az egyes térségek, országok válságproblémái. A fegyverkezési verseny fokozódása, amelynek háttérében kétségtelenül az a cél húzódik meg, hogy az USA katonai, stratégiai, technikai fölényre tegyen szert, nemcsak a Szovjetunióval, hanem a gazdasági "veszélyt" jelentő nyugat-európai fejlett tőkés országokkal és Japánnal szemben is. A kölcsönös veszélyeztetettségen kívül újabb országokat von be a közvetlen atomcsapás veszélyzónájába, gyengíti a biztonság garantálásának lehetőségeit, erősíti a két világrendszer országainak "szembenállását", ezért az ellentét válik és válhat a politikai-katonai és gazdasági döntések meghatározó elemévé.^{4/}

A fegyverkezési verseny torzulásokat hozhat és hozott a világgazdaságban. Egyrészt a recesszióból való kiut katonai megoldása háttérbe szorítja a szociális szükségletek kielégítését, a foglalkoztatottak egy részét érdekeltté teszi a fegyverek gyártásában, másrészt - a világlelelmezési probléma enyhítése szempontjából is

kiemelkedően fontos - a hadiipari monopolizáció a felduzzasztott kapacitás számára további piacokat keres. Így a harmadik világ országai segélyezési, fejlesztési programjaiban a katonai eszközök szerepe megnőtt. Ez újabb nemzetközi konfliktusok kialakulásához vezetett.

A fejlődő országok katonai kiadásainak növekedése, a relatív katonai terhek - ha azokat az egy főre jutó jövedelem színvonala alapján vizsgáljuk - jóval súlyosabbak a fejlődő országokban, mint a fejlett tőkés országokban. A fejlődő országokat a világ katonai költségvetéséből viszonylag kis, bár gyorsan növekvő hányad terheli, e mellett a világ szolgálatban levő katonai állományának jóval magasabb hányadával rendelkeznek, amíg a világ hadiipari termelésében csupán igen csekély mértékben vesznek részt. Ez nyilvánvaló eltérés a hadsereg nagysága és annak ellátását szolgáló termelési kapacitások között. Ez magyarázza részben a harmadik világ igen magas, mintegy 75 százalékos részesedését a világ összes hadiimportjából - ami arra vall, hogy a katonai szektor a harmadik világban csaknem teljesen "fogyasztói jellegű", a polgári fogyasztást korlátozó, s a pénzügyi, különösen a devizaforrásokhoz erősen igénybevevő szektor. 5/

A társadalmi-politikai tényezők, a fegyverkezés és a világelelmezési probléma

A gazdaság fejlődésétől, ezen belül a mezőgazdaság és az élelmiszertermelésről elvont eszközök nemcsak tovább súlyosbítják

több fejlett tőkés ország számára a gazdasági feszültségek /munkanélküliség, infláció, strukturális problémák stb./ és az ezektől korántsem független politikai feszültségek kiéleződése a nemzetközi viszonyokban elfoglalt status quo szempontjából is hirtelen megnövekedett veszélyforrássá váltak, ezért a védekezés felértékelődött a társadalmi preferencia rendszerében is.

Mindez olyan korszakban következett be, amikor a termelés internacionalizálódása miatt erőteljesen fokozódott a nemzetgazdaságok kölcsönös egymásrautaltsága. A nemzetközi együttműködés és az e folyamatba való bekapcsolódás, a külső, világgazdasági kihívásokhoz való alkalmazkodás szükségessége mindinkább áthatja az egyes nemzetgazdaságok ujratermelési folyamatát, és jelentősen növeli a gazdasági folyamatok nemzetközi kölcsönhatásán túl ezek kölcsönös meghatározottságát is. A nemzetközi munkamegosztás elmélyülése bár gyorsította a gazdasági fejlődést, azonban fokozta az egyes nemzetgazdaságok külső hatásokkal szembeni érzékenységet /sebezhetőségét és kiszolgáltatottságát/ és lehetővé tette a vezető gazdasági hatalmak számára, hogy megnövekedett súlya, s nagyságrendileg is tetemes gazdasági erőforrásaikat a külgazdasági kapcsolatok közvetítésével a saját stratégiai célok érvényesítésére használják ki.^{7/}

A gazdasági erő érvényesítése a külgazdasági és politikai kapcsolatokban ill. ennek alárendelése az adott ország hatalmi törekvéseinek jelentősen hozzájárul a nemzetközi gazdasági kapcsolatok torzulásához, ezzel együtt e kapcsolatokból származó előnyök és hátrányok egyenlőtlen megoszlásához. A nemzetgazdaságok sebezhetősége ésmemegyszer kiszolgáltatottsága - különösen a kis gaz-

dasági potenciájú és gyengén fejlett országok esetében - nemcsak az egyensúlyzavarok továbbhárítására nyújt lehetőséget, hanem a "gazdasági jutalmazás" és "kényszerítés" nemzetközi kapcsolatokban való érvényesítésére is.

Az utóbbi években a legnagyobb figyelmet a gazdasági elretentés eszközei közül a már rövid távon ható, váratlan gazdasági-politikai fordulatok, sokkhatások kiváltására alkalmas taktikai fegyverek kapták, amelyek alkalmasak egyes országok ellátás-biztonsági helyzetének vagy gazdasági egyensúlyának megzavarására. Az energia-nyersanyag vagy élelmiszerimportra ráutalt országokban a beszerzési források átmeneti elzárása - akár anyagi, akár pénzügyi értelemben - azonnal ható súlyos gazdasági és politikai feszültséget váltottak ki.

E taktikai fegyverek alkalmazhatóságának korlátait maga az élet bizonyította be, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy e fegyverekkel való fenyegetés mellett az 1973 évi olaj- és nyersanyagárrobbanást, valamint az 1972 évi élelmiszerár-emelkedést követően több ország gazdasági és politikai döntéseiben megkülönböztetett figyelmet kapott az ellátásbiztonság. Évtizedünk fordulóján ill. az elmúlt évtized második felében számos ország hozott olyan defenzív fejlesztéspolitikai döntéseket, amelyek a hatékonyság-javulás, a strukturális átalakulás ösztönzése, a szakosodás előnyeinek kihasználása mellett a kitermelőipari és élelmészeti "önellátás" fokozására irányultak. A legfejlettebb tőkés országok és tőkés csoportosulások külgazdasági, hatalmi megfontolásai nemcsak az egyes nemzetgazdaságok strukturáját, hanem a világgazdasági növekedés és a nemzetközi szakosodás távlati alakulását is

befolyásoló fejlesztéspolitikai döntéseket eredményeztek.^{8/}

E szempontból vizsgálva és világgazdasági kihatásait tekintve még veszélyesebbek a gazdasági elrettentés stratégiai fegyverei, amelyek hosszabb távon jelentkező hatások kiváltására, a gazdasági fejlődés ütemének, irányának befolyásolására, társadalmi költségeinek növekedésére, általánosan fogalmazva a gazdasági "kivéreztetésre" és az adott társadalmi rendszer gazdasági alapjainak megrendítésére szolgálnak.

A neokolonialista gazdaságpolitika ma már hagyományosnak mondható eszköztára mellett új eszközöket vetnek be e stratégiai célok elérése érdekében: a korszerű technika beszerzési forrásainak elszigetelése, a korszerű technológiák működőtőke-kivitel keretében, bizonyos ellenőrzési jogok fenntartásával való átadása, a kölcsöntőke-kivitelben a finanszírozás feltételeinek /pl. magas kamat, rövidlejárat, felhasználás korlátozása stb./ módosítása, valamint a devizális nagyhatalommá vált, de önálló tőkepiacot kialakítani nem tudó kőolajtermelő országok megnövekedett erőforrásainak "visszaszivattyúzása" és stratégiai céljaik szolgálatába állítása.

A külgazdasági kapcsolatok közvetítésével érvényesíthető gazdasági-műszaki hatalom több területen is és a 80-as évek kiéleződő piaci versenyfeltételei között fokozódó mértékben befolyásolhatja hosszabb távon a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra különösen ráutalt országok gazdasági növekedésének irányát, ütemét, hatékonyságát. A nemzetközi munkamegosztás kiaknázható előnyei helyett bekövetkező növekedési többletköltségek, vagy kényszerfelhalmozás,

az életszínvonal korlátozása, a gazdaság növekedési energiáinak szűkülése, tovább fokozta a ma már szintén jelentős fejlettségbeli különbségeket, tovább szélesíti a termelés és fogyasztás területi megosztottságát, azaz hosszabb távon ellene hat a globális, ezen belül is az élelmezési problémák megoldását szolgáló nemzetközi együttműködésnek. Az ellentmondás, amely a nemzetgazdaságok internacionalizáltságának és a kölcsönös egymásrautaltságnak a világ gazdaságban napjainkra elért szintje, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok "szabályozatlansága" és e kapcsolatokban a vezető tőkés országok hatalmi törekvéseinek érvényesítése között fennáll, ellene hat olyan nemzetek közötti koordináció kialakításának, amely elősegitené a globális világ gazdasági problémák érdemi kezelését és megoldását.

A kül gazdasági stratégiát befolyásoló nemzetközi tényezők egy harmadik csoportját társadalmi-politikai tényezők alkotják, amelyek csak elméletileg is erős megszorításokkal választhatók el az előzőektől.

A II. világháború után végbement történelmi-társadalmi fejlődés sajátos vonása, hogy a társadalmi és felszabadító forradalmak következményeképp létrejött és függetlenné vált nemzetállamok mind erőteljesebben követelik az önálló fejlődés lehetőségét, gazdasági helyzetük megerősítését, belső és külső biztonságuk megteremtését. Ez azt jelenti, hogy ma több mint 150 állam állítja elő a világterméket, s igyekszik befolyásolni a növekedési ütemét, szerkezetét, elosztását. Az emberiség történelmi fejlődése során még soha ennyi állam nem törekedett uralkodó társadalmi-gazdasági rend-

szerének megfelelő nemzeti gazdasági érdek érvényesítésére, s ennek alapján rövid- és hosszútávú céljainak valóra váltására. Ehhez hozzátehetjük, hogy a világpolitika ma e számos független, különböző társadalmi rendszerű állam és államcsoport politikai törekvéseinek "összessége" és színtere is.

Napjainkban ez egyfelől új politikai-gazdasági hatalmi központok ill. alközpontok kialakulása, másfelől a nagyszámu fejlődő ország önálló mozgásainak szaporodása és felgyorsulása, végül a fejlett tőkés országok hatalmi központjain belüli ellentétes törekvések felerősödése, megnövelte a nemzetközi kapcsolatrendszer alakulását befolyásoló tényezők számát, korlátozza a nemzetközi mozgások áttekinthetőségét, szabályozhatóságát. A nemzetközi kapcsolatrendszer homogenitásának hiánya, a különböző nemzetközi kapcsolatrendszerek /pénzügyi egyezmények, kereskedelmi csoportosulások stb./ teljeskörűségének hiánya /számos ország távolmaradása miatt, vagy ezen kapcsolatrendszerek regionális jellege következtében/ miatt a mai nemzetközi mozgások nagy része nem szabályozható közös elfogadott legitimitás alapján.

E viszonylatrendszerben és folyamatban különös jelentőséggel bír és erősen befolyásolja az államok és régiók közötti együttműködést, hogy a szocializmus és kapitalizmus egyidejű létezése következtében a világgazdaság és világpolitika a két rendszer társadalmi-gazdasági és ideológiai harcának és összeütközésének színtere is. Figyelembe véve, hogy először a létező szocializmus gazdasági, politikai és katonai potenciája megnövekedett /elsősorban a katonai erőegyensúlyt és a szocialista országok világpolitikai folyamatokban játszott szerepének fokozódását kell kiemelni/,

másodszor, hogy a társadalmi fejlődés történelmi tendenciája a kapitalizmus meghaladása a szocializmus térhódításával történelmi ténnyé vált, és harmadszor, hogy "egyes országok és régiók társadalmi fejlődése nem autonom, nem izoláltan megy végbe a világtörténelem egészének folyamatától"^{9/} - a fejlődés társadalmi útja megválasztásának kérdését a világpolitikai folyamatok és a nemzetközi osztályharc fontos területévé tette. Egy szocialista átalakulás lehetősége történelmi realitás, de egy radikális, haladó társadalmi változás vagy ennek kezdeményezése is heves nemzetközi politikai /gazdasági, esetenként katonai/ reagálásokat vált ki a tőkés nagyhatalmak részéről. E beavatkozási kísérletek szintén akadályozzák olyan nemzetközi együttműködés, kooperáció és kötelezettségvállalás kialakulását, amely elősegítené a globális problémák megoldását.

2. A protekcionizmus és liberalizmus az agrárkülkereskedelemben és a világgélelmezés

A protekcionizmus és a liberalizmus néhány elméleti kérdése

A marxista politikatudománynak az utóbbi időben történt fejlődése egyre inkább cáfolni látszik azt a hosszú évtizedeken, majdhogynem egy évszázadon keresztül Marxnak tulajdonított felfogást, amely szerint Marx a kapitalizmus "igazi" államának a liberális államot tekintette, és a szabadversenyos kapitalizmust úgy

tekintette, mint az állami beavatkozások híján lévő rendszert. Ezek a Marx-interpretációk a tőkés államot, annak gazdasági szerepében "éjjeliőrként" ábrázolták, és ezt tekintették a kapitalizmus klasszikus szakasza egyik "differentia specifica"-jának a későbbi fejlődési szakaszokhoz képest. Ezzel szemben a kapitalizmus második szakaszát, az imperializmust ez a felfogás az állami beavatkozással, egyre állandóbb, rendszeresebb, fokozódó állami jelenléttel jellemezte.

Természetesen igaz, hogy az un. manchesteri iskola hatott Marxra, azonban annak a liberális államra vonatkozó képzetét maga Marx sohasem fogadta el. Ellenkezőleg, Marx a kapitalizmust kezdettől fogva olyan rendszerként fogta fel, amely egyszerre nemzeti és nemzetközi is, és ilyen értelemben az állam nemzetközi tevékenysége eleve beavatkozást feltételezett. Így a szabadversenyes kapitalizmusban sem jellemző az állam "semmittevése", hanem olyan tevékenységéről van szó, amely tudatosan teremt feltételeket adott esetben a tőke megfelelő értékesüléséhez. Az erre válaszoló protekciónizmus önmagában egyszerűen nem a megkésettiség következménye és eredménye, illetve az ezzel összefüggő gazdaságpolitika /adott időben a kontinentális Európában és kiváltképp Németországban/, hanem a tőke nemzetközi jellegéből fakadó szükségyszerűség.^{10/}

Minderre talán azért érdemes utalnunk, mert még a mai viszonyokra vonatkozó felfogásunkban is sokszor eléggé egyoldalúan és leegyszerűsítve értelmezzük a protekciónizmust és a liberalizmust, valamint a kettő viszonyát. Az egyoldaluság gyökerei pedig minden bizonnyal az előbb vázoltakban keresendők.

Még ha megszorításokkal talán elfogadható is lenne ez a leegyszerűsítő felfogás a protekcionizmus és a liberalizmus viszonyáról a kapitalizmus korábbi időszakára, semmiképpen nem értelmezhető így a mai körülmények között. Különösképpen így van ez a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek piacán, ahol az élelmiszerellátás szempontjai alapvető fontosságúak minden ország számára. A világelelmezési helyzet kiéleződésével pedig a 70-es évektől további tényezőkkel is számolnunk kell, amikor a protekcionizmus és a liberalizmus viszonyának változásairól és ennek értékeléséről van szó.

A liberalizmust és a protekcionizmust a "klasszikus" értelmezésben kimondottan a külkereskedelmi politikára korlátozták. Ezzel szemben akkor járunk el helyesen, ha abból indulunk ki, hogy bár a forgalom szférájában értelmezhetők, csak a termeléssel összefüggésben vizsgálhatók. Csak a példa kedvéért említjük, hogy egy liberális importpolitika biztosíthat adott esetben olyan termelési előnyöket, amelyek protekcionista exportpolitikához vezetnek, vagy fordítva, az import protekcionista korlátozása teszi lehetővé, hogy egy ország termékei exportképesekké váljanak.

Egyoldalunak tűnik ma már az a szemlélet is, amely a fejlett tőkés országok protekcionizmusát a mai körülmények között minden esetben agresszív, támadó, kizsákmányoló jellegűnek tekinti. Ezzel szemben a fejlődőket sem lehet pusztán és mindig kifejezetten védekező jellegűnek és a fejlettek protekcionizmusával szembeni reakciónak tartani. Ilyen egyoldalú felfogásban ugyanis keveredik illetve összeemosódik a gazdasági fejlettségnek-fejletlenségnek, valamint a tőke értékesítési kényszerének a kapcsolata a külkeres-

kedelmi politikával. Ilyen felfogásban lehet korrekten értelmezni és értékelni azt is, hogy a szocialista országok részéről is van protekcionizmus - a fejlődőkkel szemben is - a külgazdasági kapcsolatokban, bár éppen az értelmezés körüli bizonytalanságok miatt erről ritkán esik szó.

A külkereskedelmi politika mindig a legszorosabb kapcsolatban van az adott ország belső gazdasági és társadalmi viszonyaival. A termeléspolitikának, a jövedelem- és az életszínvonal-politikának a szempontjait érvényesíteni kell a külkereskedelmi politikában is, de a külkereskedelmi politika annak eredményessége vagy hatástalansága is visszahat ezekre.

Mindezekon túl, a liberalizmus és a protekcionizmus változásai és ezek megítélése a mindenkori általános politikai és a nemzetközi politikai viszonyok függvénye is, nem pusztán gazdasági indíttatásu és értelmű. Ez például azt jelenti, hogy a liberalizmus vagy a protekcionizmus /sőt ennek egészen durva esete, az embargó/ kimondottak politikai célzatu lehet és nem közvetlenül a gazdasági viszonyokból, körülményekből fakad. Sőt, még az is előfordul, hogy - mint ismeretes - egyenesen az adott ország gazdasági érdekeit sérti az ilyenfajta durva protekcionizmus. Tipikusan ilyennek tekinthető az "élelmiszerfegyver", még pontosabban a "gabona-fegyver" alkalmazása. Persze, hogy milyen kétélű ez, azt éppen az Egyesült Államok által a Szovjetunió felé alkalmazott gabonaembargó mutatta meg.

A liberalizmus és a protekcionizmus napjainkban - különösen a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek forgalmát illetően - nem kizárólag az egyes országok részéről értelmezhető illetve vizsgálható /kivéve olyan hatalmas országokat - még ezek esetében

is némi fenntartással -, mint a Szovjetunió, az Egyesült Államok, esetleg Brazília, de itt is inkább egyes termékekre vonatkozóan/, hanem a legkülönbébb regionális, integrációs-koo-perációs országcsoportokra is. Ebből a szempontból különös jelentőségű az Európai Gazdasági Közösség, a KGST és a fejlődők egyes regionális csoportjai.

A világelelmezés szempontjából különös jelentősége van az EGK és az Egyesült Államok agrár- illetve az ezen belül értelmezett agrárkereskedelmi politikájának. Ezek ugyanis a tőkés világgazdasági rendszer azon centrumai, amelyek a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek termelésében és világkereskedelmében mindekelőtt döntő szerepet játszanak. Mivel a világelelmezési helyzet alakulásának egyik fő meghatározója az agrártermékek nemzetközi piaca, az említett két régió külkereskedelme a világelelmezésre is meghatározó jelentőségű.

Az EGK agrárpolitikája, protekcionizmusa és a világelelmezés

Az EGK protekcionista agrár-, ezen belül agrárkereskedelmi politikájának több könyvtárnyi irodalma van. Ezért ebben a tanulmányban a hangsúlyt kifejezetten az EGK agrárpolitikájának a világelelmezésre gyakorolt mai és várható jövőbeli tendenciáinak elemzésére helyezzük.

Történelmileg az EGK létrejöttétől beszélhetünk annak agrárprotekcionizmusáról illetve az erre irányuló törekvésről.

Ez a protekciónizmus önmagában nem minősíthető sem támadó, sem védekező jellegűnek. Egyszerűen az volt a célja, hogy a közösség élelmiszer-önellátási szintjének növelése mellett - amelyhez struktúra-átalakítási feladatokat is kapcsoltak - a paraszti jövedelmeket az egyéb jövedelmekkel arányosan biztosítsa, ami önmagában is segíteni hivatott a korszerűtlen, kisüzemi mezőgazdaság korszerűvé tételét, a termelékenység növelését.

Miközben az 1962 óta működő un. piaci rendtartás és a közös agrárpolitika a hangsúlyt mindig a jövedelempolitikára helyezte, a szerkezet átalakítására irányuló intézkedések inkább csak az egyes tagállamok szintjére korlátozódtak. A jövedelempolitikának rendelték alá a közös árszabályozást, az ártámogatást, valamint a külkereskedelem védelmét.

A jövedelempolitikai megfontolásokból kialakított magas árak miatt vált szükségessé az első időben, hogy megakadályozzák harmadik országok termékeinek versenyét a közösségen belüliekkel. Ezért behozatali vámokkal terhelték az importot. Később, a 70-es évek végétől, amikor az agrárpolitika következtében megjelentek a feleslegek, ahhoz kellett támogatást nyújtani, hogy a közösség alacsony árakon jelenhessen meg a világpiacon.^{11/}

Jellemző erre az agrárprotekciónizmusra, hogy például a jövedelem-szemponatok alapján kifizetett különféle intervenciós kiadások, termelési prémiumok, árkiegészítések, raktározási támogatások stb. 1980-ban az Európai Mezőgazdasági Kiegyenlítő és Garanciális Alap kiadásainak több mint 92 %-át, 7 milliárd ECU-t tettek ki, a struktúra-átalakításhoz szükséges intézkedések finanszírozására ezzel szemben az alap összes kiadásának csak 7,9 %-át,

0,6 milliárd ECU-t fordítottak.^{12/}

Az 1962-es alapelveket követően, három évvel később hozták meg a közös piaci gabonaárak egységesítésére vonatkozó első határozatot.^{13/}

E rendszer alapja a fix, garantált árak rendszere, melynek segítségével - mint ismeretes - az árak illetve az árárányok megállapításával a belföldi kereslet és a piaci igényeknek megfelelő exportszükséglet, valamint a kínálat egyensúlyba hozatalát szándékozták elérni. Ez az elképzelés azonban, amely az árelmélet sematikus, statikus modelljére épített, nem vált be a gyakorlatban. Elsősorban a gabonafélék, a tej, a marhahús és a cukor piacán képződtek rövid idő alatt feleslegek, amelyek később egyre több termék piacán jelentek meg. A modell szerint az árakat csökkenteni kellett volna, azonban ezt megakadályozták az agrárpolitika jövedelempolitikai céljai.

Az egyensúly megbomlásához az is hozzájárult, hogy a közösség agrárpolitikája hatékonyan bizonyult a termelékenység növelésében, és magas színvonalu mezőgazdasági termelés jött létre. Jelentős volt a jövedelemnövekedés biztosítása révén elért kapacitás-bővítés, a nem mezőgazdasági eredetű eszközök felhasználási arányának növekedése, a szerkezetváltási folyamat lelassulása, a gépesítettség magas színvonala, valamint a munkaerő-létszámnak a korábbihoz képest alacsonyabb ütemű csökkenése.

A piaci egyensúly megbomlása különösen a 70-es évtizedben vált számottevővé: a termelés évi 1,5-2 %-os átlagos növekedése mellett a fogyasztás csak évi 0,5 %-kal nőtt, ezért a termelésből egyre nagyobb hányadot kellett szubvencionált export útján vagy csökkentett közösségi áron értékesíteni.

Az agrárpolitika, ezen belül az agrárkereskedelmi politika

világélelmezésre gyakorolt hatása azonban ennél összetettebb. Ez azzal függ össze, hogy a különböző agrártermékek használati érték szempontjából többféleképpen kapcsolódnak egymáshoz. Ilyen kapcsolat van mindenekelőtt a takarmányok valamint a hus- és tejtermékek között, hiszen a takarmányok az utóbbi termékek előállításának termelőeszközei. Az állattenyésztésben a különféle takarmányok jelentős mértékben helyettesíthetők egymással, végül pedig vannak olyan termékek - témánk szempontjából elsősorban a marha-hus valamint a tej- és tejtermékek -, amelyek összetett kínálatot jelentenek, hiszen termelésük kölcsönösen feltételezi egymást meghatározott arányokon belül.

Ezeknek az összefüggéseknek a meghatározó jelentősége azonnal nyilvánvalóvá válik, ha piaci szempontból elemezzük őket.

Tejből és tejtermékből ma az EKG a világ egyik legnagyobb termelője és exportőre. Itt állítják elő a világ tejtermelésének 25, a vajnak 30, a sajtnak 40 %-át, a világpiaci exportban pedig vajból 49, sajtból 37 és fél, tejporból osaknem 66 %-kal részesedik. Ez a nagymérvű termelés és export csak úgy lehetséges, hogy az állattenyésztés takarmányszükségletének 44 %-át olcsón importálják, elsősorban az Egyesült Államokból, Latin-Amerikából, Délkelet-Ázsiából és Afrikából. 1980-ban az EKG-országok több mint 9,9 milliárd tonna kukoricát, 11,8 millió tonna különböző extrahált darát és 4,9 millió tonna tápiókat importáltak.^{14/}

A takarmányok importjának növekedése a 70-es években következett be, párhuzamosan a többi termék tultermelésével. Mi volt a két ellentétes tendencia között az összefüggés? Az, hogy a 70-es

években az egyre dráguló belföldi gabonát olcsó importtal helyettesítették. 1981-ben az olcsó gabonahelyettesítők importja /tápióka, citrusfélék, sajtolt szeletek stb./ elérte a 16 millió tonnát, ami háromszorosa volt az 1974. évinek, miközben a gabonatermelés fokozódása miatt az önellátottsági szint már 1980-ban 116 % volt gabonából.

Sajátos, az eddig tárgyalattól eltérő helyzet alakult ki az un. trópusi termékekkel összefüggésben. Ezen a téren egy kifejezetten liberalizációs politika irányába történtek kezdeményezések a Közös Piac részéről. Ez a Loméi Egyezmények keretében érvényesül. A Loméi Egyezmények része az un. Stabex-rendszer, amely az első, 1975-ben megkötött egyezmény óta van érvényben. Ez arra irányul, hogy 48 trópusi termék esetében, ha azok közös piaci kereskedelmében az exportálók jövedelme csökken, kompenzációt nyújtsanak. Emellett bizonyos segélyjelleggel is bír, mert egyrészt nem számolnak fel a stabex-átutalások után kamatot, másrészt öt év után elengedhetik a visszafizetést. Az átutalások már az első öt évben 389 millió ECU-t tettek ki, melynek zöme Szenegálra, Szudánra és Mauritániára jutott. A legtöbb kompenzációt két termék, a földimogyoró és a gyapot után fizették ki, és a teljes összegnek eddig mintegy 70 %-a volt vissza nem fizetendő.^{15/} A rendszer tehát hozzájárul a fejlődők fizetőképességének, ezen keresztül termelőképességének javításához.

A Stabex-rendszer jelentőségét azonban nemcsak a fejlődők szempontjából kell megítélnünk. A Közös Piac szempontjából is előnyökkel jár, mert a trópusi termékek jelentős részének világexportjából a legtöbb a közösségbe irányul. Mint az 9. táblázatból látható,

18 fontosabb mezőgazdasági termék világexportjából a
Közös Piac behozata 1978-ban

9. táblázat

Termék	Világexport összesen ^{x/}	Az EGK im- portja	Az EGK-import részesedése a világexportból
	mill. \$		%
Gabona	19339	2603,4	13,5
Olajos magvak	8094	3789,4	46,8
Zsirok	9922	1810,7	18,2
Olajospogácsa és olajos magvakból készült liszt	4290	2119,2	49,4
Hús	8326	2116,6	25,4
Tejtermékek	4019	521,1	13,0
Friss citrusfélék	1869	1173,6	62,8
Banán	1237	740,4	59,9
Nyers- és fehércukor	6972	1039,8	14,9
Kávé	9245	4521,2	48,9
Kakó és kakaóból készült termékek	4083	2236,4	54,8
Tea	1240	503,3	40,6
Bor és vermut	2122	564,5	26,6
Nyersdohány	3558	1727,9	48,6
Természetes fonóanyag	6080	1368,6	22,5
Természetes kaucsuk	2785	698,9	25,1
Szőrme ^{xx/} és prém, bőr	1220	691,9	56,7
Halászati termékek	9905	1852,8	18,7

^{x/} A Közösségen belüli kereskedelem nélkül

^{xx/} gyapju nélkül

Forrás: FAO Commodity Review and Outlook 1979/80. In: Harza-Mátyás-
-Popp: I.m. 58. old.

1978-ban a friss citrusfélék exportjának 62,8 %-a, a banánnak 59,9 %-a, a kávénak 48,9 %-a irányult ide. Nagyrészt a Loméi Egyezményben résztvevő fejlődő, un. ACP-országok biztosítják ezekből a termékekből a közös piaci országok zavartalan ellátását.

A Közös Piac exportjának részesedése 11 főbb termék

világexportjából 1978-ban

10. táblázat

Termék	Világexport összesen _{x/}	Az EKG ex- portja	Az EKG-export részesedése a világexportból
	mill. \$		%
Élő állatok	1398	212	15,2
Hús és húсарuk	7024	1002	14,3
Tejtermék és tojás	5857	3215	57,4
Gabona és gabonater- mékek	22125	2275	10,3
Gyümölcs és zöldség	11238 ^{xx/}	1074	9,6
Cukor és cukoráruk	7125 ^{xx/}	1000	14,0
Kávé, tea, kakaó, fű- szernövények és termé- keik	19741 ^{xx/}	976	4,9
Ital /alkoholos és -mentes/	3786 ^{xx/}	2319	61,3
Dohány és dohányáru	4846	473	9,8
Olajos magvak és oliva	7859	28	0,4
Zsírok és olajok	5948 ^{xx/}	642	10,8

x/ A Közösségen belüli kereskedelem nélkül
xx/ 1977-es adat.

Forrás: Die Lage der Landwirtschaft in der Gemeinschaft. Bericht 1980. Brüssel-Luxemburg 1980. Harza-Mátyás-Popp:i.m. 59. old.

Az agrárpolitikának a közös piaci élelmiszerkereskedelemre gyakorolt menyiségi hatása végeredményben abban nyilvánul meg, hogy 1970 és 1980 között az agrárimport több mint háromszorosára, exportja pedig mintegy ötszörösére nőtt. Az egy lakosra jutó import magasabb, mint akár az Egyesült Államokban, akár Japánban és az exportérték az importénak nem egészen 40 %-a. Csupán két olyan termékcsoporthoz van, ahol a világexportból több mint 50 %-kal részesedik.

Hogyan értékelhető végeredményben tehát az EGK agrár- illetve agrárkereskedelmi politikájának hatása a világelelmiszerre? Mindenképpen ellentmondásosan. Egyfelől ellentmondásos az, hogy a különböző liberális és protekcionista elemek egyaránt megtalálhatók benne, másfelől pedig az, hogy ezek az elemek önmagukban nem értékelhetők, még ha külön-külön akár meghatározható, hogy a világkereskedelemre serkentő, - bővítő vagy visszafogó - korlátozó hatást is gyakorolnak.

Az mindenképpen helytálló, hogy a közös piaci önellátás fokozódása csökkentette és a jövőben is csökkenti az ide irányuló export lehetőségét. Különösen igaz ez a megállapítás a mérsékelt éghővi termékekre, amelyeket kifejezetten kizár a közösség a nyugat-európai piacról annak függvényében, ahogyan az agrárrendtartás hatására nő a belső termelés.

De a 70-es években megnövekedett takarmány-import korlátozása is egyre inkább reális veszély, ami részben a fejlődő országokat érinti. Különösen ott, ahol a várhatóan növekvő közös piaci agrárimportra alapoztak jelentős fejlesztéseket. Az "önkéntes exportkorlátozásra" irányuló Thaifölddel folytatott tárgyalásokon például

azt akarták kikényszeríteni, hogy az a tápióka szállításokat önként 5 millió tonnára korlátozza. Történtek hasonló próbálkozások az amerikai kukorica- és citrusdara-szállítókkal is.^{16/} Az agrárexportőrök csökkenő devizabevétele természetesen korlátozza saját gazdaságuk, mindenekelőtt mezőgazdaságuk fejlesztését. Ez hosszú távon negatív hatásu lehet a világélelmezési helyzetre.

Ezzel szemben objektive pozitív hatásu, hogy bár az agrárpolitika miatt magasak a belső fogyasztói árak, nyilvánvaló, ha a közösség lazítana önellátottsági fokán, bekövetkezhetne a világpiaci árak akár jelentős emelkedése. Ez más oldalról azt jelenti, hogy a Közös Piac növekvő kínálata csökkenti e termékek árát a világpiacra, ami kedvező az importőr, főként a fejlődő országok számára. Persze, ez inkább csak rövidtávu előny lehet, mert hosszabb távon feltételezhetően egy olyan nemzetközi munkamegosztáshoz vezethet, amely fékezi az egyébként komparatív előnyökkel rendelkező országok mezőgazdasági szakosodását.

Végül a trópusi termékekkel kapcsolatos Loméi Egyezmények sem változtatták meg mindezideig érzékelhetően a benne résztvevő fejlődő országok helyzetét, így a Közös Piacnak a világélelmezésre gyakorolt hatását sem. Sőt, mint azt Palánkai Tibor megállapítja,^{17/} az aszimmetrikus erőviszonyok és gazdasági strukturák következtében éppen az EKG behatolási lehetőségeit javította ezekben az országokban. Ezt mutatja, hogy 1975-79 között az ACP-országok aránya a Közös Piac exportjában 2,6-ről 2,8 %-ra emelkedett, miközben az előbbiek részesedése az EKG importjában 4,2 %-ról 3,4 %-ra csökkent. Ennek is közel fele mindössze három országból, Nigériából, Zairéból és

Elefántcsontpartról származott.

Az export-import részarány-változások tükröződnek a külkereskedelmi mérleg alakulásában is, hiszen 1974 és 1978 között az ACP-országok 5,7 milliárd dolláros aktívuma passzívumba fordult, ami különösen akkor nagy, ha eltekintünk az olajtermékeknek az EGK-ba irányuló exportjától.

Az Egyesült Államok agrárkülkereskedelmének világelel-
mezési összefüggései

Az Egyesült Államok élelmiszergazdasága - szemben Nyugat-Európával - mindig is jelentős mértékben termelt exportra, miközben importja is számottevő volt. A mezőgazdasági export az Egyesült Államok gazdaságában meghatározó szerepet játszott már régebben is, mind a fizetési mérlegre, mind a foglalkoztatottságra nézve.

Az amerikai mezőgazdaság fejlődése a 70-es években gyorsult fel, aminek a motorja a magas világpiaci árak miatt a növekvő export volt. 1970 és 1980 között az amerikai agrárkivitel 150 %-kal nőtt. A legkedvezőbb időszakban az Egyesült Államok szállította a világpiacra a takarmánygabona 55, a szója 50, a buza 45, a gyapot 30 és a rizs 25 %-át.^{18/} 1981-ben ennek következtében az ország teljes exportbevételének 19 %-a származott a mezőgazdaságból, ami 43,8 milliárd dollárt tett ki, szemben az 1970-es 6,95 milliárd dollárral.^{19/}

A növekvő export következményeként az Egyesült Államok megma-

radt a világ legnagyobb exportőrének, a második helyre viszont az EGK került. Fordított a helyzet az import vonatkozásában, az EGK maradt a legnagyobb importőr, az Egyesült Államok pedig a második helyet foglalja el.

Az Egyesült Államok agrárpolitikájának fontos jellemzője volt hosszú időn keresztül, hogy csaknem kizárólag a belső bevételekkel kapcsolatos eszközöket alkalmazott, és exporttámogatásra lényegében az elmúlt 15-20 évben nem került sor. Tehát ebben az esetben egy, a felszínen liberális exportpolitikának lehettünk szemtanúi, amely az exporton és a segélyeken keresztül /különösen a PL 480 program keretében/ pozitív hatást gyakorolhatott a világlelelmzésre.

A 70-es évek végén, a 80-as évek elején azonban megváltozott a világpiaci helyzet. Ennek következtében az Egyesült Államok mezőgazdasága egy viszonylag tartósan ítélhető termelési és értékesítési válságba került. Az adósságválság a fejlődő országok importlehetőségeit jelentősen rontotta, a dollár magas árfolyama nehezítette az exportot, a Carter-féle gabonaembargó a szovjet piacot szűkítette, hogy csak a lényegesebb összetevőket említsük. Ehhez járult, hogy az EGK az agrártermékek világpiacán a legnagyobb konkurencssá lépett elő, a már tárgyalt protekcionista agrár- illetve agrárkereskedelmi politikája következtében fokozódó exportjával.

Az Egyesült Államok éppen ez utóbbi tényezővel magyarázza elsősorban fokozódó exportnehézségeit. Bár korábban is bíralták a Közös Piac protekcionista agrárpolitikáját, eddig a több milliárdos nettó exporttöbblet miatt erélyesen nem léptek fel az

amerikaiak. Sőt, az sem nagyon zavarta őket, hogy néhány olyan termék, amelyet korábban Európába szállítottak, a közösség önellátóvá vált, mert a korábban említett takarmányexport-növekedés bőven kárpótolta őket.

Az amerikaiak az elmúlt évtizedben megnégyesítették az EKG-ba irányuló exportjukat /értékben/, innen származó importjuk azonban csak mintegy háromszorosára nőtt. Ezzel szemben az EKG agrár-exportja csak fele az Egyesült Államokénak, miközben agrárimportjukból 17 %-kal részesedik az amerikai élelmiszer.

Az Egyesült Államok számára a Közös Piac agrárpolitikája azért kezd veszélyessé válni, mert éppen a takarmányimport mérséklését szeretnék elérni. De az sem mellékes, hogy harmadik országok piacán is egyre inkább jelen van az európai agrártermék. Jól mutatja ezt, hogy amíg tíz évvel ezelőtt a közel-keleti baromfipiacon az Egyesült Államok és az EKG exportjának aránya 80:20 volt, 1982-re pontosan megfordult a helyzet.

Az utóbbi években a lisztexportban is konkurens lett Nyugat-Európa, főleg Afrikában, Közel- és Közép-Keleten. Ez az Egyesült Államok liberális exportpolitikájának feladását vonta már maga után: 1983-ban Egyiptommal olyan megállapodást kötöttek, amelynek értelmében tonnánként 30 dollárral kevesebbet kér az Egyesült Államok a világpiaci árnál.

Ugyancsak a gabonával összefüggésben kifejezetten az exportot támogató, elősegítő hitelekkel gyakorol protekcionizmust. 1981-ben az exporthitelek összege 3,5 milliárd dollár volt, gyakran 30 éves lejáratra és 4,5 %-os kamatra.^{20/}

Ezek a protekcionista intézkedések tehát látszólag az élelme-

zési helyzet javítását szolgálják - és esetenként ténylegesen is -, azonban indítékuk elsősorban belpolitikai illetve belgazdasági. Sőt, az Egyesült Államok és a Közös Piac között kibontakozott "agrárháború" inkább negatívan befolyásolja hosszabb távon a világalmezési helyzetet. A parlagföld-program és a hozzá hasonló intézkedések - amelyekkel a liberalizmushoz szeretne visszatérni az amerikai kormányzat és hasonló liberalizmusra kényszeríteni a Közös Piacot - lehetetlenné teszi olyan termékek előállítását, amelyekre éppen a fejlődő országokban lenne szükség. Bár az ellenfél indulata és elfogultsága érthető, találó amit E. Cresson, Franciaország volt mezőgazdasági minisztere mondott az Egyesült Államok liberalizmusával kapcsolatban: "Az amerikai adminisztráció liberalizmusa csak a piac törvényét ismeri. A valóságban ezt inkább a dzsungel törvényének nevezhetnénk..."^{21/}

Jegyzetek a II. fejezethez

- 1/ Lásd Kádár Béla: Gazdasági-műszaki fejlődés és stratégiai gondolkodás. Külpolitika, 1981. 4. szám
- 2/ MEM 23. köt. 6901. old.
- 3/ Horn Gyula: A békés egymás mellett élés a nyolcvanas években. Külpolitika, 1981. 4. szám
- 4/ U.o.
- 5/ Palánkai Tibor: Új nemzetközi rendszer körvonalai. Külpolitika, 1982. 1. szám
- 6/ Sagladin, W. - Frolowi I.: A jelen globális problémái. Dietz-Verlag Berlin, 1982. 51. old.
- 7/ Lásd Kádár Béla: I.m.
- 8/ Lásd Kádár Béla: I.m.
- 9/ Maximane, M.: A jelen globális problémái. Sowjetwissenschaft, 1981. 4. szám. 575. old.
- 10/ Részletesen tárgyalja ezt a kérdést Ágh Attila: Világtörténelem és nemzeti fejlődés c. tanulmányában. Világosság, 1983. 8-9. szám
- 11/ Harza Lajos - Mátyás László - Popp József: Az Európai Gazdasági Közösség agrárpolitikájának főbb jellemzői az 1970-es évek második felében és az 1980-as évek fordulóján. Agrárgazdasági Kutató Intézet Budapest, 1983. 15. Kézirat 10. old.
- 12/ Harza - Mátyás - Popp: I.m. 12. old.
- 13/ Späte Sühne für die EG-Agrarpolitik. Neue Zürcher Zeitung, 1984. január 29-30. 9. old.
- 14/ Dunajev, Sz.: A tejtermelés és értékesítés szabályozása a Közös Piac országaiban. Ekonomika Szelszkiego hozajszta, 1982. 6. sz. 81-84. old.
- 15/ Hermann: A stabex-rendszer gazdasági értékecsléséről. Interöconomics, 1982. január-február
- 16/ Tultermelés a Közös Piacon. Tovmandsbladet, Koppenhavn, 1983. 3. szám. 303-305. old.
- 17/ Palánkai Tibor: A nyugat-európai integráció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1981. 216. old.

- 18/ Mészáros György: Farmersírató. Heti Világgazdaság, 1985. február 2. 10. old.
- 19/ Glisenti, P.: Washington bejelenti: "Háborút hirdetünk a mezőgazdaságnak a világpiacon". Corriere della Sera, 1982. április 18. 19. old.
- 20/ Harza - Mátyás - Popp: I.m. 67. old.
- 21/ Cresson, E.: Az Egyesült Államok exportálja a válságát. Le Monde, 1983. január 14. 26. old.

Második rész

A szocialista országok agrártermelésének fejlődése és szerepük a világélelmezési probléma megoldásában

III. fejezet: A szocialista országok agrártermelése, agrárpolitikája és a világélelmezés

A szocialista termelés fejlődése megszünteti az éhezést és a gyengén tápláltság társadalmi okait. A szocialista forradalom után, a társadalmi tulajdon, valamint a szocialista termelési viszonyokat kifejező tervszerűség talaján, az élelmezési probléma /bár igen különböző fejlettségi fokon/ és az élelmiszerek igazságos elosztásával történelmileg igen rövid idő alatt lényegében megoldódott. Ezt az eredményt az iparilag gyengén fejlett szocialista országok is elérték.

1. Az agrártermelés és élelmezés az iparilag gyengén fejlett szocialista országokban

Napjainkban a Kínai Népköztársaság 1036 mrd fős népessége /melynek 80 %-a vidéken él/ alapvető élelmiszerekből való ellátása biztosított. 1984-ben 407 millió tonna gabonát arattak. A mezőgazdasági termelés értéke eléri a 306 Yüant. Ez azt is bizonyítja, hogy a föld népessége 22 százalékanak táplálása a megművelt föld 7 százalékan lehetséges, és hogy a mezőgazdasági termelés növekedési üteme meghaladhatja a népesség növekedését. A reformok sora, amely a mezőgazdasági termelő csoportok /kis kollektívák, többségükben egy-egy falu - falukommuna/ és a parasz-

tok egyéni felelősségének fokozását szolgálták, 1977 óta a mezőgazdasági termelés állandó emelkedéséhez vezettek. Az elmúlt években a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedési üteme 8 % volt. 1984-ben ez elérte a 9,9 %-ot. A mezőgazdasági népesség jövedelme 1984-ben 355,3 Yüan volt, a városi népesség 608 Yüan, ez 1983-hoz képest 14,7, ill. 15,5 %-os növekedést jelent. Itt különösen a magánföldhasználat szerződéses rendszerének az elve a föld "nyílt tulajdona" fennmarad, a földhasználat legalább 15 évre garantált - igazolódtott be - az állami és a közös földtulajdonu üzemek növekvő teljesítménye mellett. A fentieken kívül a születési ráták /1984-ben 1000 lakosra 17,5 születés jutott/ csökkenése is hozzájárult a korábban kiéleződött élelmezési helyzet enyhüléséhez. Ezen az alapon követelte /ösztönözte/ a Nemzeti Népi Kongresszus 3. közgyűlése 1985 márciusában "az egész nép életszínvonala fokozatos emelését."^{1/}

A Vietnami Népköztársaság a gyors népesség-növekedés ellenére - 1985-ben 60 millió fő, és a népesség 76 %-a vidéken él - a gyengén tápláltság és a hiányos táplálkozás legyőzésében jelentős előrelépést tűzött ki célul. Amilyen mértékben a háború és a gyarmati uralom következményeit sikerül legyőzni és a mezőgazdasági termelést bővíteni /beleértve a mezőgazdaságilag hasznosított területek bővítésével/ és intenzifikálni, úgy képesek a népességet élelmiszerekkel jobban ellátni. Napjainkban a nemzeti jövedelem 44 %-a a mezőgazdasági és tengeri termelésből adódik. Egy főre számítva 315 kg rizst /21,0 q/ha/ termelnek. Az ország rizstermelése 14,4 millió tonnáról 17 millió tonnára /1983 évi adat/ emelkedett. Emellett az élelmezésben a kukorica és az édes-

burgonya játszik még jelentős szerepet. Az 1981-1985 közötti öt-
éves tervben minden évben 700 ezer tonna rizsszel és más élelmi-
szerrel többet termeltek, mint a mindenkori megelőző évben. Ez
évi 5 %-os növekedési rátának felel meg. /1976-1980 között ez csak
évi 1,8 % volt./ Az országban évente 18 millió tonna élelmiszer
termelnek rizs egyenértékben számolva. Az élelmiszerimport az 1978-
1980-as évek 1,7 millió tonnájáról 1983-ra 200 ezer tonnára mér-
séklődött. Az élelmiszerek méltányos elosztásának fontos eszközei:
a differenciált fejadatok /pl. 1985-ben havonta egy főre 10 kg
rizst kaptak a nyugdíjasok, 15 kg-ot a tanárok, 20,5 kg-ot az épí-
tőmunkások, 24 kg-ot a bányászok/; a "fejadagokra" és a "szabad
piacra" eltérő árak alkalmazása. /A különbség a rizs kg-onkénti
ára között pl. 0,40 és 50 Dong./ Mindez szoros kapcsolatban áll
a szövetkezeti parasztok és az állami szektor munkásainak /40 ezer
Dong az éves jövedelem/ teljesítményorientált bérezésével.^{2/}

Afganisztánban a parasztok 1984-ben 2,96 millió tonnás bu-
zatermést értek el. Rizsből, árpából - a több körzetet sújtó idő-
szakos aszály ellenére - a termelés elérte a 4,5 millió tonnát.
Ezek az eredmények lényegében biztosítják a lakosság ellátását
kenyérrel és más élelmiszerekkel az 1984 évi népgazdasági terv-
ben megfogalmazott feladatainak. Buzánál az kb. 100 ezer tonnás
telteljesítést jelent. A gyümölcstermelés /szőlőtermelés/ szin-
tén emelkedett, de még nem érte el az 1978 évi szintet.

Laoszban 1975 decembere óta igen eredményesen fejlődött a
mezőgazdaság. A laoszi népi demokratikus forradalom 10 évében a
rizs vetésterülete évente több mint 8 %-kal bővült és az öntözött
szántóterület megduplázódott. Először 1981-ben biztosította a

rizstermelés 1,15 millió tonnás termése az önellátást. 1984-ben 1,45 millió tonna élelmiszert - ebből 1,3 millió tonna rizst - termeltek. Ez a termés egy főre számítva 352 kg. Ebben az eredményben jelentős szerepe van a 2500 szövetkezetnek. Napjainkban a laoszi Forradalmi Néppárt "az egész nemzetgazdaság felépítéséhez szükséges alapvető eszközök biztosítását tűzte ki célul."^{3/}

Hasonló erőfeszítéseket tesz Kambodzsa, hogy a Pol-Pot rendszer romboló politikájának következményeit megszüntesse és az élelmezést folyamatosan biztosítsa.

Ezen országok időszakos élelmezési problémái lényegében nem a szocialista termelési viszonyokból, hanem az imperializmus által kikényszerített háborúból, valamint a szocializmus építése törvényszerűségeinek a torzított érvényesüléséből fakadnak. Más oldalról a többi szocialista ország sokoldalú segítségével és szolidaritásával is számolhatnak. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy - mint Kubában, Mongóliában, a Koreai Népköztársaságban - a hiányos táplálkozás mindinkább saját erejükből legyőzhető lesz. A kubai Kommunista Párt első kongresszusán jogos büszkeséggel mondhatta Fidel Castro, hogy "nincs munkanélküliség, nincs koldulás, nincs faji megkülönböztetés, nincs éhezés."^{4/} 1984-ben Kuba 5,5 millió tonnás rekordtermést ért el rizsből a rendkívüli szárazság ellenére./

A 80-as évek közepén a szocialista országok közössége, ahol a föld népességének 10 %-a él, a föld szántóterületének 19,8 %-án ill. a világ mezőgazdaságilag hasznosított földterületének 14,8 %-án a világ mezőgazdasági bruttó termelésének 28 %-át termelték meg. Az európai és ázsiai szocialista országokban a szocialista

forradalom óta végbement fejlődést áttekintve megállapítható: a tőkés országoktól eltérően, ahol az élelmezés biztosítása termelési és elosztási kérdés, a szocialista országokban ez alapvetően termelési problémára redukálódik.

2. Az agrártermelés és élelmezés az európai szocialista országokban

Az európai szocialista országokban ez lényegében a dolgozók növekvő jövedelme és a jó minőségű élelmiszerek még nem kielégítő mennyisége közötti ellentmondásban van. /Átmenet a teljes ellátástól az egészségesebb táplálkozás felé; a szénhidrátok keresletének visszaesése és az állati fehérjék növekvő kereslete./

Az élelmezési probléma megoldásában ennek megfelelően lényeges lépés a mezőgazdasági termelés további fokozása, a specializált szocialista üzemek kiépítése, a modern nagyüzemi termelés anyagi-technikai bázisának létrehozása, valamint a specializált üzemek közötti fejlett kooperációs kapcsolatok kiépítése. Az élelmezés megoldása mindig is kapcsolatban volt és van a mezőgazdasági kis-termelés ösztönzésével és az élelmiszerek igazságos elosztásával egy nagyobb társadalmi homogenitás alapján. Ehhez szükséges a szocialista tervgazdaság problémáinak - nem utolsó sorban elméleti /tudománybeli/ - valamint agrártechnikai nehézségek legyőzése. Így pl. az elmúlt ötven évben a gabonahozamok fokozásában a növénytermelés fejlődése 50 %-ban játszott szerepet, míg a nemesítés hatása

csak mintegy 1 %-ot tesz ki. /Egy új gabonafajta kinemesítésének költségei az NDK-ban meghaladják a 4 millió márkát, ennek arányosan nagyobb többlethozamot kellene adnia./

A KGST-országokban - eltekintve a trópusi élelmiszerektől és élvezeti cikkektől - minden feltétel adott a legfontosabb élelmiszer-szükségletek kielégítése saját termelésből. A nehézségek főképp a népesség növekedéséből, a növekvő jövedelmek következményeként a minőségileg változó fogyasztói keresletből, klimatikai és környezeti feltételekből, valamint a mezőgazdasági termelés irányítási és szervezeti kérdéseiből adódnak.^{5/} A szocialista termelési viszonyok között az ipar teljesítménye hozzáférhetővé tette a tudomány és földművelés számára az anyagi és pénzügyi forrásokat. Együttal átadta a tudományos-technikai forradalom feltételei között végbemenő szocialista nagyüzemi termelés tapasztalatait.

Ebben az eredményes fejlődési folyamatban különös jelentősége volt és van a marxizmus-leninizmus klasszikusai által megalapozott szövetkezeti utnak. Mindinkább elismerik ezt a tőkés országokban is: "A mezőgazdasági szövetkezetekben több anyagi szabadság valósulhat meg, mint a magánparaszti gazdaságokban, amely a történelem fogságában áll és órái lejárnak... a szövetkezetek ma gyakorlatilag valamennyi gazdasági és szociális aktivitás kiindulópontjai."^{6/} Ezt a kettős ösztönözöttséget /prémium és döntési lehetőség/ sok szövetkezet saját fejlődése szolgálatába állítja.^{7/} Tul. egyszerű lenne azonban az élelmezés biztosítását a szocialista országokban minden vonatkozásban - mind mennyiségileg, mind minőségileg - megoldottnak tekinteni. A szocializmusban is léteznek nem antagonisztikus ellentmondások az élelmezés területén. Így még nem minden szocialista or-

szágban biztosított a minőségileg magasértékű élelmiszerek iránti növekvő fizetőképes kereslet kielégítése éppen a gyors jövedelemnövekedés miatt. A Szovjetunióban pl. a vásárlóerő 1970 és 1980 között 151 %-kal emelkedett, a mezőgazdasági termelés - amely 70 %-ban kézi munkán alapszik - csak 117,4 %-kal, azaz a mezőgazdasági termelés növekedési üteme még nem a növekvő szükségletekhez igazodik. A fogyasztási színvonal értékelésében mindinkább az élelmiszertermelés, az elosztás, a forgalom és a fogyasztás minőségi aspektusai lépnek a szocialista élelmezési politika előterébe. /Lásd a Mellékletek 1. táblázatát./ Itt elsősorban az optimális táplálkozásról van szó, tehát valamennyi tápanyag táplálkozás fiziológiailag megalapozott arányának biztosításáról, figyelembe véve a nemzeti fogyasztói szokásokat és hagyományokat. Ez döntő a fejlett ipari országok tul- és hibás táplálkozása meghaladása szempontjából, ahol magas a zsír és szénhidrát fogyasztás. /Lásd a Mellékletek 2. és 3. táblázatát./

A szocialista országok célkitűzései - ellentétben az imperializmus koncepciójával - az agrártermelés teljes növekedési potenciáljának kiaknázására irányulnak: a mezőgazdaságilag hasznosított földterület és termelés- beleértve a sejt /mikrobiellen/ fehérjeszintézist, amelyet az amerikai szójamonopólium virágzó vállalatai elutasítanak - bővítését és intenzifikálását.^{8/} A Német Szocialista Egységpárt programja fogalmazza meg többek között azt a célt, hogy "Az egész népesség élelmezése ... és az ipar ellátása ... a mezőgazdasági termelés állandó növekedését és ezzel együtt a termékek minőségének és a termelési strukturának további javulását követeli meg. Ez hosszú távon csak a föld termőképességének további javulásával és nagyobb termelési egységek kialakításával valósítható meg."^{9/}

A szocializmus belső viszonyaiból, a fejlődő országok nemzetközi támogatásának szükségességéből következik az, hogy a jó minőségű élelmiszerek termelését gyorsan bővítsék. A szocialista országok agrárpolitikája világosan kifejezésre juttatja azt, hogy a mezőgazdasági termelés növekedési rátája abszolút is csökkenő mezőgazdasági földterületen valósul meg, pl. az NDK-ban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Jugoszláviában. Az egy lakosra jutó mezőgazdaságilag megművelt földterület csökken. /Lásd a Mellékletek 4., 5., 6., 7. táblázatait./

A mai helyzetben a mezőgazdasági termelés gyors növekedésének szükségességét még az is indokolja, hogy az agrártermékek a nemzetközi osztályharcban döntő szerepet játszanak. Az USA az élelmiszert, mint a politikai nyomás eszközt használja fel a szocialista országok és fejlődő országok ellen. A szocialista országok az USA politikájával szemben a saját agrártermelésük állandó növelését és a széleskörű önellátást állíthatják. /Lásd a mellékletek 8., 9. táblázatait./ A fenti probléma megoldása mind az egyes országokban, mind a KGST-országok együttműködésének keretében /így pl. a mikrobiológia, különösen a genetika és a biotechnológia területén az agrárkutatásban/ rendkívüli politikai jelentőséggel bír.

A biotechnológiához a következő elvárások kapcsolódnak: Olyan növényfajták kinemesítése, amelyek a levegő nitrogénjét közvetlenül hasznosítják, ill. rezisztensek a kórokozókkal szemben /a függés csökken a műtrágyázástól és a növényvédőszerektől/.

A géntechnológia eszközével olyan növények nemesítése, amelyek a száraz és a sós talajon is fejlődnek, fagytűrők, így a vetésterület bővíthető lenne.

Mikrogombák segítségével olyan gombafehérjék nyerése, melyek magas fehérjetartalma szubsztrátokká alakulnak át és ezáltal háromszor, sőt tízszer hatékonyabbak, mint a bázilátatok /baromfifélék vagy a szarvasmarha/.

A tárolási veszteségek csökkenése érdekében a gombásodással szembeni ellenállást növelni kell.

A KGST-ben is van még lehetősége a közösségen belüli kereskedelemben az agrártermékek arányának növelésére. Ez napjainkban csupán a 10 %-ot éri el, miközben az EKG-n belül 13 %.^{10/} Végül kiemelésre érdemes, hogy egyes szocialista országok /pl. Magyarország/ olyan kedvező természeti és klimatikai adottságokkal rendelkeznek, hogy gabonából, takarmányfélésekből és állati termékekből nemcsak saját szükségleteiket tudják teljes egészében fedezni, hanem agrártermékek exportjára is képesek. Magyarország gabona és hustermelésben elérte a világszínvonalat. A világ mezőgazdaságilag hasznosított földterületének 0,25 %-án a világ agrártermelésének 1 %-át hozzák létre. A 2,3 millió tonna feletti vágóhustermeléssel az egy főre jutó hustermelés négyszerese a világalagnak. Mindebből látható, hogy a világelelmezési probléma megoldása a szocialista országok szempontjából elsősorban a tudományosan megalapozott agrárpolitikától függ. A szocialista országok agrárpolitikája abból indul ki, hogy a mezőgazdaság az anyagi termelés olyan különös területét képezi, amely a népgazdasági ujratermelési folyamatának más ágaival sokoldaluan összefonódik. Termelése és termelékenysége a népgazdaság strukturáját, teljesítményét és fejlődését befolyásolja. Ugyanakkor a mezőgazdaság fejlődését más ágazatok is lényegesen befolyásolják.

A mezőgazdaságnak a népgazdasági ujratermelési folyamatban 3 alapvető feladatot kell megoldania:

- a/ a népesség élelmiszerszükségletének biztosítását;
- b/ nyersanyag-szállítást az ipar számára /az NDK-ban a primér-nyersanyagfelhasználás 65 %-a egyedül a növénytermelésből származik/;
- c/ a nemzeti jövedelem termeléséhez abszolút növekvő hozzájárulását. /Lásd a Mellékletek 10. táblázatát/

Ahhoz, hogy a mezőgazdaság ezeket a feladatokat el tudja látni, a mezőgazdasági gép- és szállítóeszközyártás, a vegyi-, a textil- és az élelmiszeripar teljesítőképességét szintén emelni kell. A szocialista országok pártjai agrárpolitikájukat ezen az alapon fejlesztik a mindenkorl konkrét feltételek figyelembevételével.

Az NDK-ban "az önellátásához mezőgazdaságilag megművelt földterület egy hektárjára 49-50 gabonaegység növénytermelés szükséges. 1983-ban 42,4 gabonaegységet értek el. Ehhez viszonyítva 15-18 %-os növekedés lenne szükséges."^{11/} 1984-ben a termelés eredménye 48,5 gabonaegység volt hektáronként. Ezzel az önellátás elérhetősége közelebb került. Ebben az összefüggésben a lipcsei körzet hektáronként 60 gabonaegység feletti eredménye csúcsteljesítményt jelent. A legjobb hozamok 1984-ben a 80-81 gabonaegységet is elérték. A hozamnövelésre irányuló intenzifikálási koncepció 1990-re a hektáronkénti 100 gabonaegység elérését célozza meg. Nem szabad azonban, hogy ez illúziókhöz vezessen. Marx ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet arra, hogy "A dolog természete abban van, hogy a növényi és állati anyagok, amelyeknek a növekedése és termelése szervesen meghatározott, bizonyos természeti időtartamhoz kapcsolódó törvényeknek rendelőd-

nek alá, hirtelen nem növekedhetnek olyan mértékben, mint pl. a gépek és más állandó tőkék, szén, érc, stb."^{12/}

E gazdasági fejlődés ösztönzésének egy lényeges eszköze az ár. Éppen ezért az NDK-ban - hasonlóan a Szovjetunióhoz - 1984. január 1-től egy hatékony árreformot - egy új felvásárlási szabályozást fogadtak el az optimális földhasználat érdekében. E gazdasági intézkedések alapvető célja az, hogy biztosítsa a szövetkezeti parasztok és a munkások anyagi érdekelttségét, állandó termelésfokozásra irányítsa a népesség ételmisszer, az ipar nyersanyag-ellátását. Ehhez a felhasználás /befektetés/ és eredmény viszonyát döntően javítani kell, továbbá a mezőgazdaság nemzeti jövedelemhez való abszolút mértékű hozzájárulását is növelni kell.

A magyar népgazdaságban az erőket a gabonatermelésre koncentrálják. Mindenekelőtt a buza /a szántóterület 28 %-át foglalja el, egy főre számítva 0,30 hektár/ és a kukorica képezi az állattenyésztés, a népesség ételmezésének és az exportnak az alapját. A buza átlaghozama 1971-1975 között 3324 kg volt hektáronként, ez 1976-1980 között 4061 kg-ra és 1981-1983 között 4400 kg-ra emelkedett. 1980 óta egyetlen évben sem maradtak el a hektáronkénti átlaghozamok a 4000 kg-tól. 1984-ben még a kedvezőtlen feltételek között is az országban rekordtermést értek el 15,7 millió tonnás gabonatermeléssel. Ezen eredmények alapja a 700 ezer szakképzett munkaerőben /1/3 fiatalabb, mint 40 év/, a szocialista termelési viszonyokban /a kis- és nagyüzemek szimbiozisában/, a gazdasági mechanizmusban, a magasértékű gabonafélék termelésének célirányos ösztönzésében, a genetikai-biológiai tényezőkben, valamint a technikai feltételekben /a gazdaságok ellátása gép-

rendszerekkel, műtrágyával, növényvédőszerrel/ bekövetkezett javulásban van.^{13/}

Megállapíthatjuk, hogy az éhezés és a gyengén tápláltság legyőzésével az élelmezési probléma még nincs megoldva. A szocialista társadalomban állandó, számottevő erőfeszítéseket követel meg a dolgozók szükségleteinek megfelelő élelmiszerek biztosítása, figyelembe véve a nemzeti sajátosságokat és tradíciókat. Minden szocialista országnak szükséges és elengedhetetlen önállóan és optimálisan fejleszteni az olyan komplexumokat, mint a gabona-, a takarmány- és hústermelés. A cukrot, gyümölcsöt és zöldséget mindenekelőtt a klimatikusan kedvező feltételek között a saját szükségletet meghaladón, exportra termeljük. Végül, de nem utolsó sorban a szocialista állam előtt az a feladat áll, hogy az élelmezési probléma megoldását a fiatal nemzetállamokban mindenekelőtt - a mindenkori specifikus feltételek között - a nemzeti mezőgazdaság fejlődésén keresztül segítsék elő. Ehhez a szocialista országok egymással széleskörű gazdasági, tudományos-technikai együttműködést fejlesztenek ki, amely hozzájárul ahhoz, hogy a gyengén fejlett országok gazdasági elmaradottságukat legyőzzék. Ezen együttműködés konkrét formái többek között az iparosításhoz, a gazdaság állami szektorának kialakításához nyújtott segítség nyújtása hatékony szövetkezetek kialakításában; a modern mezőgazdasági termelést irányító káderek képzése, a mezőgazdasági termelőeszközök szállítása.

Jegyzetek a III. fejezethez

- 1/ A Kínai Népköztársaság kiegyensúlyozott pozitív fejlődése 1984-ben. Neues Deutschland 1985. március 28. 5. old.
- 2/ Lásd Le Duan: Tudósítás az V. pártkongresszusról. Neues Deutschland 1983. 3. 29. 5. old. Tung, H.: A békéért és haladásért. A szocializmus és a béke kérdései. 1984/10. 1333. old.
- 3/ Findeis, B.: A Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság haladásáért. Neues Deutschland 1985. július 10. 6. old.
- 4/ Castro, F.: A szocializmus közeli és teljes győzelmének megvalósítása. Neues Deutschland 1985. dec. 20-21. 3. old.
- 5/ Lásd Rudolph, H.: A nemzetközi nyersanyag-megállapodások és nemzetközi nyersanyagalap. Staatverlag, Berlin, 1983. 19. old.
- 6/ Immler, H.: A munka- és életfeltételek változása az agrárreform következtében az NDK-ban. Deutschlandarchiv /Köln/ 1974/7. külön füzet 63. old.
- 7/ Maas, H. - Ch.: A szövetségi demokrácia az NDK-ban. /Egy fogalom fejlődése/ Deutschlandarchiv /Köln/ 1977/7. 726. old.
- 8/ A föld minden lakójának 0,3-0,5 ha az élelmezésre és 0,07-0,09 ha lakó és közlekedési területre szükséges. Lásd: Baschanow, W.A. - Lojko, P.E.: A föld és emberek. Moszkva, 1985. 182. old. A KGST-országokban ingadozik az egy lakosra jutó terület 2,4 ha /Szovjetunió/ és 0,37 /NDK/ között. Lengyelországban 1,52, Csehszlovákiában 0,45, Magyarországon 0,61 ha terület jut.
- 9/ A Német Szocialista Egységpárt, Berlin, 1976. 30-31. old.
- 10/ Lásd Bogomolow, O.: Közgazdasági stratégia a 60-as években. Gesellschaftswissenschaften, Moszkva, 1984/2. 34. old.
- 11/ Schieck, H.: A közgazdasági stratégia további megvalósításának elméleti kérdései és gyakorlati tapasztalatai az NDK-ban. Theorie und Praxis in der ökonomischen strategie der Landwirtschaft az NDK-ban, Berlin 1984. 8. old.
- 12/ Marx, K.: A tőke III. kötet. Marx-Engels Werke 25. kötet 18. old.

- 13/ A növényi betegségek, kórokozók és gyomnövények okozta hozam-veszteségek, számos intézkedés ellenére kb. a világtermés 35 %-ára becsülhetők. Évente 12,3 % a kórokozók, 11,8 % a betegségek, 9,7 % a gyomnövények által okozott veszteség. A különböző kultúráknál ez a veszteség erősen differenciált, a rizs 20 %-os veszteségétől a burgonya 45 %-os veszteségéig. A tárolásnál még további veszteségek lépnek fel. Lásd: Kürtner, H.: Több kenyér a kemizálással. Urania-Verlag Leipzig/Jena, Berlin, 1976. 39. old. Kleimphel, H. - Fritsche, R.: A kölcsönadott élet. Wochenpost 1985. április 17.

IV. fejezet: A termelési tényezők szerepe a mezőgazdasági
növekedésben a szocialista országokban

1. Az iparszerű termelési rendszerek szerepe a
mezőgazdasági termelés fejlődésében

A mezőgazdasági termelési rendszerek a tudományos-tech-
nikai forradalom eredményeit komplexen magukba foglaló korsze-
rű iparszerű termelési rendszerek, amelyek a különböző típusu
gazdálkodó szervezetek között kooperáció formájában a hetvenes
években gyorsan terjedtek, jelentős tartalékokat tártak fel a
termelésben és magas színvonalu fejlődést eredményeztek.

A termelési rendszerek kialakulása és lényege

A mezőgazdaság iparosodása fokozatosan valósulhat meg,
hosszabb idő kell a termelési tényezők nagyüzemi szinten megki-
vánt összhangjának a kialakításához. A műszaki fejlesztés kez-
detben differenciált módon megy végbe, ágazatonként, területen-
ként eltérő ütemben és mértékben. A tudományos-technikai ered-
mények és a termelés anyagi-műszaki bázisának fejlődése követ-
keztében egyre inkább létrejöhett a termelési tényezők nagy-
üzemi szinten megkivánt összhangja, érvényesíthető a műszaki fej-
lesztés komplex szemlélete.^{1/} A komplex nagyüzemi technológia
először a baromfiágazatban alakult ki, iparszerű, zárttartási

rendszerként vált ismertté. Ebben a tartási rendszerben a termelési tényezők diszharmóniáját a nagyüzemi szinten megvalósult összhangjuk, szinkronizált fejlesztésük váltotta fel. A szántóföldi növénytermelésben először a kukoricatermelésben sikerült biztonságosabb iparszerű nagyüzemi technológiát kidolgozni. Nemcsak a különböző termelési ágakban, hanem az egyes mezőgazdasági vállalatoknál is eltérő az iparszerű, nagyüzemi technológia kialakulásának a lehetősége.

Mit értünk iparszerű termelési rendszereken? A termelési rendszerek kialakulásának folyamatára kedvezően hatott 1968-ban a gazdaságirányítási rendszer reformja. A nagyobb vállalati önállóság és az anyagi ösztönzés elmélyülése élénkítette a vállalati kezdeményezést.

A termelési rendszer tartalmi oldalát az iparszerű nagyüzemi technológia képezi. A termelési rendszert a fizikai, kémiai, biológiai, technikai-technológiai és emberi tényezők iparszerű szinten kialakított összhangja, az egyes tényezők szinkronizált fejlesztése jellemzi.^{2/} A termelési rendszer szervezeti oldala a vállalatok közötti együttműködés, amelynek keretében az iparszerű technológiát megvalósítják. Az együttműködés során munkamegosztás alakul ki a rendszerközpont és az együttműködésben résztvevő vállalatok között. A termelési rendszerek vállalati formája a kétoldalu megállapodás, az egyszerű gazdasági társaság és/vagy a közös vállalat. E munkamegosztás keretében a rendszerközpont kidolgozza, fejleszti és a tagvállalatok adaptálják az iparszerű technikát, technológiát, és a megvalósításhoz szükséges különféle szolgáltatásokat. A tagvállalatok feladata az iparszerű technológia követelményeinek

megfelelő tevékenység, valamint az általuk elért terméktöbbletből a rendszerközpont teljesítménynek a megvalósítása.

A termelési rendszer a kooperáció jellege szerint a horizontális integráció sajátos formája, mivel adott termékfajta termelésében működnek együtt. A rendszerközpont és a tagvállalatok között megvalósuló tevékenységcsere strukturája hasonló a klasszikus horizontális integráció tevékenységstruktúrájához, mivel a termelési rendszerek központjai általában a következő szolgáltatást nyújtják partnereik számára. A kísérletezés és a műszaki fejlesztés valamennyi fázisát nem szükséges mindegyik mezőgazdasági vállalatnak végigjárni, mivel a már meglévő nagyüzemi technológiát át lehet venni, meg lehet vásárolni. A biztonságos nagyüzemi technológia terjesztésének átadásának, átvételének legáltalánosabb formája a termelési rendszer.

- kiképezik a partnergazdaságok dolgozóit és a termeléshez "szaktanácsadási szolgálatot" tartanak fenn,

- segítenek a gépek beszerzésében és vállalják azok karbantartását, javítását, alkatrészellátását,

- gondoskodnak a rendszer eredményességéhez szükséges nagyhozamu vetőmagvakról, tenyészanyagokról, műtrágyákról, növényvédőszerekről,

- a résztvevő gazdaságok számára adaptálják a kidolgozott termelési technológiát,

- szervezett kutatómunkával előmozdítják termelési rendszerük továbbfejlesztését.

1971-ben alakult meg az első termelési rendszer, a Bábolnai Iparszerű Kukoricatermesztési rendszer. 1987-ben a magyar mezőgazdaságban 62 termelési rendszer működött; 20 a növénytermelésben, 24 az állattenyésztésben és 18 a kertészeti ágazatokban.

A termelési rendszer jellemzői

A termelési rendszereknek sok olyan vonása van, amelyek korábban nem jellemezték a mezőgazdaságot, amelyek az iparszerű termelés ismérvei. Ezek nemcsak mint a termelési rendszerek jellemzői, hanem mint a velük szemben támasztott követelmények is felfoghatók.^{3/}

a/ Az iparszerű termelési rendszer alapvető jellemzője a rendszerezettség. A rendszerszemlélet eleve azt fejezi ki, hogy a termelési ágak szervezésénél a termelési folyamat egészéből kell kiindulni. Ennek hatására a műszaki fejlesztés jellegében változott meg, s a differenciálódással szemben az integrálódás lépett előtérbe.

b/ Az iparszerű termelési rendszereknek a komplexség is jellemzője. Ez elsősorban azt jelenti, hogy valamennyi termelést befolyásoló tényezőt szabályoznak, ellenőriznek, vagy legalábbis valószerűsítene. Tágabb értelemben a komplexség azt az igényt is kifejezi, hogy a rendszerezettségnek a termelési folyamat egész vertikumára ki kell terjednie. A termelési rendszereknek azonban ez a vertikálitása még igen szerény. Tehát a termelő-, tároló-, szállító-, feldolgozó-, értékesítő tevékenységeknek szinkronban kell lenniük egymással. A mezőgazdaságban a biológiai folyamatok túlsúlyából következően nehezebben, a természeti tényezők szerepe miatt pedig teljes mértékben nem szabályozhatók a termelési feltételek. Ebből azonban nem az következik, hogy a mezőgazdaságban csak akkor valósítható meg az iparszerű termelés, ha a külső környezeti feltételek is teljes mértékben szabályozottak. A termelési rendszerekben a genetikai, az agrotechnikai és technikai tényezők rend-

szerzése, valamint a munkaszervezés magas színvonala lehetővé teszi a külső környezeti feltételekhez való nagyfokú alkalmazkodást, elősegítik a kedvező hatások maximális kihasználását, a kedvezőtlen hatások következményeinek minimalizálását.

c/ Az iparszerű termelési rendszerek fontos jellemzője az, hogy erőteljes hozam- és hatékonyságnövelésre törekszenek. A bálolnai kukoricatermelési rendszer pl. a kukorica termésátlagának tíz év alatti megduplázását irányozta elő. A termelési rendszerek céljai közé tartozik a gazdaságos hozamnövelés mellett a rendszer kialakításához szükséges import kitermelése és a belső árualap egyidejű növelése. Világos, hogy az utóbbi célok megvalósítása is a kiegyensúlyozott termésátlag növelésétől függ. Esetenként fontos célnak tekintik az élőmunka-igényesség csökkentését. A termelési rendszerek az élőmunka-felszabadítás új szakaszát nyitják meg. A termelés gazdaságosságának követelménye tehát kényszerítőleg hat a fajlagos hozamok egyidejű növelésére.

Az iparszerű termelési rendszerben valamennyi tényező egyformán fontos, ha egyik nem éri el a szükséges szintet, akkor ez már veszélyezteti az egész termelés eredményességét. Mégis a rendszerjelleg következményeként, a kialakult színvonalhoz mérve, egyes tényezők fejlesztése eltérő előrelépést kíván. Két elem különösen jelentős szerepre tett szert a termelési rendszerekben. Az egyik: a fajta, a biológiai tényező. A nagy termőképességű fajta teszi lehetővé a hozamok dinamikus növekedését és biztosítja az iparszerű termeléssel együtt járó nagyobb fajlagos ráfordítások megtérülését. A másik tényező: a gépi technika. Valamennyi iparszerű termelési rendszernek általános vonása a nagy teljesítményű géprendszerek al-

kalmazása. A határidőhöz kötött és nagy volumenű mezőgazdasági munkák időben csak ilyen gépekkel végezhetők el: a nagy teljesítményű erőgép teszi lehetővé nagy kapacitású munkagépek alkalmazását: a munkasebesség növelésén kívül a korábban több munkamenetben végzett munkák összekapcsolhatók, a műveletek összevonása következtében csökken a területegységre jutó műveleti költség; a munkák jó minőségét is csak nagy teljesítményű precíziós gépek biztosítják, s a speciális gépek kapacitása is csak ilyen géprendszerekben használható ki kedvezően.

d/ Az iparszerű termelési rendszert az állandó kutatás és a fejlesztés jellemzi. A rendszerek továbbfejlesztése és a termés-átlagok folyamatos növelése is megköveteli az egyes elemek tökéletesítésére irányuló állandó munkát, az újabb technológiai eredmények felhasználását. A termelési rendszerek fejlesztése szempontjából az anyagi erőforrások mellett igen fontos szerepe van a szellemi energiának. A legújabb ismeretek folyamatos kutatása, felhasználása elsősorban a rendszer-szervező feladata.

e/ A termelési rendszerek optimális működésének feltétele a racionális munkaszervezés, mert ez éppen olyan fontos része a rendszernek, mint a technikai tényezők. A termelés eredményességéhez nem elegendő a feltételek biztosítása, hanem a kivitelezés során a munkaerőnek, a munkaeszközöknek és -tárgyaknak is összhangban kell lenniük egymással.

A termelési rendszerek bevezetése gyorsítja a vállalati szakosítási és koncentrációs folyamatot. Egyfelől a nagy kapacitású gépek kihasználása eleve nagyobb termelési méretek mellett lehetséges. A géprendszerek optimális működtetésének van egy mi-

nimális területnagyság vonzata, s az állattenyésztő telepek is rendszerszerűen csak meghatározott nagyságrendben működhetnek. Ez a minimum termelési rendszerként és ágazatonként változó. A rendszer terjedése a területi munkamegosztás elmélyülését is elősegíti. Ez a folyamat természetesen termékenként változó.

Létrejött a mezőgazdasági vállalatok között egy sajátos vertikális integráció. Az együttműködésben résztvevő gazdaságok közötti munkamegosztás a rendszerszervező vállalat, valamint a partnervállalatok között alakult ki. Ennyiben a vertikális integráció is termelési rendszer.

A termelési rendszerek fejlődése és eredményei

A termelési rendszerek kialakulásában döntő szerepet játszott az, hogy a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát 1970-ben kidolgozta a korszerűen gépesített kukoricatermelés komplex rendszerét. Szigorú szabályokba foglalták, hogy az átlagosnál jóval magasabb hektárhozamokhoz milyen fajta, mennyi gép, műtrágya, vegyszer, milyen technológia, munkaszervezés, szakképzettség szükséges. Továbbá ezek komplex alkalmazása milyen nagyságu vetésterületen a leggazdaságosabb és a technikai, technológiai, szervezési normatívák következetes betartásával milyen termés hozam garantálható. Mindezt jogosan lehet ipari vagy iparszerű termelés-szervezésnek nevezni, mert a termelés koncentrációja, tervezhetősége, programozottsága, technikája, a szervezés színvonala és a technológiai fegyelem hasonló a jól szervezett ipari üzemekéhez. Innen származik az elnevezés: iparszerű termelési rendszer, amelyet ma már

egyszerűen termelési rendszernek nevezünk.

Az ilyen magas színvonalu termelést azonban nem elegendő egyetlen gazdaságban szervezni, el kell terjeszteni minél szélesebb körben. Történelmi tény, hogy a termelési rendszerek térhódítása Magyarországon nem a baromfi- és tojástermelésben történt - holott annak rendszerszerű termelése a kukoricáét jóval megelőzte -, hanem a kukoricatermelésben. A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát ugyanis annak idején elvállalta, hogy az általa kidolgozott és a gyakorlatban kipróbált komplex kukoricatermelési rendszer alkalmazását megszervezi, irányítja és segíti bármely állami gazdaságban és termelőszövetkezetben. Kialakították a megfelelő szerződéses rendszert, amely tartalmazza a résztvevők jogait és köteleességeit és elkezdődött a kukoricatermelési társulás megszervezése. Rövid idő alatt olyan sok állami gazdaság és termelőszövetkezet kívánt bekapcsolódni ebbe a társulásba, hogy a szervezést egy gazdaság már nem tudta ellátni. A hetvenes évek végén négy szervező központ /gazdász/ végezte az iparszerű kukoricatermelés irányítását több száz gazdaságban, mintegy 600 ezer hektáron, amely az összes kukorica vetésterület csaknem felét tette ki.

A kertészeti termelési rendszerek a szőlő- és téliálmatermelés terén értek el jelentősebb eredményeket, ez a zöldségtermelésben azonban szerény. 1981-ben a szőlőterület kb. egynegyedét, a gyümölcssterület 44 %-át, a nagyüzemi zöldségterületének pedig egyötödét integrálták.

Az állattenyésztési ágazatok közül a baromfiágazatban szinte valamennyi nagyüzem résztvesz valamely termelési rendszerben. A sertéstartó nagyüzemek kétharmada tartozik termelési rendszer-

hez. Ezekben található a kocaállomány háromnegyede. A nagyüzemi tehénállománynak több mint fele, az anyajuhállománynak 15 %-a termelési rendszerszervezők szakmai irányítása mellett termel. A házi-nyul termelésének tulnyomó részét a rendszerek szervezik.

A termelési rendszerek gyors előretörését mutatja, hogy 1981-ben a szántóföldi növénytermelésben 2,6 millió ha-ra, 1985-ben 3,1 millió ha-ra terjedtek ki. A termelési rendszerek a buza termelésének 91 százalékát, a kukorica termelésének 94 százalékát adták 1985-ben.^{4/}

A mezőgazdasági nagyüzemekben a termelési rendszerek iránt igen nagy az érdeklődés. Mivel magyarázható az, hogy a hetvenes évtizedben erőteljes mennyiségi növekedés következett be. Ez legnagyobb részben azzal függött össze, hogy a gazdaságok ezen az úton - a rendszerek közvetítésével - egyrészt tömegesen hozzájuthattak korszerű erőgépekhez és felszerelésekhez, másrészt nagy hozamu, részben külföldi fajtákhoz, harmadrészt szaktanácsadáshoz, végül olyan hitelekhez, amelyek más úton nem voltak elérhetők. Különösen így volt ez a nyugatról importált technika és technológia esetében. Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek a rendszerek megszervezésével igyekeztek pótolni azt a hiányt, amely a hazai háttérpar és ipari eredetű termelőeszköz-forgalmazás elmaradottsága eredményezett és hátráltatta a gyorsabb ütemű korszerűsítést.

Az eddigiekből is jól kitűnik, hogy a termelési rendszerek lényegében kettős feladatot oldanak meg. Először: egy gazdaság /a gesztor, a rendszerszervező/, ahol arra az anyagi és személyi feltételek legkedvezőbbek, kialakítja a legkorszerűbb termelés

komplex rendszerét, azt a gyakorlatban maga is megvalósítja, és a kutatási eredmények felhasználásával állandóan fejleszti. Másodszor: a gyakorlatban bevált magas színvonalu termelést az önként vállaló gazdaságokban bevezeti, tehát a legkorszerűbb termelést /technikát, technológiát, szervezést/ széles körben elterjeszti.

A termelési rendszerek állami irányítását a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium látja el. A közvetlen szervezők azonban - ismételten hangsúlyozzuk - nem hivatalok, hanem a tervszerű központi irányítás és ellenőrzés keretei között azok a gazdaságok, amelyek ugyanazt a terméket termelik, amelynek iparszerű termelését más gazdaságokban szervezik. Működésben a rendszerszervező /a gesztor/ közvetlenül anyagilag is érdekelt egyrészt a saját többlettermelése révén, másrészt a partnerek részére végzett tevékenység többleteredményéből részesedve.

Az iparszerű termelési rendszerek fő eredményei:^{5/}

a/ A termelési rendszerek jelentős mértékben előre mozdították a mezőgazdasági termelés biológiai alapjainak a megerősítését. Nagy hozamu növény- és állatfajtákat alkalmaznak. A hazánkban előállított vagy importból beszerzett fajokat és fajtákat megfelelő mennyiségben és minőségben szaporítják partnereik részére. A biológiai kapacitás minél teljesebb kihasználására törekednek az ehhez szükséges feltételek előteremtésével.

b/ A rendszerek nagy gondot fordítanak a mezőgazdaság alapvető - és mással nem helyettesíthető - termelőeszközének, a földnek a jobb hasznosítására. A talajművelés, a termelési technológia, az öntözés és a melioráció fejlesztésével a talaj termőképességét igyekeznek megőrizni, sőt fokozni.

c/ Különösen figyelemreméltó a termelési rendszernek a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatása. Működésük eredményeként lényegesen javultak a műszaki feltételek. Nagy teljesítményű gépek kerültek tömegesen a nagyüzemekbe. Jelentős mértékben előrehaladtunk a növényvédelem, az állategészségügy területén, a vegyipari termékek és kémiai szerek szakszerű használatában. A termelési rendszerekben alkalmazott gépek, berendezések mérete és teljesítőképessége /vondóró, munkagépszélesség, munkasebesség, minőség stb./ jóval meghaladja a régi gépeket. A 70-es évek elején ilyen gépek beszerzése főleg tőkés importból volt lehetséges. A termelési rendszerek és a hazai gépgyártó vállalatok együttműködésének köszönhető, hogy ma már a hazai mezőgépipar számos eszközből megfelelő mennyiségben és minőségben kielégíti az igényeket.

d/ A termelési rendszerek működése kihat a vállalatok munkaerő-gazdálkodására, egyrészt a munkaerő-létszám alakulására, másrészt a szakképzettség színvonalára és a munka szervezettségének emelésére. A nagy teljesítményű gépsorok üzemeltetéséhez ugyanis nemcsak megfelelő terület - pl. a kukoricatermelésben 800-900 ha, a cukorrépa-termelésben 200-250 ha stb. - szükséges, hanem jó színvonalú szakszemélyzet is. Ebben az esetben nagy tömegű munka elvégezhető optimális időben. Lényegesen javítható a munka minősége, többszörösére nőhet a teljesítmény, és csökkenthető az élőmunkafelhasználás. Ennek érdekében a rendszerek szervezeten gondoskodnak dolgozók szakképzéséről. A fejlesztés érdekében pedig szoros kapcsolatot tartanak a kutatóintézetekkel, és szervezik a kutatási eredmények adaptációját, gyakorlati hasz-

nosítását.

e/ A termelési rendszerek működésének legkézzelfoghatóbb következménye a hozamok számottevő növekedése. A leglátványosabb eredmény a buza és kukoricatermelésben született. 1981-85 között a buza termésátlaga a termelési rendszerekben 4,7 t/kg, a termelési rendszeren kívül 4,1 t/ha volt, a többlet 16,0 %-os. A kukorica termelésben 6,7 t/ha, illetve 5,4 t/ha, tehát a rendszerben elért többlet mintegy 25 %-os.^{6/}

A hozamok emelkedése a biztosítéka a jüvedelemalakulás kedvező befolyásolásának is. A hosszabb ideje működő rendszerek eredményeket értek el a termelési költségek emelkedésének mérséklésében. Nem tudták ellensúlyozni azonban számottevően az ipari eredetű termelési eszközök árának nagyarányu emelkedését, a költségek a rendszerekben is jóval gyorsabban nőttek, mint a hozamok. Ha pedig a legnagyobb hozamokat elérő, legjobban gazdálkodó nagyüzemekben ez a helyzet, az méginkább aláhuzza nemcsak a vállalatvezetők, hanem a jüvedelemviszonyok alakulását befolyásoló központi szervek felelősségét is.

f/ A termelési rendszerek működésének a már említett eredményeket messze túlnövő kihatása van az egész gazdálkodásra nézve. Ilyen mindenekelőtt a rendszer szemlélet térhódítása, amely a termelési tényezők komplex hasznosításával a gazdaságosság, a hatékonyság növelését szolgálja.

2. A természeti erőforrások értékelése és néhány agrárpolitikai konzekvenciája az NDK-ban

A szocialista országok feladata, hogy az alapélelmiszerek és mezőgazdasági nyersanyagok szükségletét a legnagyobb terjedelemben maguk fedezzék és lehetőségeiknek megfelelően hozzájáruljanak az élelmezési probléma megoldásához a fejlődő országokban. Globális nézőpontból a szocialista államok feladata, hogy a szocializmus előnyeit, ezen belül a mezőgazdasági termelését bizonyítsák - a szocialista mezőgazdasági termelésben elérhető növekedési ráta nagyobb, mint a lakosságnak a növekedése.

A mezőgazdasági termelésben sokoldalú intenzív gazdasági növekedést kell megvalósítani a termelési tényezőkkel való hatékony gazdálkodással, általában a természeti erőforrások, különösképpen a föld, hatékony kihasználásával. Ebből a nézőpontból a mezőgazdaság feladata, hogy megvalósítsa a talajjavítást, mindenekelőtt azonban a környezetvédelmi funkciót. Ilyen feltételek mellett a gazdálkodásban megnő a természethez való minőségi viszony megvalósítási formáinak és módjainak a jelentősége és azok bevonása a mezőgazdasági termelési folyamatba. Ezek felhasználása önmagában is növekvő karaktert kölcsönöz az újratermelési folyamatnak, miközben ez a folyamat az adekvát gazdasági mechanizmus segítségével aktívan befolyásolható.

A természeti erőforrás-értékelés alapproblémája

Az erőforrás-értékelés lényegi problémája az erőforrások új-

ratermelésének, társadalmilag szükséges ráfordításának a meghatározása. A probléma gazdaság-gyakorlati realizálása ezidő szerint még nagyon sok megoldatlan kérdést takar.

A természeti erőforrások közgazdasági értékelésének lényege az erőforrás-feltárás, a használatba vétel egy jövőbeli nyersanyag termelés tárgyaként. Ebben az értelemben a közgazdasági értékelés nem azonos a munkaérték-elmélettel, hanem mint az erőforrás szorosan vett "beárazása", értékelése jelenik meg. Az értékelési nagyságokat a szándékolt nyersanyagtermelés előrelátható, jövőbeli, a társadalmilag szükséges munkaidő ráfordításai határozzák meg.^{7/}

Az erőforrás-értékelés ujratermelési aspektusa komplex és differenciált, egymással kapcsolatban lévő részaspektusokból tevődik össze. Ezek a következők:

a/ Ujratermelési nézőpontból legtágabb értelemben vett erőforrás-ujratermeléshez társadalmilag szükséges ráfordítást kell meghatározni. Az erőforrás-specifikus ujratermelési ráfordítás bevonásra kerül a nyersanyag árába. H. Roos ezt az ujratermelési ráfordítást a következőképpen határozza meg: "... az eleven és a tárgyiasult munka összessége ..., amelynek ki kell fejezni a termelés hosszutávú kiterjesztéséhez és az emberiség jólétének növeléséhez szükséges anyag- és energiaforrásokat és a természet mindenkor ingyenes szolgálatát, e feltételek rendelkezésre állása mellett azt, hogy a környezet idegen anyag szennyeződésének a geo- és humánökológiai határértékeit betartsuk és a természeti potenciát megőrizzük.^{8/} Ilyen nézőpont szerint értékelhetők hosszabb távon a már folyó ujratermelési folyamatban viszonylag ma-

gas arányban található mezőgazdasági nyersanyagok is.

b/ Reálisan kell értékelni az összes munkaráfordítások különböző fokozatait, a természeti erőforrások a védelmi, fenntartási és újratermelési ráfordításokat, a károsodott erőforrások regenerálásában a termelési körülmények veszélytelen visszaállításához szükséges ráfordításokat, amelyek a természeti körforgást fenntartják. Az NDK jelenlegi gazdasági gyakorlatában pl. a hulladékoknak a veszélytelen visszavezetését a természeti körforgásba, nem tekintik az újratermelési folyamat alkotórészeként. Ezáltal a ténylegesen fejletlen termék előállítását vagy az ilyen technológia alkalmazását előmozdítják.^{9/}

o/ A kiegyenlítést illetve kompenzációs aspektus szerinti értékelésnek is az erőforrás-nyereség-felhasználás és helyettesítés optimalizálását kell figyelembe venni.

d/ Az üsztönzési aspektus az értékelésben a bevonandó erőforrások kiválasztásától kezdve a népgazdaságilag hatékony végeredményig bennfoglaltatik.

e/ Konkrét analízisre van szükség, hogy a környezetvédelmi intézkedések az értékelés tárgyának érték- és árstrukturájára milyen hatással vannak. E kérdések megoldásának feltétele, hogy hatásosan üsztönözzünk a társadalmilag szükséges termelési költségek reális kimutatására és a környezetvédő intézkedések hasznának egzakt lerögzítésére. Ezek egyidejűleg arra szolgálhatnak, hogy a "címzettek" az erőforrás-újratermelés szükséges intézkedéseinek anyagi biztosítékát meghatározzák.

A stabil gazdasági növekedés a mezőgazdaságban megköveteli az anyagelvonás, az anyagbefektetés és használat körforgása új-

ratermelési törvényszerűségeinek az egyensúlyát. A törvényszerűségek visszatükröződése az a gazdasági mechanizmus, amely tartalmazza a gazdasági üsztönzők és a gazdaságvezetés adminisztratív intézkedéseinek az egységét, valamint az erkölcsi hajtóerők kihasználását. A komplex gazdasági értékelés gazdaságpolitikai megvalósítása a mezőgazdasági termelésben egy sor mélyen fekvő konzekvenciát tartalmaz.

Az erőforrások közgazdasági értékelésének típusai
és következményei a gazdaságpolitikában

Az erőforrások értékelésének két típusát különböztetjük meg.

a/ Ráfordításértékelést, amely a különbözeti járadék nélkül is megvalósítható. /Lásd a Mellékletek 11. táblázatát/, és a járadékértékelést /ahol járadék mint ráfordítás-megtakarítás szerepel. A ráfordítási koncepciónál a mindenkori természeti erőforrás feltárásához és használatához a társadalmilag szükséges ráfordítás áll a középpontban. A járadék koncepciónál pedig a használat népgazdasági hatékonyságából indulnak ki. Ez utóbbival összefüggésben néhány NDK-beli közgazdász javasolja az erőforrás ujratermelési-illeték bevezetését. A "járadék-illeték", mint a különbözeti járadék megjelenési formája, amelynek ezzel a hatásterülete jóval inkább kitágulna, amint ezt az aspektust a legújabb agrár-reformban figyelembe vették. Ennek a felfogásnak a helyességét azonban felül kell vizsgálni, mivel a különbözeti járadék csak a növénytermelésben keletkezik.

b/ A különbszeti járadék ösztönző felhasználásának úgy kell megvalósulnia, hogy hozzájáruljon a jobb földkihasználáshoz, a termelés optimális területi elhelyezéséhez és az intenzifikáláshoz. Ismeretes, hogy az NDK-ban a földalap viszonylag csekély. Ezenkívül figyelembe kell venni a mezőgazdaságilag hasznos területek elvonását /kitermelőipar, lakásépítés/, amelyre a jövőben is szükség lesz. Továbbá az ipar, a közlekedés, a településügy és maga a mezőgazdaság is csökkenti a földet, amelynek jelentőségével és terjedelmével jelenleg nem eléggé számolnak.

A földértékelés ezenkívül a következőkre is ösztönözhet:

- szavatolja a rendelkezésre álló földek szükségletek szerinti használatát és termelőképességük javítását,

- a földet védi a természeti vagy emberi káros hatásoktól,

- hozzájárul a talajerózió és a mérgezés kimutatásához és leküzdéséhez, beleértve a földek termékenységének a teljes értékű visszanyerését,

- elősegíti a talajjavítás törvényes normáinak a megtartását.^{10/}

A földek megterhelése káros anyagokkal átfogó elemzést követel meg, de ez még késik, eddig csak részvizsgálatok álltak rendelkezésre, pedig az elengedhetetlen feltétele a földértékelésnek.

c/ A mezőgazdasági újratermelés feltételeiben kialakult kedvezőtlen körülmények, amelyek a hasznosítható területek felhasználását eredményezik a bányászat és a lakásépítési program számára, a földelvonás szigorubb korlátozását követelik meg. Az NDK-ban a földelvonás vagy a földhasználat-korlátozás sürgeti a

földhasználati díj fizetését. A tartós földelvonás esetén a használati vagy művelési formától és a föld termékenységtől függően hektáronként 30-40.000 M egyszeri földhasználati díj fizethető.

Az alacsony, 50 %-os díj lehetséges, amennyiben a földelvonás a területfejlesztési beruházásokra és a lakásépítésre történik, de, akkor is, ha az állami szervek és intézmények, valamint a társadalmi szervezetek vonják el a földet. A tartós földelvonásnál, amely a technikai és szociális infrastruktúra számára történik, a földhasználati díj még 25 %-ra^{11/} csökkenhet.

A nem mezőgazdasági használatu intenzív földhasználatot szolgálja az a megfontolás is, hogy a tartós földhasználatért egyszer fizetendő díj tartós földhasználati díjjá változzon, amely az önköltség elemévé tehető. Az ilyen megfontolás indokoltsága a következőkben fogalmazható meg:

- a feltétlenül szükséges, minimális terjedelmű földterület igénybevételére ösztönöz,

- akadályozza az indokolatlan földelvonást,

- a sokoldalú földhasználati formákat ösztönzi.

d/ A mezőgazdaságban is adódnak problémák az intenzív földhasználatban, mindenekelőtt a belvizesedés, vagy a beruházási építmények, a szél- és vizerózió stb. következtében.

Csupán a belvizek miatt mutatkoznak olyan jelenségek, mint:

- a tartalék területek hiánya januártól júliusig,

- a talaj morzsalékos szerkezetének szétzúzása, a nitrogén túladagolása,

- a minőségi visszaesés a termelésben,

- a kihozatali költségek emelkedése,

- a növekvő beruházási ráfordítások,
- nagy környezeti ártalmak, a talajvíz kimosódása belvizek következtében.

e/ A víz mint fontos természeti erőforrás, élelmiszer, termelési eszköz és segédeszköz növekvő jelentőséggel bír a mezőgazdaságban. A vízszükséglet 1995-ig feltételezhetően növekszik, mindenekelött az öntözött területek és az állatállomány növekedése miatt. Az új öntözőberendezések beállítása mellett azonban ez attól is függ, hogy a rendelkezésre álló berendezéseket intenzívebben használjuk ki, az öntözés tudományos alapokon a mezőgazdasági újratermelési folyamat részévé váljon, továbbá a vízfeltárást és használatot optimalizáljuk.

E tényezők hozzájárulnak a mezőgazdaságban a vízvesztések csökkentéséhez. A gazdaságos, megbízható vízfelhasználás megvalósítása érdekében vizsgálni kellene az NDK-ban a vízfogyasztás szabályozását a vízáron keresztül. /Az ivóvízár emelés 1978-ban Magyarországon az ivóvízfogyasztás 30 %-os csökkenéséhez vezetett./ Fontos az NDK számára is, hogy a mezőgazdaságban az ivóvizet csak olyan folyamatokba használják fel, amelyekben ténylegesen szükséges. Az ivóvíz-felhasználás az állattenyésztésben, a tejtermelési berendezésekben, valamint a zöldség-kultúrák öntözésében korlátozható.

A víz ésszerű felhasználása és az elfecsérléséből adódó veszteségek csökkentése attól függ, hogy a rendelkezésre álló vízgazdasági berendezések kihasználását növeljük, a víztakarékos, vagy víz nélküli termelési eljárások bevezetését és fejlődését szorgalmazzák, a víz körforgását és többrétű felhasználá-

bását erősítsék és meggyorsítsák, az ivóvíz kivételét a vízhalózatból csökkentsek.

Ezek a követelmények érvényesek mind az iparra és a mezőgazdaságra is, ezt hatásosabbá teheti a vizárral történő ösztönzés, amely a racionális vízfelfordításokra orientál.

f/ A mezőgazdaságnak a földhasználatot úgy kell megvalósítani, hogy a vizek károsodását messzemenően kizárják, különös tekintettel a szerves hulladékokra, a biológiai anyagokra és a műtrágyákra. A jelenlegi viszonyok alapján az alapkörnyezet megterhelésével kell számolni. A növekvő kemizálás a mezőgazdaságban, különösen a nitrogén műtrágya, növeli az ivóvíz nitrát tartalmát. Lényegében a talajvízterhelések is részben a mezőgazdasági területek és belvizek túlterhelésére vezethetők vissza. Ezt a problémát nemcsak az éppen most ható okokkal kell kapcsolatba hoznunk, hanem figyelembe kell venni a következmények komplexitását is, amelyeket gyakran tulajdonképpen okozóként közvetlenül nem érzékelünk. Ezek a termeléskiesések, a vízfeltárás többletköltségei, a vízgazdálkodás többletfelfordításai a folyóvizek karbantartására, károsodások a vízgazdálkodási be rendezésekben, többletfelfordítások a tájgondozásban és az egészségvédő intézkedésekben.

A mezőgazdaság nitrogénbevitelét a talajvizbe és más vizekbe csökkenteni kell, mivel a már meglévő nitrogénkészlet is csak túl hosszú idő múlva épület be. A nitráatterhelés csökkenéséhez a szerves trágyák részesedésének a növelése szükséges, amely a nitrogén műtrágyák jobb értékesülését és a trágyázás optimális időpontját biztosítja.

A ráfordítások és az eredmény viszonyának javítása a mezőgazdasági termelésben nem utolsó sorban csak azáltal érhető el, hogy a természeti tényezőket még célratörőbben és hatékonyabban használják ki. Ez feltételezi, hogy a természeti potenciált átfogóan kihasználják és bővítik, a természetnek a mezőgazdaságban rendelkezésre álló ingyenes szolgálatát felismerik, feltárják és hasznosítják. A természeti erőforrások gazdasági értékelését ennek megfelelően a maga komplexitásában kell megvalósítani, ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a tudományos-technikai haladás során a természeti tényezőket intenzíven kihasználják.

Jegyzetek a IV. fejezethez

- 1/ Bethlendi, L.: Iparosodás és hatékonyság a mezőgazdaságban. KJK, Bpest, 1979. 171-196. old., valamint Papócsi, L.: Ipar-szerű termelési rendszerek a magyar mezőgazdaságban. A KGST Tagállamok Gazdasági Együttműködése. 1984. 8. sz. 50-51. old.
- 2/ Megjegyezzük, hogy a termelési rendszer a vertikális integráció bizonyos elemeit is magukban foglalja, pl. a hitelnyújtás ill. a gépkereskedelem lebonyolításával
- 3/ Fekete, F.: Korszerű agrártermelési rendszereink teljesítményei és a partnergazdaságok jövedelmezősége. Közgazdasági Szemle, 1987. október. 1153-1160. old.
- 4/ Fekete, F.: Im. 1155. és 1157. old.
- 5/ Bonyhádi, P.: Tovább lépnek-e a termelési rendszerek? Figyelő 29. 1985. január 15.
- 6/ Fekete, F.: Im. 1162. old.
- 7/ Ahrends, K.: A természeti erőforrások közgazdasági értékelésének methodológiájához. Wirtschaftswissenschaft 1984. 12. sz. 1768. old.
- 8/ Roos, H.: A társadalmi termelés gazdasági hatékonysága a fejlett szocializmusban. Berlin, 1982. 376. old.
- 9/ Szerzői kollektíva: A szocialista ujratermelési elmélet alapkérdései. Dietz Verlag Berlin, 1983. 1335. old.
- 10/Rendelet a mező- és erdőgazdasági földek védelmére és a szocialista földhasználat biztosítására. 1981. II. 26. 9131. I. rész 10. szám, 105. old.
- 11/Ez a stagnálás a külkereskedelmi áruforgalomban azonban nem hasonlítható az ötvenes évek hidegháborús helyzetéhez, mert az autarchiás törekvések sokkal gyengébbek.

V. fejezet: A szocialista országok együttműködésének szerepe
a világelelmelésben

1. A KGST országok együttműködése és szerepe
a világelelmelési probléma megoldásában

A világ élelmiszertermelésének a második világháború után kibontakozott fejlődési tendenciái azt mutatják, hogy a kelet-európai szocialista országok nettó élelmiszer- ill. gabonaimportőr országokká váltak. A növekvő élelmiszerimport-igények erősen terhelték néhány szocialista ország külkereskedelmi mérlegét, akadályozták a fizetési mérleg kiegyensúlyozására irányuló törekvéseket, korlátozták az életszínvonal emelésének lehetőségeit.

Ilyen körülmények között a szocialista országok nem voltak abban a helyzetben, hogy a világ, elsősorban a fejlődő országok, élelmelési gondjainak megoldásához nagy élelmiszersegély szállításokkal hozzájáruljanak. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az élelmiszerexportőr tőkés országok a szocialista országok növekvő importigényét, mint belpolitikai biztonságuk és nemzetközi tekintélyük ellen irányuló "gazdasági fegyvert" akarták felhasználni.

E tényezőkből is következik, hogy a hetvenes évek második felétől az élelmiszertermelés politikai és gazdasági jelentősége szinte valamennyi KGST-országban bizonyos mértékben felértékelődött. Ez a felismerés a KGST-országok együttműködésében is visszatükröződött: közös célprogramot dolgoztak ki a mezőgazda-

dasági termelés és az élelmiszeripar fejlesztésére. A KGST 1984. januári plénuma is sokoldaluan foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Tanulmányunkban elsősorban az európai KGST-országok élelmiszerhelyzetével és együttműködésével foglalkozunk. Az ázsiai tagországok és Kuba agrárgazdaságát számos specifikus vonás jellemzi, melyek elemzése meghaladja tanulmányunk kereteit. Ezt szintén alátámasztja, hogy az élelmiszer célprogram és az 1983. ill. 1984. évi határozatok is elsősorban az európai KGST-országokra koncentrálnak.

A KGST-országok agrártermelése és az agrártermékek világpiaça

A szocialista világ országaiban az élelmiszertermelés mind összességében, mind egy lakosra számítva igen dinamikusan fejlődött. A második világháború utáni időszakban a szocialista országokban volt a legmagasabb az élelmiszertermelés növekedési üteme. Ez a dinamizmus nemcsak a termelés növekedésére, hanem az élelmiszerellátás, a lakosság fogyasztási színvonalának emelkedésére is jellemző volt.

Az átlagos napi élelmiszerfogyasztás - energiaértékben mérve - a KGST-országokban a napi átlagos energiaszükségletet meghaladja és eléri a fejlett tőkés országok színvonalát. A magas fogyasztási színvonal ellenére az élelmiszerfogyasztás szerkezete a 70-es években még kevésbé volt "fejlett": bár csökkenő tendenciájú, még mindig magas a cereáliák és a gyökzögműsok fo-

gyasztása, miközben az állati eredetű fehérjék fogyasztása nem éri el az élettanilag, biológiailag kívánatos szintet. Ez visszatükröződik a hus- és hústermékek fogyasztási színvonalában is, amelyek fogyasztási szintje a gyors növekedés ellenére még mindig alacsony és az egyes országok fogyasztási szintjei is lényegesen differenciáltak.

A szocialista országok életszínvonal- és szociálpolitikájára általában az a jellemző, hogy a lakosság jövedelmének növekedésén keresztül meggy végbe az életszínvonal emelkedése, emellett folyamatosan átalakul a fogyasztói struktúra is. A szocialista országokban a hetvenes évek elején az életszínvonal elért szintje olyan volt, hogy a személyes jövedelmek emelkedése a lakosság fogyasztási javakkal való ellátottságának javulása mellett is még rugalmasan növekvő élelmiszerkeresletet támasztott. Az élelmiszerkereslet jövedelemrugalmassága bizonyos szintig magas. Ez fejeződött ki az ún. táplálkozás-élettani szempontból értékes élelmiszerek, mint pl. a hus, a hús-készítmények, a gyümölcs, a zöldség mélyhűtött termékek st. iránti kereslet gyors emelkedésében.

A hetvenes években mind jobban kiéleződött ezen termékek iránt a jövedelemnövekedés által teremtett egyre növekvő kereslet, valamint az ezen termékek hazai termelése által biztosított kínálat közötti ellentmondás. A növekvő élelmiszerszükségletek - és kereslet - folyamatos és megfelelő szintű kielégítésében keletkezett problémákhoz /zavarokhoz/ kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárult az élelmiszertermelés növekedési ütemének visszaesése a 70-es években, különösen az évtized második felében. A növekedési ütem mérséklődése valamennyi KGST-országban megfigyelhető és ebben az időszakban alatta maradt a világátlagnak is, sőt egyes országokban csökkent is a

termelés.

Bár valamennyi KGST-országban a 60-as évektől kezdődően viszonylag gyorsan emelkedett a mezőgazdasági termelés, sem a növénytermelés, sem az állattenyésztés növekedési üteme nem biztosította a növekvő szükségletek /és korelát/ maradéktalan kielégítését. Igaz, hogy a termelés "olégtelen" növekedése nem csökkentette /sőt ennek ellenére nöött/ a fogyasztás szintjét, de akadályozta /lassította/ a fogyasztási struktúra átalakulását, némely termékénél a fogyasztási szint emelkedését és az importigények erőteljes fokozódásával járt együtt.

A KGST-országok kapcsolata az 1949 óta oltolt időszakban az agrártermékek világpiacával nem volt jelentős, figyelembe véve gazdasági potenciáljukat. Ezt alátámasztja egyrészt agrártermelésük belső ellátást szolgáló gyors növekedése, másrészt az, hogy gazdaságpolitikájuk az agrártermékekből való önellátottsági szint emelésére irányult. A korábban említett tendenciák következtében az önellátottsági szint fokozatosan csökkent ebben az országcsoportban. /Lásd a Mellékletek 12. táblázatát/ Ez a tendencia tükröződik a KGST-országok agrárvilágpiaci részesedésében is. Az agrártermékek világexportjából való részesedésük 1965-ben 6,8 % volt, a világimportból pedig 9,8 %. 1970-ben ezek a mutatók 7,0 %-ot ill. 8,3 %-ot tettek ki. 1975-ben az arányok a belső fejlődés ellentmondásosságát tükrözik, a KGST-országoknak a világexportból való részesedésük tovább mérséklődött, 1975-ben 5,8, 1980-ban 4,4 %-ot tett ki, miközben az importból való részesedésük aránya tovább emelkedett, 1975-ben 10,2 %, 1980-ban 10,5 % volt.^{1/} Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a KGST-országok a mezőgazdasági

termékek világpiacán, mint élelmiszervásárlók léptek fel. A 13. és 14. táblázat FAO adatok alapján a KGST-országok részvételét /ennek fejlődését, szerkezetét/ mutatják a világ agrárkereskedelemben. Ebből látható, hogy amíg a KGST-országok importja az elmúlt 12 évben mennyiségileg megduplázódott, addig az agrártermékek exportja mennyiségileg nem változott. Ha az agrártermékek 70-es években végbement gyors áremelkedését figyelembe vesszük, azaz az értékeket vizsgáljuk, még radikálisabb változásokat vehetünk észre az agrárexportban és -importban. Az adatokból kiolvasható, hogy importjuk értékben 5,4-szeresére, exportjuk pedig csak 2,4-szeresére emelkedett. Ez azt jelenti, hogy a szocialista országok nemcsak mind több és több agrártermék importjára kényszerültek, hanem a mezőgazdasági termékek rosszabbodó "terms of trade"-je a külkereskedelmi mérlegüket erősen leterhelte.

Az európai KGST-országokban hasonló tendenciák figyelhetők meg, importjuk /értékben/ 8,4-szeresére, exportjuk 3-szorosára emelkedett. Az agrártermékek külkereskedelmi passzívuma igen gyorsan emelkedett ezekben az országokban és a szocialista országok összességében 1980-ban elérte a 20 Mrd dollárt, és ebből 16 milliárdot tesz ki az európai szocialista országok passzívuma. 1981-ben és 1982-ben a KGST-országok közül agrárkülkereskedelmi aktívumot csak 2 ország, Bulgária és Magyarország ért el.

A passzívum fokozódásában az egyre emelkedő gabonaimport játszott jelentős szerepet. 1976 és 1980 között a KGST-országok évi átlagban több mint 34 millió tonna gabonát importáltak, ebből a Szovjetunió - jelentős ingadozással - átlagosan évi 20 millió tonnát, Lengyelország 6 millió és az NDK 4 millió tonnát importált.

A 80-as évek elején a KGST-országok gabonaimportja tovább fokozódott. Így pl. a Szovjetunió az 1981-82-es gazdasági évben 45 millió tonna gabonát vásárolt a világpiacon, amely az elmúlt 10 évben a legnagyobb mennyiség volt.^{2/} A KGST-országok között csak egy ország van, Magyarország, amely nettó gabonaelexportőr, gabonaelexport alapja évente 1-2 millió tonnát tesz ki. De ez a mennyiség nyilván elenyésző a többi KGST-ország importigényéhez képest. A KGST-országok gabonaimportján belül az elmúlt évtizedben a takarmánygabona importja nőtt dinamikusabban, amely a hus és huskészítmények iránti igények gyors növekedésével függ össze. Az összes gabonaimport mintegy felét a kukorica importja teszi ki, amely az egyik legfontosabb takarmányféle. Hasonló tendencia jellemző az olajosmagvak, mint a szója importjára is. Ezen termékek behozatala a 60-as évek első felétől 1976-80-as évekig 300 ezer tonnáról 4 millió tonnára emelkedett.^{3/} A takarmányimport gyors növekedése azt mutatja, hogy a KGST-országok többségében a növénytermelés fejlődése nem tartott lépést a hustermelés fokozására irányuló programmal, a növénytermelés és állattenyésztés fejlődése közötti arányok mindinkább megromlottak. Ennek oka többek között a viszonylag alacsony hozamszintekben, a jelentős évenkénti termésingadozásokban, a betakarítási és tárolási veszteségekben, a takarmányozás alacsony hatásfokában keresendők. /Az egy kiló hus és tej előállításához szükséges takarmányfelhasználás magas./

Az előbb elemzett tendenciákból következik, hogy a gabonafélék és más agrártermékek KGST-piacon belüli kínálata a növekvő importigényeket nem tudta fedezni, így ezek az államok, mint gabona- és élelmiszerimportőrök a tőkés világpiacon jelentek meg.

Ez egyben azt is jelzi, hogy az agrárkereskedelem részesedése, jelentősége a KGST-országok kapcsolataiban az elmúlt 10 évben visszaesett, különösen jellemző ez az importra. Míg 1970-ben az összes import 40-45 %-a származott KGST-piacról, ez a 80-as években csak 20-25 %-ot ért el. /Lásd a Melléklet 15. táblázatát/ Ez a termék-mennyiség a KGST-országok összes agrárexportjának 37-40 százalékát teszi ki, ua. az agrártermékek exportja fele annak amit importálnak. A KGST-országok legfontosabb importforrásait - az előzőekből is következően - a fejlett tőkés országok piacai képezik, emellett a fejlődő országok exportja sem lebecsülendő szerepet játszik. A KGST-országok agrárkülkereskedelmi mérlege a fejlett tőkés országokkal szemben negatív szaldóju. Az európai KGST-országok legnagyobb agrárpiaca az EGK, bár az ide irányuló exportjuk - az import egyidejű gyors növekedése mellett - az elmúlt évtizedben stagnált. Ez tükröződik abban is, hogy míg 1970-ben a KGST-országoknak az EGK-val folytatott agrárkereskedelme több mint fél milliárd dollár aktivitást mutatott, ez 1980-ra mintegy 1,3 milliárd dollár passzívvá változott. A KGST-országok behozatali többlete még ennél is magasabb az USA-val folytatott agrárkereskedelemben. Az USA piaca korábban sem volt jelentős exportpiaca a KGST-országoknak, az USA részaránya a KGST agrárkivitelésben nem haladta meg a 3 %-ot. A 80-as évek közepén - elsősorban Lengyelország exportjának csökkenése miatt, amely export a KGST USA-ba irányuló exportjának mintegy 50 %-át adta - ez tovább mérséklődött. Ezzel szemben az USA gabonakivitele a KGST-országokba dinamikusán emelkedett, ebben a Szovjetunió és Lengyelország gabonavásárlásai játszottak jelentős szerepet. /Lásd a Mellékletek 16. táblázatát/ Az USA-ból származó

gabonaimport értékben elérte az évi 30 millió dollárt. 1979-ben, amikor az USA-ból származó gabonabehozatal a legmagasabb volt, meghaladta a 3 milliárd dollárt. 1979 után az USA-val szembeni agrárkülkereskedelmi passzívum mérséklődött, ugyanakkor más tőkés országokkal szemben emelkedett. Ennek magyarázata a Carter által meghirdetett gabonaembargóban és a Lengyelországgal szemben alkalmazott szankciókban rejlik. Így ezen országok a belső ellátáshoz szükséges gabonát más piacokon szerezték be. Reagan az embargót feloldotta, az új szovjet-amerikai gabonaszállítási egyezmény ratifikálása ellenére a behozatal struktúrája országok szerint lényegesen és tartósan átalakult.

A KGST-országok importigényei és a világélelmezés

A polgári propagandában és szakirodalomban olyan vélemények láttak napvilágot, amelyek szerint a KGST-országok élelmiszerhiánya az éhségcentrumok kialakulásában jelentős szerepet játszik. Ezek az elemzések azt állítják, hogy a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmas mennyiségű gabonaimportja, Afrika, Amerika, Ázsia éhezni kezdett, elől vonja el az ételt. Ez az álláspont a világélelmezési probléma lényegét nemcsak tudománytalanul, hanem demagóg módon fogalmazza meg. Mégis fennáll annak a veszélye, hogy egy ilyen propaganda az ázsiai, afrikai, latin-amerikai országokat a szocializmus, a szocialista országok ellen hangolja.

Elméletileg is helytelen feltételezni, hogy a világélelmezési krízis lényege egyszerűen csak mechanikusan értelmezett el-

osztási kérdés. A helyzet sokkal bonyolultabb annál, mint amit ezek a vélemények feltételeznek: ti., ha a szocialista országok agrártermékekből, mindenekelőtt gabonából önellátók lennének, a szabaddá váló készletek /főlőslegek/ "automatikusan" az éhség-centrumokban áramolhatnának. Az elméleti hipotézisek és elemzések mellett az ilyen feltételezések lehetetlenségét a világelelmezési helyzet elmúlt években végbement fejlődési folyamatai is bizonyítják, nevezetesen azt, hogy az agrártermékek világpiacán kínálati többlet volt a jellemző. FAO-adatok szerint 1982-ben az agrártermékek világpiaci kínálata minimum 10 %-kal haladta meg a keresletet, miközben az éhezők és gyengén tápláltak száma tovább emelkedett. Számuk 1982-ben elérte a 450 milliót, az 1971 évi 360 millióval szemben.^{4/} Az is általánosan ismert, hogy az a gabona, amit a Szovjetunió nem vásárolt meg a Carter embargó miatt, nem a fejlődő országokba került, hanem tulnyomó részét az USA-ban tárolták. 1983 elején a világ gabonakészletének 60 %-át az USA-ban tárolták.^{5/} Emiatt az USA kormányzata újból intézkedéseket hozott a gabona vetésterületének korlátozására.^{6/} Az is igaz azonban, hogy a fejlődő országok kevesebb gabonát képesek vásárolni annál, mint ami szükségletük fedezésére elegendő lenne, így ebben kis szerepe van a készlet, vagy termelési hiánynak.

Hasonlóan tudománytalan az a nézet is - amely gyakran megjelenik a polgári szakirodalomban -, hogy a szocialista országok gabonavásárlásai idézték elő a gabona világpiaci árának emelkedését, a magas világpiaci árszínvonal kialakulását és ezáltal jelentősen hozzájárultak a fejlődő országok élelmezési problémá-

máinak kiéleződéséhez. Véleményüket azzal támasztják alá, hogy a Carter embargót követően a gabona világpiaci ára csökkent a megnövekedett amerikai kínálat következtében. Ilyen és ehhez hasonló véleményekkel szembeállítható: a szocialista országok, ezen belül a Szovjetunió gabona vásárlásai mennyiségileg nem - csak eladók szerint - változott, azaz a szocialista országok által támasztott gabonakereslet jelentős mértékben nem csökkent. Az áresésben az exportőrök erősödő konkurrenciája játszotta a fő okot. Ehhez elegendő az EKG példáját felhozni, amely korábban buzaimportőr volt, viszont ma a világpiacon mint buzaexportőr lép fel.^{7/} Importjuk más gabonafélékből, mint pl. a kukorica is, lényegesen visszaesett. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a gabonafélék, ezen belül a buza világpiaci ára erőteljes ingadozást mutat, az árváltozásokat számos tényező befolyásolja, ezt egy-egy ország vásárlása nem tudja alapvetően befolyásolni, ez csak egyike lehet a befolyásoló tényezőknek.

Összefoglalásképpen azt a következtetést lehet levonni, hogy a szocialista országok agrártermékek iránti importigényei sem közvetlen, sem okozati összefüggésben nem állnak a gabonafélék és az élelmiszerek relative magas világpiaci árával, sem a fejlődő országok élelmezési problémájával, élelmiszerhiányával. A fejlődő országok élelmezési helyzetét a szocialista országok sem súlyosbítják élelmiszerimport igényükkel. Az azonban kétségteljesen problémát jelent, hogy a KGST-országok sem ma, sem a közeljövőben nem lesznek abban a helyzetben, hogy a fejlődő országoknak közvetlenül élelmiszersegélyt nyújtsanak, legalábbis olyan mértékben, amely világgazdasági és világpolitikai potenciáljukból következhetne.

Es azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy először is a szocialista országok a világelelmezési probléma, a fejlődő országok élelmezési gondjai megoldásához közvetlenül vagy közvetett módon ne tudnának hozzájárulni. Másodszor, az út, amely e probléma megoldásához vezethet, nem szükségszerű, hogy azonos legyen az imperialista körök által sokat hangoztatott élelmiszersegélyezés-sel ill. a fejlődő országok számára történő élelmiszerértékesítéssel. Az élelmiszerhiánnyal küzdő országok számára az élelmiszersegély csak egy lehet a sokféle eszköz közül, amely különösen katasztrófális helyzetben /szárazság, árvíz stb./ lehet hatékony, de rövid távu segítséget jelent.

A KGST-országok együttműködése az élelmiszer-gazdaságban

A KGST-országok és az agrártermékek világpiaca közötti árukapcsolatok rövid elemzése is azt bizonyítja, hogy a mezőgazdasági és élelmiszertermelés fejlesztése, stabil növekedésük feltételeinek biztosítása nemcsak a KGST-országok lakossága életszínvonalának emelése mind mennyiségileg, mind minőségileg megfelelő élelmiszerellátása szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hanem világgazdasági és világpolitikai helyzetük és szerepük szempontjából is. Ezzel függ össze, hogy a KGST-országok, amelyek Európában, Ázsiában és Dél-Amerikában fekszenek, a világ legnagyobb mezőgazdasági régióját alkotják, amelyben szinte valamennyi klimatikus zóna megtalálható. E régió mezőgazdasági termelése a világtermelés mintegy egyharmadát adja, míg a világ népességének

10 százaléka él itt. A KGST-országok számára a mezőgazdasági termelés további fokozása, a termelés technikai, technológiai fejlesztése, az előállított élelmiszerek minőségének és összetételének javítása, lehetővé teszi a mezőgazdasági termelés, az élelmiszeráramlás világméretű tendenciáinak befolyásolását. E lehetőség valóra váltása és saját élelmiszerszükségletük mind teljesebb kielégítése nemcsak a KGST-országok mezőgazdasága elé állít feladatokat, hanem népgazdaságuk és nemzetközi együttműködésük elé is. Az élelmiszertermelés előzőekben említett jelentőségét és fontosságát a KGST-országok kommunista pártjai és kormányai felismerték, s ez a felismerés visszatükröződik a pártok és kormányok programjaiban is és a KGST határozatokban is. Elegendő itt csak a Szovjetunió élelmiszerprogramjára utalni, amelynek célja a népességet olyan gyorsan, amint csak lehet, az emberek mai szükségleteinek legjobban megfelelő mértékben és összetételben élelmiszerral ellátni.^{8/} A KGST-országok együttműködésében is kifejezésre jutott az élelmiszertermelés fokozódó jelentősége, mert az elsők között dolgozták ki és fogadták el a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar fejlesztésének hosszútávú közös célprogramját. Ez a program az intézkedések olyan komplexumát fogja át, amely tartalmazza a KGST-piacra irányuló export és termelésfejlesztés tudományos, technikai, pénzügyi és anyagi előfeltételeit. Az élelmiszer célprogram kiterjed a KGST-országok tudományos együttműködésére e területen, magában foglalja a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelési eszközök gyártását, magának a mezőgazdasági termelésnek a fejlesztését, a forgalmazás fejlesztését stb., vagyis az agráripari komplexum ujratermelési folyamatát. Az együttműködés elmélyítése e területen azért is fontos, mert a KGST-országok saját mezőgazdaságuk és élel-

miszeriparuk fejlesztését nemzetközi kooperáció és a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel nélkül nem képesek önállóan megoldani. Az elmúlt évek tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a célprogramban meghatározott célkitűzések megvalósulása nem megfelelő ütemben halad. Az elkövetkező években mind a KGST együttműködésben, mind az egyes országok gazdasági stratégiájában a megvalósításra nagyobb figyelmet kell fordítani.

A KGST-országok az együttműködésben már eddig számos, jelentős eredményt értek el. Példaként lehet említeni az Agromas tevékenységét, amely már 20 éves multra tekinthet vissza és a földművelő és betakarító gépek, a műtrágyák és növényvédőszeres előállításában, valamint a növény- és állatnemesítésben megvalósuló sokoldalú kooperációt és szakosodást fogja át. Egy új, de a mezőgazdaság jövője szempontjából kiemelkedően fontos területe lehet a KGST-országok együttműködésének a mikrobiológia, a biokémia és a biotechnológia, amelyekben a világ élvonalába tartozunk, s amelyek jelentős gazdasági előnyt is biztosíthatnak számunkra.

Bár a KGST-országok e területen /ti. élelmiszergazdaság/ megvalósuló együttműködése valamennyi konkrét formájának, eszközének bemutatása meghaladja e tanulmány kereteit, az együttműködés területeinek elemzése azt mutatja, hogy ezideig az elsősorban az élelmiszergazdaság ipari háttérére koncentrálódott és bizonyos mértékig háttérbe szorult magában a termelési, feldolgozási és forgalmi folyamatokban megvalósuló együttműködés. Ennek okai a mezőgazdasági termelés természeti, éghajlati sajátosságai mellett az áru- és pénzkapcsolatok fejletlenségében, az eltérő intézményi és közgazdasági feltételekben keresendők.

A közösen elfogadott célok teljesülése megkívánja az együttműködés továbbfejlesztését ez utóbbi területeken is. A KGST-országok nemzeti agrárpolitikájának összehangolása objektíve szükségszerű és sürgős feladat. Ezt fogalmazta meg a szovjet tudós, O. Bogomolov a következőkben: A szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a nemzeti gazdaságpolitika két területén kell az eddiginél jobban elmélyülnie. A mezőgazdaságban, amely nagy tőkebefektetéseket igényel. Az exportorientáció erősítésének és ösztönzésének a hosszútávra biztosított vásárlói piac mellett a közös érdekeken nyugvó gazdasági feltételek kialakítása is alapvető feltétele. ^{9/} Ennek hangsúlyozása azért is nagyon fontos, mert az elmúlt években a szocialista országokban a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, az önellátás fokozásának folyamatában autarkias tendenciák is felerősödtek. Az önellátás és importfüggőség helyes /optimális/ arányának kialakítása az élelmiszergazdaságon belül, ugyancsak a nemzeti agrárpolitikák összehangolását igényli.

Mindazok a feladatok, amelyeket a szocialista országok élelmiszerellátásuk javítása érdekében meg akarnak oldani és minden lépés, amelyet a korábban megfogalmazott célok megvalósítása érdekében tesznek, maguk is egy lépést jelentenek a világélelmezési probléma megoldása irányába. A kölcsönhatás itt nemcsak abban fogalmazható meg, hogy a KGST-országok élelmezési gondjai a világélelmezési probléma részét képezik ill., hogy importfüggésük mérséklődése, amely nem klimatikus - természeti tényezőkkel függ össze, enyhítheti a világélelmezés feszültségeit. Itt sokkal többről van szó, amelyeket a következőkben lehetne röviden összefoglalni:

Először, a KGST-országok élelmiszerellátásának magas színvonalra emelése világpolitikai szükségszerűség, mert a szocialista or-

szágok alacsonyabb életszínvonala nem lehet példa a tőkés és a fejlődő országok lakossága számára.

Másodszor, azok az eredmények, amelyeket a szocialista országok a mezőgazdasági és élelmiszertermelés fejlesztésének módszereiben elérnek és megvalósítanak, tényleges és hosszú távon ható segítséget jelenthetnek más országok, mindenekelőtt a fejlődő országok agrártermelése fejlesztése számára.

2. A magyar agrárszektor és a fejlődő országok kapcsolata

A magyar élelmiszergazdaság és a fejlődő országok kapcsolata olyan piaci kapcsolat, amely a segítség elemeit is tartalmazza. E kapcsolat fontosságát nem is annyira nagysága, hanem a kapcsolatok szerkezete és politikai szempontok támasztják alá. Ugyanis világossá vált az elmúlt évtizedben, hogy a szocialista országok nem tudják teljes egészében a magyar gazdaság nyersanyag- és energiaszükségletét biztosítani, szükség van a fejlődő országokból eredő importra is. Ezenkívül politikai-humánus szempont az éhezés-éhínség csökkentése és a társadalmi haladást követő országok segítése.

Az 1970-es évek közepétől bekövetkezett változások, az EKG protekcionizmusa, a gazdasági növekedés megtorpanása, az enyhülési folyamat megállása azzal járt, hogy az élelmiszergazdaságban a hagyományos külkereskedelmi kapcsolatok mellett újabb együttműködési formákat is szükségessé tett.^{10/}

Ezek az új formák:

- a/ a kompenzációk /barter/ ügyletek,
- b/ a szellemi termékek /licenc, know-how/ forgalma,
- c/ a kooperációk, amelyekben nagy szerepet játszik a komplex rendszerek átadása, s itt különös szerepe van a fejlődő országokba irányuló három oldalú együttműködéseknek. Továbbá egyes vállalatok alapításának a harmadik piaci részvételre,
- d/ a világbank fejlesztési programjában részvétel. A csődbe jutott, de fejlett technikával bíró tőkés üzemek megvásárlása, lízing kapcsolatok kiépítése, stb.

A szerteágazó kérdéskörből csupán kettőt emelünk ki: Az első: a fejlődő országokba irányuló élelmiszergazdasági külkereskedelem. A második: az ún. termelési rendszerek exportja a fejlődő országokba.

Az agrárszféra külkereskedelmi kapcsolatai a
fejlődő országokkal

Az 1980-as évtizedben a fejlődő országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat nehezítő tényezők léptek fel. Melyek ezek?:

- a/ A fejlődő országokban a korábban is alacsonyabb növekedési ütem csökkenése.
- b/ Az olajtermelő országokban az olajcsökkenés miatt a vásárlóképeség csökkenése és a fejlett és fejlődő országok versenye ezeken a piacokon.
- c/ A fejlődő országok egy részének nagyméretű eladósodása.
- d/ A fejlődő országok közül legdinamikusabban fejlődő országok a távol-keleti országok, a földrajzi és gazdasági tényezők miatt azonban a külkereskedelmi forgalom csak kor-

látozottan nőhet.

Hazánk külkereskedelmi forgalmában a fejlődő országok részesedése 1981-83 között 5,7 %-kal növekedett. Az import 4,6 %-kal, az export 1,1 %-kal növekedett. Ez azért is fontos, mert a konvertibilis forgalomban a fejlődő országok részaránya 2,8 %-kal csökkent ebben az időszakban. /Lásd a 11. táblázatot/ Kedvezőtlen azonban az, hogy az exportunk nem tudott e kapcsolatokban gyorsabban növekedni.

Magyarország külkereskedelmi forgalma

/1981-83/

11. táblázat

Országok	Behozatal		Kivitel		Behozatal		Kivitel	
		%		%		%		%
	1981		1981		1983		1983	
Szoc.országok	162,	51,6	174	58,2	192	52,6	203	54,3
Nem szoc. országok	152	48,4	125	41,8	173	47,4	171	45,7
Fejlett tőkés	126	40,1	90	30,1	126	34,5	123	32,9
Fejlődők	26	8,3	35	11,7	47	12,9	48	12,8
Összesen	213	100,0	299	100,0	365	100,0	374	100,0

Forrás: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv. KSH Bpest, 1983.

Ezeknek a nehézségeknek ellenére is mód van arra, hogy az áruforgalmi kapcsolatokat fenntartsuk és növeljük a fejlődő országokkal. Ehhez az kell, hogy megfelelő szelektív importot valósítsunk meg ezekből az országokból, amely azután az export növelését is biztosítja. Ezenkívül az eladósodott országokkal is kihasznál-

hatjuk a kompensációs cserelehetőségeket, ha termelési strukturánk megfelelően alkalmazkodik.

Az egész exportnak 12,8 %-a irányult 1983-ban a fejlődő országokba, az agrárexportnak csak 9,8 %-a. Vagyis az agrárexport aránya kisebb a fejlődő országokba, mint az egész külkereskedelmünké. /Lásd a 12. táblázatot/

Magyarország agrárkülkereskedelme

/1981-83/

12. táblázat

mrđ Ft

Országok	Behozatal		Kivitel		Behozatal		Kivitel	
		%		%		%		%
	1981		1981		1983		1983	
Szoc.országok	7	25,0	47	61,8	5	18,5	50	58,1
Nem szoc.országok	21	75,0	29	38,2	22	81,5	36	41,9
Fejlett tőkés	10	35,7	23	30,3	10	37,0	28	32,6
Fejlődők	11	39,3	6	7,9	12	44,5	8	9,2
Összesen	28	100,0	76	100,0	27	100,0	86	100,0

Forrás: Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv. KSH Bpest, 1983.

Ugyanakkor az agrárimportnak 44,5 %-a a fejlődő országokból származik. /Délgyümölcs, kávé és fűszerárak, stb./ Az agrárimportnak 37 %-a származik a fejlett tőkés országokból. Tehát az agrárimportban a fejlődő országok, míg az agrárexportban a fejlett tőkés országok részesedése a jelentősebb. Az agrárkülkereskedelmi mérleg passzívuma is az agrárexport növekedését követeli a fejlődő orszá-

gokba.^{11/} Továbbá indokolja azt is, hogy növeljük az agrártermelési rendszerek exportját a fejlődő országokba.

A termelési rendszerek exportja a fejlődő országokba

A fejlett tőkés országok piacain összeszűkültek az értékesítési lehetőségek és ezért a fejlődő országok felé - főképpen a fizetőképes országok felé - indokolt az exportot bővíteni. Ennek okai a következők:

- a/ a fejlett tőkés államok külkereskedelmi protekcionizmusa,
- b/ a nemzetközi monopóliumok leginkább a fejlett tőkés országokban versenytársak alacsony élelmiszeráraik következtében,
- c/ a fejlődő országok jobban igénylik a komplex rendszereket, mint a termelési rendszerek egyes tárgyi és szellemi elemeit, amely magába foglalja az anyagi elemek mellett a tervezést és a szervezést,
- d/ a szocialista országok, mivel fejlettségük közelebb áll a fejlődő országokéhoz, mint a fejlett tőkés országoké, a komplex rendszerek könnyebben exportálhatók ezekbe az országokba,
- e/ a fejlődő országokban a foglalkoztatottság növelését eredményezi. Ebben jelentős szerepet játszhat a szocialista országok és a tőkés országok kooperációja a harmadik piacon. Ebben is fontos a termelési rendszerek exportja. Pl. Magyarország agrárexportjának 1980-ban 10 %-a bonyolódott le a fejlődő országokba a vegyes vállalatokon keresztül.

A termelési rendszerek exportján általában azt értjük, hogy

nem egy árut /vagy szolgáltatást/ exportálunk, hanem az anyagi ja-vak és szolgáltatások, valamint a szellemi java*k és szolgáltatások rendszerbe foglalt együttesét.*

A termelési-technológiai rendszerek valamennyi termelési kul-tura transzformációját jelenti más országokba. Tehát nem egyszerűen komplett /kulcsrakész/ vállalatok exportját, hanem a következőket: egyrészt a rendszert exportáló ország szállítja a technikát és technológiát, esetleg a kisegítő-mellék üzemeket is, másrészt meg kell tervezni a mezőgazdasági rendszer területi elhelyezését és infrastrukturáját is /szállítás, vízellátás, stb./, harmadrészt ki kell képezni a szakembergárdát, amely a rendszert képes működtetni, negyedrész meg kell szerezni a folyamatos oktatást, kutatást és fejlesztést, ötödrész az alkatrészellátást és javítást meg kell szervezni, s végül segítséget kell nyújtani az értékesítés megszervezéséhez.

A termelési rendszer elemei közötti funkcionális kapcsolatok használati értéktöbbletet jelentenek. Ezenkívül a rendszer mint integráció is használati értéktöbbletet jelent.

Magyarország a fejlődő országokba, elsősorban a közel-keleti országokba /Irak, Irán, Libia/ alapvetően állattenyésztési rendszereket exportál /sertéstermelő, baromfitermelő rendszereket/.

A termelési rendszerek exportja a fejlődő országokba irányuló exportnak csupán 3-5 %-a, de jelentősége ennél az aránynál jóval nagyobb. Egyrészt azért, mert nemcsak árut és szolgáltatást viszünk ki, hanem bonyolult /szellemi-alkotó/ munkát is. Másrészt helyettesítheti az állattenyésztési termékek kivitelének egy részét. Az állattenyésztési termékeket ugyanis a belföldi termelői árnál csak alacsonyabb külkereskedelmi áron tudjuk értékesíteni.

Továbbá az állattenyésztési termékek jövedelmezőségi rátája csupán 4-5 %, míg a gabonáé 30 % körül van.

Harmadrészt a termelési rendszerek exportja a fejlődő országokba azért is előnyös, mert ezeknek tulajdonképpen nincs világpiaci ára. Ezenkívül azok az árfölözések sem érintik, amelyekkel a közös piaci országok élnek az agrárexport többi ágazatánál.

Végül a termelési rendszerek exportja - amelyben a mezőgazdasági vállalat lehet a rendszerszervező vagy rendszertag - azért is jelentős, mert Magyarországon az élelmiszergazdaságnak /agrár-
ipari komplexumnak/ a mezőgazdaság mintegy 50 %-át teszi ki, míg az Egyesült Államokban mintegy 13 %-át. Tehát a mezőgazdaság mint termelőeszköztermelő és nemcsak mint nyersanyagtermelő lép fel.^{12/}

A szocialista országok együttműködése a harmadik piacon elég szerény. Ez vonatkozik a termelési rendszerek exportjára is. Mivel magyarázható ez?

Először: a vállalkozásokat a hazai tőke /fejlesztési alap/ hiánya korlátozza. Ezek viszonylag nagyobb tőkeigényű beruházások, amelyek az első időszakban nem hoznak nyereséget. Nagyrészt ezt a szocialista országoknak hitelnyújtással kellene megelőlegezni.

Másodszor: a szocialista fővállalkozási rendszer nem rendelkezik megfelelő tapasztalatokkal. A háttéripar hiánya és az exportfinanszírozás rendje is akadály lehet. Alapos szervezést és előkészítést igényel a közös beruházás, valamint nagy piaci ismereteket és az illető ország pénzügyi rendszerének ismeretét.

Harmadszor: nehézség az is, hogy nincs ún. referencia üzem, amely a fejlődő országoknak bemutatná az adott termelési rendszert.

Negyedszer: az időtényező sokszor rontja a szocialista országok versenyképességét. A sok döntési lépcső, az engedélyezési eljárások elhúzódása stb.

1975-ben 140 háromoldalú megállapodás született, majd 1980-ig még 88. A tőkés partnerek száma 13 volt, főképpen az NSzK és Franciaország. Hazánk 1983-ban 100 együttműködésben vett részt csupán az NSzK-val.^{13/}

A TESCO magyar külkereskedelmi vállalat három osztrák céggel konzorciumos formában Algirban komplex élelmiszeripari gyárat épít, Irakban NSzK céggel üdítőital gyárat. A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát közel-keleti tojástermelő üzemét és hűtőházat hoz létre. A magyar MEZŐGÉP vállalat komplex termelő, raktározó, szállító komplexumokat hozott létre a közel-keleti országokban.

E példák is mutatják, hogy a fejlődő országokkal folytatott külgazdasági kapcsolatoknak új és továbbfejlesztendő formáit jelentik az agrártermelési rendszerek.

3. Az egyéni kistermelés jelentősége a szocialista országokban - lehetőségek és határok

A világelelméleti probléma vizsgálata, lényege és dimenziói arra az eredményre vezetett, hogy minden növekedési potenciált az agrártermelés növekedéséhez optimálisan kell kihasználni abból a célból, hogy az élelmiszertermelés a következő években és évtizedekben jelentősen nőjön és amelynek segítségével a világelelméleti problémát mint termelési problémát meg lehet oldani. A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak agrárpolitikája arra ren-

dezkedett be, hogy növekvő termeléssel a lakosság ellátását mennyiségileg és minőségileg javítsa /ami az élelmiszerek bizonyos -fajtájának importját nem zárja ki/ és mezőgazdasági termékeket exportáljanak.

Ezt a feladatot a szocialista mezőgazdaság nagyüzemeiben a termelés intenzifikálásával kell elsősorban megoldani. Emellett a kistermelés is jelentős szerepet játszik, ennek a lehetőségeit és határait szeretnénk e cikk keretében vizsgálni.

A háztáji gazdaságok lényege és fogalma

Az egyéni kisgazdaságokat meg kell különböztetni a magántermeléستől, az egyéni paraszt üzemektől, amelyek még néhány szocialista országban léteznek. Így pl. Lengyelországban 1981-ben a mezőgazdasági hasznosítású földterület 74,9 %-án 2,9 millió mezőgazdasági kisüzem működött, amelynek 59,3 %-a kevesebb, mint 5 ha földterületen gazdálkodott.^{14/} Jugoszláviában 1978-ban a mezőgazdasági hasznosítású földterület 84,1 %-a tartozott a magánszektorba és az átlagos üzemméret 3,2 ha volt.^{15/} Ezen üzemek tulajdonosai Lengyelországban és Jugoszláviában nem áru-termelők, legtöbbször idegen munkaerőt nem foglalkoztatnak és az egyéni munkájuk eredményéből élnek. Csak néhány esetben viselnek ezek a kisüzemek nagyüzemi karaktert is.

Az egyéni háztáji gazdaságok elkülönülnek a "felelősségre-vételtől", amit 1984 óta Kína mezőgazdaságában fejlesztettek ki. A mezőgazdasági családok a kollektív tulajdon /különösen föld/

meghatározott részével termelési szerződés alapján rendelkeznek, az össz termelés meghatározott részét le kell adni, másik rész a saját ellátást szolgálja vagy államilag jóváhagyott piacokon lehet eladni. Habár a kínai mezőgazdaságban működő "felelősségrendszer"-ről nem sok információnk van, azt azért már tudjuk, hogy nem egyéni háztartásokra, hanem nyilvánvalóan a főfoglalkozású kistermelésre vonatkozik.

A lengyel és jugoszláv mezőgazdasági kistermelés és a kínai "felelősségrendszer" elemzése alapján dolgozták ki az egyéni háztáji gazdaságot a Szovjetunióban, Bulgáriában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában és az NDK-ban, amelyekben a tulajdonosok és a nyugdíjasok is dolgoznak. Az egyéni háztáji gazdaságok a túlnyomóan társadalmi jellegű termelés mellett kiegészítő termelést folytatnak.

A Szovjetunióban erre a "személyes kiegészítő gazdaság" kifejezést használják, az NDK-ban "egyéni háztáji gazdaság" kifejezést. Magyarországon mindkét fogalom létezik, ahol a tsz-tagok egyéni háztáji gazdaságot és a lakosság egy rétege pedig mellékgazdaságot művelnek.^{16/}

Azok a termelők, akik egyéni gazdaságot művelnek, részben saját termelési eszközökkel dolgoznak /pl. épület, állat/, részben társadalmi termelési eszközökkel, amit a tsz-ek a rendelkezésükre bocsátanak /pl. föld, állat/. Az egyéni gazdaságok terjedelme állami törvényekkel szabályozott. Így pl. Magyarországon az egyéni gazdaságok legfeljebb 0,6 ha szántófölddel rendelkezhetnek, a mellékgazdaságok rendszerint 1 ha területtel,^{17/} 1,5 millió család foglalkozik kistermeléssel, vagyis a lakosság

kb. fele.^{18/}

A Szovjetunióban 42,8 millió egyéni gazdaság van összesen, amelyek 8,5 millió ha földet művelnek meg. 30 %-uk kolhozparaszt /átlagosan 0,31 ha nagyságu portával rendelkeznek/ és 70 %-uk munkás és alkalmazott /átlagosan 0,17 ha nagyságu a földterületük falun, és 0,07 ha városban/. A munkások és alkalmazottak nagy aránya miatt a Szovjetunióban már nem a kolhozparasztok egyéni melléküzeméről, hanem a polgárok egyéni melléküzeméről beszélnek.

Az NDK-ban a tsz-tagok egyedileg használt területe 0,25 ha/fő ill. 0,5 ha családonként, ahol ezeket a területeket általában a tsz-ek művelik meg és a tsz-parasztok ennek megfelelően növényeket - mint pl. gabona, krumpli, cukorrépa, zöldtakarmány - kapnak. Tulnyomó részben ezeket a termékeket mint takarmányt használják fel az egyéni gazdaságok.^{19/}

Az NDK-ban az un. veteményeskert-mozgalom jelentős szerepet játszik, amelyet már a tőkés Németországban a XIX. század utolsó negyedében Dr. Schreber /1808-1861/ lipcsei orvos alapított. A veteményeskert, a városi foglalkoztatottaké rendszerint, és 200-400 m² területűek, nagymértékben a gyümölcs és zöldség-ellátást szolgálják, de az utóbbi években piacra is termelnek. Nem elhanyagolható a szerepük a foglalkoztatottak üdülésében sem. A veteményeskert-tulajdonosokat, a kiskerteseket, telepeseket és a kisállattenyésztőket a VKSK fogja össze, amely 1,2 millió /1982-ben/ tagot számlál.^{20/}

Polgári közgazdászok és agrárközgazdászok kísérletet tesznek arra, hogy egyéni gazdaságokat a szocialista gazdaság és ag-

rárpolitika elleni antikommunista rágalom céljából használják fel. Azt állítják, hogy az egyéni gazdaságok a szocialista országok mezőgazdaságában "magánszektor" képeznek, amely a nagy anyagi érdek miatt különösen hatékony és az egyéni kistermelés szocialista nagyüzemi termelés feletti fölényének kifejezése, és rendszerint szembeállítják a szocialista nagyüzemekkel.

Ténylegesen az egyéni gazdaság bázisa a szocialista nagyüzemi termelés, azzal sokoldaluan összekötött. A tsz-ek az egyéni gazdaságok rendelkezésére bocsátják a vetőmagot, a növendékállatokat és a takarmányt, a föld megműveléséhez kedvezményes árakon szolgáltatásokat biztosítanak és értékesítik a termékeket. Az egyéni gazdaságok többoldalu segítséget és támogatást kapnak a szocialista államtól is, ez egy eleme a tervszerű, társadalmi termelésnek a szocializmusban. Ami az egyéni gazdaságok hatékonyságát illeti, le kell szögezni, hogy a mezőgazdasági kistermelés rendszerint egyszerűbb és gyakran nehéz testi munkán alapul, a termelés és a szállítás gépesítése kevésbé fejlett és ennek következtében a termelékenység alacsony. Az egyéni kisegítő gazdaságokban a Szovjetunióban a munkatermelékenység csak fele a szocialista nagyüzemekének.^{21/}

Az egyéni gazdaságok gazdasági és szociális jelentősége

Az egyéni gazdaságok - országonként különböző - nem csekély része állattenyésztés, mindenekelőtt kisállattenyésztés, gyümölcs- és zöldségtermelés. Különösen jelentősek ott, ahol a mező-

gazdasági nagyüzemi termelés mindezeitől semmilyen hatékony tapasztalattal nem rendelkezik, pl. a nyultartás és méhészet. Olyan területeket művelnek meg, amit mezőgazdasági nagygépek nem tudnak megművelni, pl. az útszéli árkokat. Az útszéleket takarmánytermelésre használják ki és a földeket betakarítás után átfésülik. A falusi családok munkaerejének egy része asszonyokból, nyugdíjasokból áll, ami az ésszerű foglalkoztatás mellett a családi jóvedelem műveléséhez és az önellátáshoz is hozzájárul.

Az egyéni gazdaságok földterülete rendszerint korlátos. 1983-ban a Szovjetunióban 8,51 mill. ha volt, a mezőgazdasági földterület 0,8 %-át tette ki.^{22/} Az egyéni gazdaságok termelési kapacitása ennek ellenére nem csekély, amit az állattenyésztés mutat. /Lásd a Mellékletek 17. táblázatát/

A szocialista országok közötti különbség több tényezővel függ össze, amelyek között a legfontosabbak a következők: a szocialista országok mezőgazdasági fejlődésének történelmi különbségei, a szocialista nagyüzemek termelésének eltérő színvonala, a termelészövetkezeti és az egyéni gazdaságokban dolgozók közötti eltérő érdekek, az egyéni gazdaságok eltérő állami követelményei. Az utóbbi időben az egyéni gazdaságokkal szemben megerősödött állami követelmények eredményeként valamennyi szocialista országban a termelési kapacitások tovább nőnek. Biztosan azonban továbbra is maradnak különbségek a szocialista országok között.

A statisztikai adatok szerint a Szovjetunióban 1979-ben a mezőgazdasági termelés 26,3 %-a,^{23/} Magyarországon több mint 30 %-a^{24/} /1981/ származik az egyéni gazdaságokból. /Lásd a Mellék-

letek 18, 19. táblázatát/.

A mezőgazdasági termelési eszközök beszerzése és a termékek értékesítése többféle uton, formában és módszerrel történik. A tsz-parasztok legtöbbször jelentős mennyiségű takarmányt, vetőmagot és növénykállatot kapnak a tsz-től munkájuk térítéseként. A kistermelők gyakran termékért termékkel fizetnek /pl. nyúlszőrért korpát, tojásért gabonát kapnak/, és a kereskedelemben vásárolnak takarmányt, műtrágyát, kis mezőgazdasági gépeket és eszközöket. A termékeiket a tsz-nek adják el, vagy a mezőgazdasági piacokon értékesítik, állami felvásárlóknak, feldolgozó gyáraknak szállítanak.

A Szovjetunióban a kolhozpiac jelentős szerepet játszik a háztáji gazdaságok termékeinek értékesítésében és a népesség élelmiszerellátásában. 5.700 városi kolhozpiac van kb. 1,5 mill. eladóhellyel és emellett még számos kisebb és időszakos piac létezik a városokban és a falvakban.^{25/} 1983-ban a Szovjetunióban az élelmiszer-eladás kolhozpiaci részaránya 10,0 %-os volt.^{26/}

Az állami felvásárlás leggyakrabban szerződéseken alapszik, amelynek keretében a takarmány egy része is rendelkezésre áll. L. Nikoforov szovjet közgazdász véleménye szerint az egyéni gazdaságok között háromfélét kell megkülönböztetni:^{27/} először az önálló gazdaságok, amelyekben a termelésük egészét, vagy majdnem egészét felhasználják, eladásra alig termelnek. Ez a forma a Szovjetunióban elterjedt, az NDK-ban is a kiskertek jelentős része ilyen.

Másodszor: az integrált egyéni gazdaságok, amelyek a szocialista mezőgazdasági üzemekkel, vagy állami felvásárlótelepekkel /ideértve a feldolgozóipart is/ meghatározott termék terme-

lésére szerződést kötnek. Az egyéni gazdaságok integrációjának magasabb foka a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek ujratermelési folyamatában a munkaszerződések, ilyen pl. Magyarországon a libahizlalás és a sertéshizlalás területén a kistermelők és a tsz-ek közötti munkaszerződések. A termelőszövetkezetek a borjut rendelkezésre bocsátják /a tulajdon a termelőszövetkezetnél marad/, szállítják a takarmányt és a kistermelő az istállójában felneveli az állatot, végül leszállítja a termelőszövetkezetnek, amely tovább feldolgozza és értékesíti. A kistermelő a munkája ellenértékét megkapja. Ennél a formánál az egyéni gazdaságokat a mezőgazdasági társadalmi szektorába integrálják.

Harmadszor: az egyéni gazdaságok, amelyek nagymértékben szabadpiacra /pl. kolhozpiacra/ termelnek. Az egyéni gazdaságok minden formájánál a gazdálkodás intenzitása erőteljes és a kistermelők munkateljesítménye rendkívül nagy. Ez felveti azt a kérdést, min alapszik a tsz-parasztok, a polgárok és más rétegek érdeke, hogy egyéni gazdaságot műveljenek meg, és a pótlólagos /kiegészítő/ munkaképességüket e területen használják fel. Természetesen az indíték mindegyik országban a kialakult szituációtól, az egyén életszemléletétől függően alakul, de meghatározott általánosítást is feltételezhetünk, amelyek az egyéni gazdaságokban a munkát motiválják. Először: az élelmiszereknél az önellátás jelentős szerepet játszik. A Szovjetunióban különböző kutatások szerint az egyéni gazdaságokban a munka fő motivációja az önellátás.^{28/} A hus és tejfelhasználás nagy része és majdnem az egész tojásfogyasztás a kolhozparasztoknál a Szovjetunióban az egyéni kisegítő gazdaságokból származik.^{29/} Magyarországon

a mezőgazdasági kisgazdaságok adják a fogyasztásnak kb. a felét, az egyéni fogyasztás zöldségből, borból és baromfiból különösen magas.^{30/}

Második helyen az egyéni gazdaságok munkájának indítékai között a pótlólagos jövedelem áll, amivel a nem foglalkoztatott családtagok munkaidejét használják ki /nők, nyugdíjasok, fiatalok/. A Szovjetunióban pl. a kolhozparaszt családja jövedelmének 33 %-a személyes kisegítő gazdaságból származik,^{31/} az NDK-ban a termelészövetkezeti parasztok jövedelmének 11 %-a származik az egyéni gazdaságból /természetes- és pénzforma/, amelynél az anyagi és hitelezési felhasználásokat - amelyeket a termelésre fel kell használni - nem vették figyelembe.^{32/}

Harmadszor, a mezőgazdasági családok tradíciója is szerepet játszik. Sok termelészövetkezeti paraszt, egykori paraszt is más társadalmi réteghez tartozik és arra törekszik, hogy mezőgazdasági kistermelést folytasson. Ezek a tradíciók és ideológiák sokféleképpen hatnak, így a mezőgazdasági munka szeretete, az állatokhoz való viszony, egy meghatározott szokáson alapszik /pl. saját pincéből bor, minőségi gyümölcs, amit a piacon nem lehet megvásárolni, saját tenyésztésű állat és húsfélék/.^{33/}

Negyedszer, a polgároknál, akiket nem a mezőgazdaság foglalkoztat, az értelmes szabadidő eltöltése is szerepet játszik, a növekvő egészségtudat, az egészséges táplálkozásra törekvés és más motivumok, és a legtöbb ipari országban a "vissza a természethez" mozgalom jelentősége.

Az egyéni gazdaságoknak az előbb említett pozitív eredményei mellett negatív oldalai is vannak, amelyeket nem szabad fi-

gyelmen kívül hagyni. A legfontosabb az, hogy az egyéni gazdaságok fejlődését nem szabad a társadalmi termeléssel és a szocialista társadalom fejlődésével szembeállítani.^{34/} Szilárd bázisa csak szoros együttműködés lehet a szocialista nagyüzemi termeléssel. A spekuláció és üzletelés is a negatív oldalhoz tartozik, amely elleni harcban fel kell lépni az egyéni gazdaságok törvénytelen ellátásával szemben, a társadalmi termelési eszközök törvénytelen használatával szemben. Az emberi fogyasztásra készült termékeket gyakran állatok takarmányozására használják fel az egyéni gazdaságokban. Ez ellentmond a racionalitás közgazdasági törvényeinek és a szocialista morál elveinek.

Az egyéni gazdaságokban van egy nem elhanyagolható belső ellentmondás is. Ide tartozik a családtagok lehetséges munkaterhelése az egyéni gazdaságban, a foglalkoztatottak egészségének költségei és a szocialista üzem munkaterhelése. Ez az ellentmondás és konfliktus, amely a gazdaság és a társadalom más területein is jelen van, nem mond ellent az egyéni gazdaságok perspektíváinak, amire legvégül figyelmet kívánunk fordítani.

Az egyéni gazdaságok perspektívái

A politikai gazdaságtani és agrárközgazdasági irodalomban ma még alig beszélnek arról, hogy az egyéni gazdaságok az agrártermelés növekedésére jelentősen hatnak és a mezőgazdasági nagyüzemi termelést értelmesen egészítik ki. Mindenütt megelégedettséggel állapítják meg, hogy a marhaállomány az egyéni gazdaságokban az utóbbi években emelkedett, a termelés nőtt, hogy

az egyéni gazdaságok az agrárpolitika követelményét teljesítette. Ezzel szemben alig beszélünk az egyéni gazdaságok perspektíváiról a szocialista társadalomban. Gyakran az a benyomásunk, hogy az egyéni gazdaságok a múlt relikviái, vagy az, hogy az átmenet hiányjelenségekkel jár együtt, amit a szocialista mezőgazdasági nagyüzem további szilárdítása végülis legyőz és a jövő egyedül a nagyüzemeké.

A mezőgazdaságban és az összes többi gazdasági ágakban is alapvető kérdés, milyen a viszony a nagy, közepes és kis termelési egységek között. Csak lassan nyer tért az a felismerés, hogy a földhöz való viszony a szocialista társadalomban is fontos viszony. Általában nincs távlati koncepciónk a kistermelés helyére és szerepére vonatkozóan.^{35/}

A kistermelésnek van objektív alapja és perspektívája - a társadalom szükségleteit figyelembe véve - a szocialista társadalomban is. A szocialista mezőgazdaság fejlődésének történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy az egyéni gazdaságok mint a kistermelés formája, a társadalmi támogatásra vagy nem-támogatásra rendkívül érzékenyen reagálnak és minden nem megfelelő tényező nagyon hirtelen negatívan hat ezen ágazat termelésére. Fordítva - mint az egyéni gazdaságok támogatásának gazdasági eredményei a legutóbbi években mutatják - az anyagi és erkölcsi támogatás formái az egyéni aktivitást segítik elő és a termelés egy hirtelen növekedéséhez vezetnek.

De az általános társadalompolitika mellett még sok más, gyakran objektív tényező követelményeket támaszt ösztönzően vagy gátlóan az egyéni gazdaságokra. Így a mezőgazdaságban foglalkoz-

tatott munkaerő csökkenése, a tsz-parasztok növekvő jövedelme, más társadalmi rétegek polgárai, akik egy egyéni gazdaságot művelnek meg, a kistermelést csökkentik. A magas munkaterhelés, gyakran a normális munkanap után és az azzal összefüggő szabadidő csökkenése természetesen a célként kitűzött jövedelem viszonyában a legfontosabb tényezői az egyéni gazdaságoknak. Az NDK tapasztalatai a legutóbbi években azt mutatják, hogy anyagi összefüggéssel a mezőgazdasági termékek árainak rendkívül erőteljes növekedése 1984. jan. 1-től /lásd a Mellékletek 20. táblázatát/ és az egyéni gazdaságok társadalmi, erkölcsi elismerése a fiatal tsz-parasztok növekvő részét és különösen a nem mezőgazdasági foglalkoztatottakat a mezőgazdasági kistermelés számára nyeri meg.

Azzal kell számolni, hogy a következőkben a saját ellátás aránya a szocialista országokban csökken és ezzel egyidejűleg egy speciális termék vagy termékcsoport termelésére állnak be. Ezzel összefüggésben a termelés a piac számára kiszélesedik, és az összes termelésben az aránya nőni fog. Valószínűleg a nagyállattartás részaránya, különösen a szarvasmarhatartás csökken, míg a kisállattartás, pl. nyul, kacsa, liba, jelentősége megnő. Ami a kistermelés motivációját illeti, úgy itt hosszútávu, éppen ezért meghatározott változások várhatók. Így kétségtelen, hogy a csökkentett munkaidő eredményeként a jövőben az egyéni gazdaságokban kifejtett munka, mint az értelmes szabadidő eltöltés jelentősen nő, anélkül, hogy más tényezők jelentéktelenek lennének.

Az egyéni gazdaságok ellátása mezőgazdasági eszközökkel egyre nagyobb mértékben a mezőgazdaság és a kereskedelem szocialista nagyüzemeire hárul, akik a kistermelés forgalmazását is végzik. A kistermelés specializált termelése és jövedelme megengedik egy bizonyos határig a modernebb kisgépek beruházását és hozzájárulnak a termelés és a kereskedelem egyszerű és nehéz testi munkájának csökkentéséhez.

Jegyzetek az V. fejezethez

- 1/ Bochniarz, N.: A KGST és az élelmiszerek világpiaca. Politika/Warsau, 1983. 5. sz.
- 2/ Krause, K.P.: Az amerikai gabonafegyver dicstelen vége. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1983. augusztus 25.
- 3/ Bochniarz, N.: I.m.
- 4/ Kimak, J.: Az élelmiszerprobléma a fejlődő országokban. Mirovaja Ekonomika i Mezsudunarodnije Otnosenie 1983. 5. sz.
- 5/ Kops, C.: Az amerikai farmerek is drága kosztosai az államnak. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1983. március 29.
- 6/ A gabonapiac. Agrarwirtschaft, 1983. 12. sz.
- 7/ Inotai, Á.: Az EKG mezőgazdasági politikájának világkereskedelmi hatásai. Külgazdaság, 1983. 7. sz.
- 8/ Tichonow, W.: A Szovjetunió élelmiszerprogramja. Sowjetwissenschaft, 1982. 6. sz.
- 9/ Balogh, A.: Hazánk és az élelmiszergazdasági együttműködés a KGST-ben. Gazdálkodás, 1984. 1. sz. A szerző mondanivalója kifejtéséhez O. Bogomolov akadémikus álláspontját használja fel. Megjelent: KGST Gazdasági stratégia az 1960-as években. Kommunizist, 1983/7. sz.
- 10/ Ez a stagnálás a külkereskedelmi áruforgalomban azonban nem hasonlítható az ötvenes évek hidegháborús helyzetéhez, mert az autarchiás törekvések sokkal gyengébbek
- 11/ Kádár, B.: Gazdasági növekedésünk gyorsításának külgazdasági keretei és feltételei. Közgazdasági Szemle, 1984. 12. sz.
- 12/ Kozma, F.: Mire képes a magyar népgazdaság. Kossuth Könyvkiadó Bpest, 1978.
- 13/ Gábor, J. - Arató, K.: A KGST-országok élelmiszerkereskedelmi kapcsolatai és egyéb együttműködési formái a fejlett tőkés országokkal. Akadémiai Kiadó Bpest, 1984. 13. sz.
- 14/ Lásd Bogomolov, O.T.: A szocialista országok agrárviszonyai. Nauka Kiadó Moszkva, 1984. 89. old.
- 15/ Agrárpolitika Jugoszláviában. Mezőgazdasági Kiadó Münster-Hiltrup, 1981. 11. old.

- 16/ Misi, S.: Egyéni gazdaságok és a háztáji a magyar mezőgazdaságban. Internationale Zeitwirtschaft der Landwirtschaft. Moszkva-Berlin, 1980. 6. 550. old.
- 17/ Ua.
- 18/ Ua.
- 19/ Schmeljow, G.J.: Társadalmi agrártermelés és egyéni gazdaság Sowjetwissenschaft Gess. viss. Beitrage Berlin, 1981. 6. sz. 842., 883. old.
- 20/ Statistisches Jahrbuch der DDR, 1983. 398. old.
- 21/ Gorbacsow, M.: A Szovjetunió Kommunista Pártjának agrárpolitikája a fejlett szocializmus szakaszában. Probleme des Friedensund szocialismus, 1982. 10. sz. 1305. old.
- 22/ Statistisches Jahrbuch der UdSSR, Moszkva, 1984. 226. old.
- 23/ Schmeljow, G.J.: Társadalmi agrártermelés és egyéni gazdaság. Uo. 843. old.
- 24/ Agra-Europe. Bonn, Páris, London, Rom. 1983. 51. sz. Kurzmeldingen, 7-8. old.
- 25/ Schmeljow, G.J.: Uo. 845. old.
- 26/ Statistisches Jahrbuch der UdSSR, 1983. 458. old. /oroszul/
- 27/ A béke és a szocializmus problematikája. Berlin, 1983. 7. sz. 937. old.
- 28/ Lewin, B.M. - Petrowitsch, M.W.: A család gazdasági szerepe. Verlag Finanzen und Statistik, Moszkva, 1984. 135. old.
- 29/ Schmeljow, G.J. Egyéni kiegészítő gazdaságok az Európai Gazdasági Közösség országaiban. Tvagen der Ökonomie, Moszkva, 1978. 7. sz. 121. old. /oroszul/
- 30/ Misi, S.: Uo. 552. old.
- 31/ Vassiljev, J. - Frumkin, B.: Az egyéni kiegészítő gazdaságok és termelésük fejlődése. Uo. 1981. 11. sz. 158. old.
- 32/ Szerzőkollektiva: Város és vidék az NDK-ban. Deitz Verlag Berlin, 1984. 1985. old.
- 33/ Münch, A. - Nau, H.: Az egyéni állattenyésztés helyzete, jelentősége és szervezete a szocializmus feltételei között. Wirtschaftswissenschaft, 1983. 5. sz. 670. old.
- 34/ Müller, O.: Az egyéni mezőgazdasági kistermelés kérdéseiről, mint a főfeladat megoldásának egyik tényezőjéről. Nem publikált előadás. Lipcse, 1985. március.

35/ Schmeljov, G.J. - Steksow, J.J.: Egyéni kiegészítő termelés az agráripari komplexumban.

Sowjetwissenschaft, Gess. wiss. Beitrage. Berlin, 1983.

753. old.

I. Kapitel

1/ Während sich die Landwirtschaft in den hochentwickelten kapitalistischen Ländern nach wie vor in der Entwicklung befindet, werden zugleich auch die Schranken dieser Entwicklung sichtbar: die partiellen Krisen, die Zunahme der Brachfelder /die sozialen Brachfelder/ sowie der Übergang zum sog. alternativen Ackerbau. Das Krisengesetz offenbart sich in zwei Formen in der partiellen Krisen der Landwirtschaft:

- a/ in der Krisenperioden des Produktionszyklus;
- b/ in den sich in den staatlichen Depots konzentrierenden Vorräten.

Im Vergleich zur Einschränkung /Stilllegung/ der Produktionskapazitäten wurde die Vernichtung des Überschusses an Lebensmitteln in der kapitalistischen Landwirtschaft in den Hintergrund gedrängt. In den USA manifestiert sich das durch das sog. Landbankprogramm und in den Ländern der EWG in der Kontingentierung der Produktion /im Abschlichten des Kuhbestandes, in der Prämierung des Nichtverkaufes der Milch, usw./. Als eine Art der Ausnutzung der Bodenkapazitäten gilt auch der Übergang zum sog. alternativen "naturfreundlichen Ackerbau".

Die Wirkung der Einschränkung der landwirtschaftlichen Produktion besteht darin, dass sie die Lebensmittelversorgung der "neuen Armen", die Zunahme der Einkommen der Bauernschaft und die Lösung des Problems der Lebensmittelversorgung in den Entwicklungsländern hindert.

2/ Die neuen Züge der Agrarpolitik der USA deuten darauf hin, dass man die Entwicklung der Landwirtschaft nicht mit der für den "freien" Marktmechanismus charakteristischen bewussten staatlichen Wirtschaftspolitik in Verbindung bringen kann. Ein recht grosser Teil des in der Landwirtschaft entstandenen Profits rührt aus den Etatszuschüssen her.

Es ist ein grosser Widerspruch der Wirtschaft der USA, dass sich grosse Nahrungsmittelvorräte akkumuliert haben, aber parallel dazu ist ein nicht zu vernachlässigender Teil der Bevölkerung der Städte unterernährt. Man ist bestrebt, diese Spannung durch die Zuerteilung von Lebensmittelmarken zu lösen. /1980 hat sich das auf 20 Millionen Menschen erstreckt./

Ein grosses Dilemma für die Landwirtschaft der USA besteht darin, dass sie zwar einerseits die am meisten entwickelte Landwirtschaft der Welt ist, andererseits aber geraten die Farmer in Schulden, sie gehen zugrunde, ihre allgemeine Stimmung ist schlecht.

Die Wirkung der Erhöhung der Effektivität und der Überproduktion ist die Verringerung der Preise und die Zunahme der Kosten, ein grosser Teil der Farmer sucht neben der Landwirtschaft auch eine anderweitige Beschäftigung, die Farmer gehen zugrunde.

Die Wirkung der Agrarpolitik der USA auf die Agrarproduktion besteht im folgenden: die USA spielen in der Lebensmittelversorgung der Welt eine entscheidende Rolle. Sie versucht, "die Lebensmittelwaffe" einzusetzen, aber diesem Bestreben werden durch den grossen Lebensmittelüberschuss und die Konkurrenz der EWG-Länder Schranken gesetzt. Die einschränkende Agrarpolitik hindert die Lösung des Problems der Lebensmittelversorgung der Welt.

3/ Das Wesen der imperialistischen Nahrungsmittelpolitik besteht in rücksichtsloser Ausnutzung des gerade durch Kolonialismus und Neokolonialismus verursachten Nahrungsmittelmangels und Hungers durch Einsatz von Nahrungsgütern zur Einflussnahme auf Wirtschaft und Politik mit dem Ziel der Realisierung hoher Monopolprofite und der Erhaltung bzw. Wiedererrichtung der imperialistischen Herrschaft in den Entwicklungsländern. Dem ist auch die sog. Nahrungsmittelhilfe untergeordnet. Mittels günstig kreditierter Lieferungen und "Geschenke" haben vor allem die USA unter euphemistischen Schlagwörtern wie "Food for Peace" oder "Food for Freedom" die "Nahrungsmittelhilfe im Interesse ihrer imperialistischen Innen- und Aussenpolitik eingesetzt.

Gegenwärtig wird auch sie ohne moralische Skrupel von der Reagan-Administration als Teil der "Nahrungsmittelwaffe" praktiziert. Für die Entwicklungsländer kommt es deshalb darauf an, gemeinsam mit allen fortschrittlichen Organisationen und Kräften unter Ausnutzung des gesamten Systems kapitalistischer Nahrungsmittelpolitik die negativen Auswirkungen der "Nahrungsmittelhilfe" zu verhindern und sie zu echter Not- und Katastrophenhilfe sowie zur Entwicklung der eigenen Agrarproduktion zu gestalten.

II. Kapitel

1/ In der nationalen Wirtschaftspolitik wurde die Veränderung der internationalen politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse in letzter Zeit aufgewertet. Die Entwicklung der nationalen Wirtschaften hängt von der Elastizität der Antwort auf die aus dem internationalen Medium herrührenden Herausforderungen ab. Auch auf diesem Gebiet ist die Bedrohung durch die militärischen Kräfte und die Konkurrenz bzw. deren Einschränkung wesentlich.

Dadurch wird die Lösung des Problems der Nahrungsmittelversorgung der Welt beeinflusst, indem die "Rüstungsprodukte" eine hervorragende Rolle im Programm zur Unterstützung und zur Entwicklung der Entwicklungsländer spielen. Ausserdem werden der Landwirtschaft und der Nahrungsmittelindustrie Entwicklungsquellen durch die Rüstung entzogen.

Die unerwarteten politischen und wirtschaftlichen Veränderungen haben die Einführung des Nahrungsmittels als "taktischer Waffe" in den Vordergrund gestellt. Dadurch wurde einerseits die Sicherheit der Versorgung gestört, andererseits aber die Einstellung auf die Selbstversorgung mit Nahrungsmitteln verstärkt. Der Missbrauch des eigenen wirtschaftlich - technischen Potentials durch die hochentwickelten Länder bringt Mehrkostenzunahme und Zwangskonsumtion mit, wodurch auch die Lösung des Nahrungsmittelsproblems beeinflusst wird.

2/ Das Kapital war von Anfang an national und international, deshalb war der Eingriff durch den Staat selbst in der klassischen Periode nicht ausgeblieben, Liberalismus und Protektionismus kamen gemeinsam zur Geltung. Der Liberalismus und der Protektionismus sind grundsetzlich Begriffe der Aussenhandelspolitik, sie lassen sich jedoch nur im Zusammenhang mit der Produktion untersuchen. So kann die liberale Politik in der Einfuhr gegebenenfalls den Protektionismus in der Ausfuhr sichern.

Es ist ebenfalls ein einseitiges Herangehen, dass in allen Fällen der Protektionismus der hochentwickelten Länder aggressiv, der der weniger entwickelten dagegen defensiv wäre. /Selbst die sozialistischen Länder lassen einen gewissen Protektionismus gegenüber den Entwicklungsländern gelten./

Auch den Agrarprotektionismus der Länder der EWG kann man nicht einseitig als aggressiv bezeichnen. Sein Ziel war ja die Sicherung der Selbstversorgung und die Erhöhung des Einkommens der Bauern durch bescheidene strukturelle Veränderungen.

Die garantierten Preise der EWG haben mehrere Widersprüche in der Nahrungsmittelproduktion mit sich gebracht: die garantierten Preise zielten unter anderem auf das Gleichgewicht der Nachfrage und des Angebotes innen wie aussen ab, die entstandenen Überschüsse hätten die Verringerung der garantierten Preise erfordert, der aber die der Einkommenspolitik im Wege standen.

In der Agrarhandelspolitik spielt es eine grosse Rolle, dass sich die verschiedenen Agrarprodukte auf Grund ihres Gebrauchswertes auf mehrere Arten miteinander verknüpfen können: die Mittel lassen sich durcheinander ersetzen, und die Produkte stellen ein zusammengesetztes Angebot dar. In den 1970er Jahren hat man das immer teure innere Getreide in den Ländern der EWG durch billig eingeführte Futtermittel ersetzt.

Die Agraraussenhandelspolitik der EWG zeichnet sich einerseits dadurch aus, dass sie sowohl liberale als auch protektionistische Elemente enthält, andererseits dadurch, dass sie nur gemeinsam gewertet werden können. Die Zunahme der Selbstversorgung des Bereiches verringert die Einfuhrmöglichkeiten in dieses Gebiet, besonders die Einfuhr der Produkte der gemässigten Zone. Im Falle der Produkte, bei denen früher eine Zunahme der Einfuhr eingetreten war, veranlassen die Länder der EWG die Agrarexporteure zur "freiwilligen Einschränkung" der Ausfuhr. Das würde ihre Deviseneinnahmen beschränken und somit die Entwicklungsquellen ihrer Landwirtschaft einengen. Die Verringerung des Grades der Selbstversorgung von gewissen Produkten kann in den Ländern der EWG zur Steigerung des Angebotes auf dem Weltmarkt führen, was vorteilhaft für die Entwicklungsländer wäre.

Die Rolle der Agraraussenhandelspolitik der USA: Früher haben die USA den Agrarexport nicht unterstützt, und diese durch Subventionierungen ergänzte liberale Exportpolitik hat einen günstigen Einfluss auf die Nahrungsmittelversorgung der Welt ausgeübt. Zur Wende der 70er und 80er Jahre geriet die Agrarproduktion in eine dauerhafte Produktions- und Verkaufskrise, und das hat die Unterstützung des Agrarexports ausgelöst. Die Aufrechterhaltung der niedrigen Weltmarktpreise zeigen scheinbar eine Verbesserung der Nahrungsmittelversorgung der Welt. In Wirklichkeit ist es aber innenpolitisch veranlasst.

III. Kapitel

1/ Mit den sozialistischen Produktionsverhältnissen werden die gesellschaftlichen Ursachen des Hungers und der Unterernährung beseitigt. Die Sowjtunion schuf das erste Beispiel der Überwindung des Hungers als soziales Problem. Die zeitweiligen Ernährungsprobleme in den zunächst industriell weniger entwickelten sozialistischen Ländern resultieren nicht aus den sozialistischen Produktionsverhältnissen, sondern aus den vom Imperialismus aufgewungenen Kriegen sowie aus Entstellungen bei der Durchsetzung der Gesetzmässigkeiten der sozialistischen und des sozialistischen Aufbaus.

Mitte der 80er Jahre erzeugten die Länder der sozialistischen Staatengemeinschaft mit einem Anteil an der Weltbevölkerung von 10 % auf 19,8 % des Ackerlandes bzw. 14,8 % der landwirtschaftlichen Nutzfläche der Erde etwa 28 % der landwirtschaftlichen Bruttoproduktion der Welt.

Im Unterschied zu den kapitalistischen Ländern, wo die Sicherung der Ernährung ein Produktions- und Verteilungsproblem ist, reduziert es sich in den europäischen sozialistischen Ländern auf ein Produktionsproblem. Es besteht im wesentlichen im Widerspruch zwischen den gewachsenen Einkommen der Werktätigen und der noch nicht ausreichend bereitstehenden höheren Qualität von Nahrungsmitteln.

Die Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion, der Aufbau spezialisierter sozialistischer Betriebe, die Schaffung der materiell-technischen Basis der modernen Grossproduktion und entwickelte Kooperationsbeziehungen zwischen den spezialisierten Betrieben sind wesentliche Schritte bei der Lösung des Ernährungsproblems /Übergang von vollständiger zu gesunder Ernährung/.

2/ In den RGW-Ländern sind -- abgesehen von tropischen Nahrungs- und Genussmitteln -- grundsätzlich alle Bedingungen gegeben, um den Bedarf an den wichtigsten Nahrungsmitteln /Getreide, Fleisch/ aus eigener Produktion zu decken. Hierbei auftretende Probleme resultieren hauptsächlich aus der quantitativ zunehmenden Bevölkerung und den sich qualitativ verändernden Verbrauchsgewohnheiten infolge der Erhöhung der Einkommen, aus klimatischen und Umweltbedingungen sowie aus Fragen der Leitung und Organisation der landwirtschaftlichen Produktion. Die Zielsetzung der sozialistischen Länder richtet sich auf das Ausschöpfen aller Wachstumspotenzen der Agrarproduktion. Die über den und Entwicklungsländern liegenden Wachstumsraten der Agrarproduktion der sozialistischen Länder ist dafür ein nachhaltiger Beweis.

IV. Kapitel

1/ Die Industrialisierung der Landwirtschaft kann nur schrittweise vor sich gehen, eine längere Zeit ist also zur Herausbildung der auf der Ebene der Grossbetriebe erforderlichen Harmonie der Faktoren der Produktion notwendig. Infolge der technisch-wissenschaftlichen Errungenschaften und der Entwicklung der technisch-materiellen Basis der Produktion kann die auf der grossbetrieblichen Ebene erforderliche Harmonie der Produktionsfaktoren immer mehr geschaffen, und auch die komplexe Anschauungsweise der technischen Entwicklung zur Geltung gebracht werden. Das System der landwirtschaftlichen Produktion ist auf die Anwendung der modernen, industriemässigen Produktionsverfahren gerichtete Form der Kooperation der staatlichen Güter, der LPG-s und der sonstigen wirtschaftlichen Organisationen, die sich schnell in den 70er Jahren in Ungarn verbreitet und bedeutende Reserven der Produktion erschlossen hat.

Die industriemässige grossbetriebliche Technologie stellt die inhaltliche Seite des Produktionssystems dar. Das Produktionssystem zeichnet sich durch die auf industriemässiger Ebene geschaffene Harmonie der physikalischen, chemischen, biologischen, technisch - technologischen und menschlichen Faktoren, durch die synchronisierte Entwicklung der einzelnen Faktoren aus. Die organisatorische Seite der Produktion besteht in der Kooperation unter den Betrieben, in deren Rahmen die industriemässige Technologie ihre Verwendung findet.

Zu den grundlegenden Charakterzügen des industriemässigen Produktionssystems gehören die Systematisiertheit, die Komplexität, die Bestrebung nach der intensiven Erhöhung der Erträge und der Effektivität.

Die wichtigsten Ergebnisse der industriemässigen Produktionssysteme sind die folgenden: a/ Die Produktionssysteme haben beträchtlich zur Förderung der Verstärkung der biologischen Grundlagen der landwirtschaftlichen Produktion beigetragen. b/ Man trägt grosse Sorge für die effektivere Nutzenanwendung des Bodens, des grundlegenden Produktionsmittels der Landwirtschaft. c/ Im Ergebnis des Funktionierens der Produktionssysteme haben sich die technischen Voraussetzungen wesentlich verbessert. d/ Sie beeinflussen den Arbeiterhaushalt der Betriebe, einerseits die Gestaltung der Zahl der Arbeitskräfte, andererseits das Niveau der Berufsausbildung und die Erhöhung des Organisationsgrades der Arbeit. e/ Die offensichtlichste Wirkung des Funktionierens der Produktionssysteme ist die beachtenswerte Erhöhung der Erträge.

2/ Der von der Landwirtschaft der DDR vollziehende Übergang zu einem allseitig ressourcensparanden Typ der intensiv erweiterten Reproduktion schliesst das Erfordernis ein, die Naturressourcen noch effektiver zu nutzen. Die neue Qualität dieser Intensivierungsprozesse ruft zugleich die Notwendigkeit hervor, die Beziehungen zur Natur auf qualitativ vervollkommnete Art und Weise in den landwirtschaftlichen Reproduktionsprozess einzubeziehen, diesen Beziehungen selbst zunehmend reproduktiven Charakter zu verleihen und adäquat mit Hilfe des Wirtschaftsmechanismus zu beeinflussen. Die theoretische Diskussion von Politökonomen der DDR zur "ökonomischen Bewertung von Naturressourcen" bietet zahlreiche Ansatzpunkte dafür, wie dieses reproduktive Verhältnis zur Natur wesentlich über eine "Bepreisung" realisiert werden kann.

Gemäss dem Reproduktionsaspekt muss die Bewertung derjenigen Naturressourcen, die für die landwirtschaftliche Produktion relevant sind, auch den gesellschaftlich notwendigen Reproduktionsaufwand dieser natürlichen Ressourcen erfassen, über ein entsprechendes Preissystem bewerten, die Produzenten auf die Kriterien der allseitigen Intensivierung orientieren und gleichzeitig eine wirksame Erfüllung der landeskulturellen Aufgaben der Landwirtschaft simulieren. Dementsprechend beinhaltet die ökonomische Bewertung von Naturressourcen zwei miteinander verbundene Hauptformen: die Aufwandsbewertung und die Rentenbewertung. Beide Formen müssen durch eine Einheit von administrativen Massnahmen der Wirtschaftsleitung, Anwendung ökonomischer Hebel und die Nutzung moralischer Triebkräfte über den Wirtschaftsmechanismus praxiswirksam gemacht werden.

In der DDR werden die Leistungen, die die Landwirtschaft für den gesellschaftlichen Reproduktionsprozess insgesamt erbringt, bisher nicht in vollem Masse ökonomisch bewertet. Mit der ökonomischen Bewertung der Naturressourcen können die theoretischen Grundlagen dafür geschaffen werden, dass bisher nicht erfasste Effekte und Leistungen der Landwirtschaft für die Volkswirtschaft realer ausgewiesen werden können. Möglichkeiten dazu bestehen unter anderem in einer umfassender vorzunehmenden Bodenbewertung und in der Einbeziehung landeskultureller Aspekte in die ökonomischen Bewertungen.

V. Kapitel

1/ Die Tendenzen der Nahrungsmittelproduktion der Welt, die sich nach dem zweiten Weltkrieg abzeichneten, zeugen dafür, dass die sozialistischen Länder netto zu Nahrungsmittel- bzw. Getreideimporteuren geworden sind. Unter diesen Umständen waren die sozialistischen Länder nicht in der Lage, zur Lösung der Probleme der Nahrungsmittelversorgung der Welt, in erster Linie der Entwicklungsländer durch grosse Nahrungsmittelsendungen als Hilfe beizutragen. Aus dieser Tatsache ergibt sich auch, dass die politische und die wirtschaftliche Bedeutung der Nahrungsmittelproduktion von der zweiten Hälfte der 70er Jahre bis zu einem gewissen Masse in allen Ländern des RGW aufgewertet wurde.

Die Studie behandelt vor allem die Nahrungsmittellage und die Kooperationen der europäischen RGW-Länder.

In den RGW-Ländern übersteigt die durchschnittliche tägliche Lebensmittelkonsumtion -- im Energiewert ausgedrückt -- den durchschnittlichen täglichen Energiebedarf und bleibt nicht hinter dem Niveau der hochentwickelten kapitalistischen Länder zurück.

Das in den sozialistischen Ländern Anfang der 70er Jahre erreichte Lebensniveau zeichnete sich dadurch aus, dass die Erhöhung der Personaleinkommen parallel zur Verbesserung der Versorgung der Bevölkerung mit Konsumtionsgütern auch eine elastisch zunehmende Nahrungsmittelnachfrage hervorrief. Das bedeutet, dass die sozialistischen Länder nicht nur gezwungen waren, immer mehr Agrarprodukte einzuführen, sondern das sich verschlechternde terms of trend der landwirtschaftlichen Produkte auch stark auf ihrer Aussenhandelsbilanz lastete.

Alle Aufgaben, die zu lösen die sozialistischen Länder zur Verbesserung ihrer Nahrungsmittelversorgung bestrebt sind, und alle Schritte, die sie zur Verwirklichung der früheren Zielsetzungen unternehmen, stellen selbst einen Schritt zur Lösung des Problems der Nahrungsmittelversorgung der Welt dar. Die Erhöhung der Nahrungsmittelversorgung der RGW-Länder auf ein hohes Niveau ist von weltpolitischer Bedeutung, der Lebensstandard in den sozialistischen Ländern, die Lebensumstände ihrer Bevölkerung können ein Beispiel für die Bevölkerung der kapitalistischen und der Entwicklungsländer darstellen, dem nachzueifern gilt. Die Ergebnisse, die die sozialistischen Länder bei den Methoden der Entwicklung der landwirtschaftlichen und

Lebensmittelproduktion erzielen, bedeuten eine effektive und langfristige Hilfe für die Entwicklung der Agrarproduktion anderer Länder, vor allem der Entwicklungsländer.

2/ Die Verbindung der ungarischen Nahrungsmittelwirtschaft und der Entwicklungsländer stellt marktmässige Beziehungen dar, die auch Elemente der Hilfeleistung enthalten. Die Wichtigkeit dieser Beziehungen wird weniger durch ihre Ausmasse als durch ihre Struktur sowie durch politische Aspekte hervorgehoben. Es wurde nämlich im vergangenen Jahrzehnt offensichtlich, dass die sozialistischen Länder nicht imstande sind, den Rohstoff- und Energiebedarf der Wirtschaft von Ungarn restlos zu decken, deshalb ist man auch auf die Einfuhr aus den Entwicklungsländern angewiesen. Es ist darüber hinaus eine politische und humanistische Bestrebung, den Hunger und die Hungersnot zu lindern und die fortschrittlichen Entwicklungsländer zu unterstützen.

Auf den Märkten der hochentwickelten kapitalistischen Länder werden die Absatzmöglichkeiten eingeengt, deshalb muss man die Ausfuhr in die Entwicklungsländer erweitern.

Unter der Ausfuhr von Produktionssystemen versteht man im allgemeinen, dass nicht Waren oder eine bestimmte Ware bzw. Dienstleistungen, sondern in Systemen integrierte Komplexe von materiellen Gütern und Dienstleistungen sowie von geistigen Gütern und Dienstleistungen exportiert werden.

Die Kooperation der sozialistischen Länder auf dem dritten Markt ist ziemlich bescheiden. Das bezieht sich auch auf den Export von Produktionssystemen. Wie kann man das erklären? Das mangelnde einheimische Kapital /Entwicklungsfonds/, die mangelnden Erfahrungen am System der sozialistischen Generalunternehmen, die mangelnden Referenzbetriebe, der Verzug der Genehmigungsverfahren stellen die wichtigsten Faktoren der Rückständigkeit dar.

3/ Die individuellen Hauswirtschaften sind kleine Wirtschaften der Pflanzen- und Tierproduktion, die auf persönlichem Eigentum von Genossenschaftsbauern bzw. gesellschaftliches Eigentum, das den Genossenschaftsbauern zur Verfügung gestellt wird oder persönliches Eigentum von Bürgern aus anderen Bevölkerungsschichten und der eigenen Arbeit der Familienangehörigen beruhen, mit den sozialistischen Grossbetrieben verflochten, oftmals auf einen oder einige Erzeugnisse spezialisiert sind, auf einigen Gebieten einen hohen Marktanteil haben und zur Versorgung der Bevölkerung beitragen.

Die individuellen Hauswirtschaften ergänzen die Produktionspalette der sozialistischen Landwirtschaftsbetriebe und tragen zur Befriedigung des Nahrungsmittelsbedarfs im jeweiligen Land und teilweise auch zum Agrarexport bei.

Die individuellen Hauswirtschaften sind durch ihre Produktion, durch den Kauf von landwirtschaftlichen Produktionsmitteln und oftmals auch durch den Absatz ihrer Produkte unmittelbar in den Agrar-Industrie-Komplex der sozialistischen Länder integriert. Es gibt folgende Motive für das Betreiben einer Hauswirtschaft: Selbstversorgung mit Nahrungsmitteln, zusätzliches Einkommen, Traditionen des landwirtschaftlichen Familienbetriebes, sinnvolle Freizeitgestaltung und wachsendes Gesundheitsbewusstsein.

Die individuelle landwirtschaftliche Kleinproduktion, von der Gesellschaft materiell und moralisch unterstützt, mit der sozialistischen Grossproduktion auf vielfältige Weise verbunden, wird auf längere Sicht ein festes Element der sozialistischen Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft und der Gesellschaft bleiben.

MELLÉKLETEK

Néhány élelmiszer egy főre jutó fogyasztása kg-ban

1960-1962 között

1. táblázat

Hús- és hús- készítmény	1960	1970	1980	1982
Bulgária	29,1	41,4	61,2	68,6
NDK	55,0	66,1	89,5	91,0
Mongólia /zsirral együtt/	.	101,0	91,7	91,8
Lengyelország	42,5	53,0	74,0	54,2
Csehszlovákia	56,8	71,9	85,6	81,0
Szovjetunió /zsirral együtt/	39,5	47,5	57,6	57,4
Magyarország	47,6	58,1	71,7	.
<u>Hal és halkészítmény</u>				
Bulgária	2,0	5,2	6,5	7,2
NDK /1965/	9,1	7,9	7,4	7,4
Lengyelország	4,5	6,3	8,1	6,0
Mongólia	0,3	0,4	1,1	0,6
Csehszlovákia	4,7	5,2	5,4	5,2
Szovjetunió	9,9	15,4	17,6	18,4
Magyarország	1,5	2,3	2,1	.
<u>Növényi olaj és zsír</u>				
Bulgária	9,6	12,5	14,8	15,0
NDK	2,2	2,2	1,6	1,8
Mongólia	0,1	0,7	.	.
Lengyelország	1,0	1,5	2,6	2,4
Csehszlovákia	4,1	5,8	7,2	6,9
Szovjetunió	5,3	6,8	8,8	9,3
Magyarország	0,8	1,9	4,2	7,0
<u>Cukor és cukorkafélék</u>				
Bulgária	17,7	32,9	34,7	35,0
NDK	29,3	34,4	40,6	41,9
Mongólia	12,2	16,2	23,0	20,9
Lengyelország	27,9	39,2	41,4	41,7

folyt. a köv. oldalon

1. táblázat folytatása

<u>Cukor és cukorkafélék</u>	1960	1970	1980	1982
Csehszlovákia	36,2	37,7	37,5	41,0
Szovjetunió	28,0	38,0	44,4	44,5
Magyarország	26,6	33,5	37,9	38,0

Forrás: Statistisches Jahrbuch der DDR 1984., Berlin 1984.
Függelék I. 25. old.

Egy főre jutó napi kalória- és fehérjeszükséglet

és -fogyasztás

/1975-80 évek átlaga/

2. táblázat

<u>Megnevezés</u>	<u>Kcal</u>	<u>Fehérje gr</u>	<u>Állati eredetű fehérje, gr</u>
Szükséglet ^{1/}	2.850	90	40-50 ^{2/}
Fogyasztás az ipari országokban	3.335	95	55
- tőkés ipari ország	3.329	.	.
-nyugat-európai tőkés ipari ország	3.378	.	.
-Szovjetunió	3.443	.	.
-NDK	.	96,1	55,5
Fogyasztás a fejlődő országokban	2.200	42,5	11,6
Világ /átlag/	2.590	44,6	24,4

1/ Az NDK irányelvei szerint /FAO-norma 2.390 Kcal/

2/ FAO-normativa 37-55 gr.

Forrás: FAO; E. Rosendranz, Das Meer und seine Nutzung, Studienbuch Geographie, Haack, Gotha - Leipzig 1980. 94. old.

A napi egy főre számított táplálkozási energia és az alapvető tápanyagok fogyasztási szintje százalékban

3. táblázat

Megnevezés	1975	1980	1983
Táplálkozási energia	125	129	136
Fehérje	103	107	109
Zsir	143	149	154
Szénhidrát	105	107	108

Forrás: W. Heinrichs/W. Wicke, Der Ernährungs-komplex in der intensiv erweiterten Reproduktion, In: Theorie und Prewis der ökonomischen Strategie in der Landwirtschaft der DDR, Berlin, 1984.

Az agrártermelés növekedése 1961-1975 között a tőkés, a szocialista és a fejlődő országokban /évi átlagos növekedési ütem, %/

4. táblázat

Megnevezés	Szocialista országok	Tőkés országok	Fejlődő országok
Agrártermelés összesen	3,5	2,1	2,6
Ebből: élelmiszer	3,7	2,3	2,7
gabona	4,2	2,7	2,7
állati termékek	3,8	2,0	2,7

Forrás: State of Food and Agriculture, Rom 1976.
Münch, S.: Az élelmiszerkérdés eredete és aktuális problémái nemzetközi tekintetben. Studie der Sektion TV der KMU im Auftrag der AdW, 1978. 15. old. /kézirat/

A mezőgazdasági termelés átlagos növekedési üteme

1981-82-ben

/százalék/

5. táblázat

Szocialista országok	3,4
Tőkés ipari országok	2,1
Fejlődő országok	3,0

A KGST-országokban 1984 1983 %-ában	+ 3,0 ^{x/}

x/ a KGST 40. plénuma. 1985. VI. 26. 1. old.

Forrás: "Die Volkswirtschaft der UdSSr im Jahre 1982"
Statistisches Jahrbuch, Moskau 1985. S. 56. /oroszul/

A gazdasági fejlődés üteme a szocialista, a tőkés és a

fejlődő országokban 1951-1981 között

/évi átlagos növekedési ütem, %/

6. táblázat

Megnevezés	Szocialista országok	Tőkés or- szágok	Fejlődő or- szágok
Nemzeti jövedelem	7,0	3,9	5,3
Ipari termelés	9,1	4,5	6,7
Mezőgazdasági termelés	3,3	2,1	3,1

Forrás: Szerzői kollektíva: Az ujratermelési folyamat össze-
függéseinek az elemzése. Verlag Nauka Novoszibirszk 1984.
14. old. /oroszul/

Az agrártermelés évi növekedési üteme néhány KGST-országban

7. táblázat

	1971- 1975 tény	1976- 1980 tény	1981-1985 terv	1981 tény	1982 tény	1983 tény	1984 tény
Bulgária	3,0	0,8		5,8	4,7	3,0 ^{1/}	3,1
Magyarország		2,3	2,3 - 2,8	0,0	5,0	./.	0,0 - 1,0
Lengyelország				5,6	./.	4,5	3,6
Románia		4,8	4,5 - 5,0	./.	0,9	7,5	./.
Szovjetunió						2,0	5,4 - 6,0
Csehszlovákia						3,6	6,4
NDK ^{3/}	10,4	6,3	0,7	./.	3,4	1,1	2,2
Jugoszlávia		0,9	4,5	1,0	7,0	5,2	3,1 ^{1/} 5,2 ^{2/}
							8,4 /tény/
							2,0

1/ Bruttó állati termelés

2/ Bruttó növénytermesztés

3/ Bruttó bevétele a növény- és állattermelésnek gabonanagyság/ha mezőgazdasági terület - az előző év = 100

Forrás: Saját számítás a KGST Statisztikai Évkönyvek alapján, valamint a testvérpártok központi szerveinek jelentései a tervteljesítésről

Gabonafélék és hüvelyesek évi átlagos termésmennyisége
/mill. t./

8. táblázat

Ország	1961 1965	1971- 1975	1936- 1980	1982	1983	1984
Bulgária	4,9	7,6	8,0			
NDK	6,0	8,8	9,03	10,02	10,06	11,5
Kuba	-	0,4	0,5			
Mongólia	0,3	0,4	0,4			
Lengyelország	15,4	21,2	19,7			5,2 ^{1/}
Románia	11,1	15,0	19,5			
Csehszlovákia	5,7	9,4	10,2			12,0
Szovjetunió	130,3	181,6	205,0			190,0
Magyarország	6,9	11,5	12,8			15,7 ^{2/}

Forrás: Szocializmus: Elmélet és gyakorlat. Moszkva, 1984/8. füzet
107. old. Neues Deutschland 1984. dec. 31. 1. old. és 1985.
jan. 2. 5. old. és 1985. január 18. 5. old.

1/ 1984 december végéig a felvásárlás Neues Deutschland 1985. jan.
15. 5. old.

2/ Neues Deutschland 1985. jan. 18. 5. old.

Egy főre jutó gabonatermelés 1980-ban és 1982-ben
/kg/

9. táblázat

Országok	1976/78	1980	1982 ^{1/}
Magyarország	1173	1322	1386
Románia	888	915	997
Bulgária	903	869	1100
Szovjetunió	845	712	675
Csehszlovákia	683	709	667
NDK	535	579	600
Lengyelország	601	521	584

1/ Mutatószámgyűjtemény néhány termelőország mezőgazdasági termelésének helyzetéről. Akademie der Landwirtschaftswissenschaften der DDR, Berlin 1984. 85. old.

Forrás: Statistisches Jahrbuch der Mitgliedslander des RGW, Moszkva, 1981. 237. old. /oroszul/

A mezőgazdaság és a halászat részesedése a nemzeti
jövedelem termelésében
/százalék/

10. táblázat

Ország	1960	1970	1980	1982
NDK	12,1	12,6	8,4	7,6
Bulgária	32,3	22,8	17,0	20,2
Csehszlovákia	15,2	10,5	7,5	8,0
Lengyelország	25,8	17,3	15,8	18,4
Magyarország	29,8	21,7	18,8	18,8
Szovjetunió	20,7	22,0	15,1	15,7
Jugoszlávia	26,4	22,0	14,9	15,9

Forrás: Mutatószámgyűjtemény néhány termelőország mezőgazdasági termelésének helyzetéről. Akademie der Landwirtschaftswissenschaften der DDR, Institut für Ldw. Information und Dok. Berlin 1984. 18. old.

A föld közgazdasági értékelésének lehetőségei az erő-
források ujratermeléséhez szükséges munkaráfordítások
alapján

11. táblázat

Termelő és ujratermelő tevékenységek	A társadalmilag szükséges munka- ráfordítás nagy- sága és változá- sa	A közgazdasági értékelés	
		jelenlegi formái az NDK-ban	feltételei és követelményei a jövőben
A föld és telje- sitőképesége, fenntartása, ja- vitása és ujra- termelése	Védő, fenntartó és ujratermelő ráfor- ditások	részben	a társadalmilag szükséges munka kimutatása
	a/ A földhasználat által befolyásolt természeti potenciál pótlása és helyre- állítás	részben	a különbségnyi já- radék komplex ha- tásának reális fel- fogása
	b/ A földteljesít- mény sajátosságá- nak használata és helyreállítása	agrárarak, beadás, il- letőleg tá- mogatás a földminő- ségről füg- gően	a különbségnyi jára- dék értékelése
	c/ A fekvési előny, szállítás	semmi	a különbségnyi jára- dék értékelése
	d/ A termelési hul- ladékainak veszély- telen visszavezeté- séhez a természeti körforgásába szük- séges ráfordítás	részben di- jak, kárté- ritések, büntetések	az ujratermelési ráfordításnak ill. a népgazdasági vég- termék állományá- nak a megragadása
	e/ A mindenkor és tartós elvonása a mezőgazdasági te- rületeknek nem me- zőgazdasági hasz- nálatra	a földhasz- nálati díj a földminő- ségről füg- gően	a tartós földhasz- nálat állandó föld- használati díjának a lehetősége

Az alapvető mezőgazdasági termékek előállítása a KGST-
tagországokban a fogyasztás százalékában

12. táblázat

Termék	1961- 1965	1966- 1970	1971- 1975	1976- 1980
Gabona	97	99	93	91
Buza	95	99	96	92
Kukorica	104	100	86	68
Árpa	100	99	97	92
Olajnövények	128	116	109	101
Cukor	98	89	85	76
Gyümölcs	99	97	96	95
Zöldség	101	101	100	100
Hús	100	101	101	101
Vaj	101	104	100	87
Baromfi	103	103	103	102

Forrás: Polityka /Varsó/ 1983. máj. 5.

A mezőgazdasági termékek importjának alakulása 1971-1982

között

13. táblázat

Országcsoport	1971- 1975	1975- 1980	1980- 1982	1971- 1982
<u>Érték</u>				
Fejlett tőkésországok	206,3	167,7	86,1	297,9
Fejlődő országok	291,7	196,2	97,6	558,3
Szocialista országok	297,1	195,2	92,6	537,2
Világ összesen	229,5	178,2	90,6	370,5
<u>Volumen</u>				
Fejlett tőkésországok	105,4	114,4	103,8	125,2
Fejlődő országok	125,0	171,0	102,9	219,9
Szocialista országok	135,1	149,0	106,0	213,4
Világ összesen	112,6	131,6	103,9	154,0
<u>Ár</u>				
Fejlett tőkésországok	195,7	146,6	82,9	237,9
Fejlődő országok	233,4	114,7	94,8	237,8
Szocialista országok	219,9	131,0	87,3	251,7
Világ összesen	203,8	135,4	87,2	240,6

Forrás: FAO Trade Yearbook 1982. Vol. 36.

A mezőgazdasági termékek exportjának alakulása 1971-1982

között

14. táblázat

Országcsoport	1971- 1975	1975- 1980	1980- 1982	1971- 1982
<u>Érték</u>				
Fejlett tőkésországok	246,3	190,1	90,6	424,2
Fejlődő országok	206,5	180,0	83,6	310,8
Szocialista országok	192,5	134,3	92,0	237,9
Világ összesen	225,0	181,8	88,9	363,6
<u>Volumen</u>				
Fejlett tőkésországok	121,0	149,0	100,7	181,6
Fejlődő országok	101,1	118,8	107,9	129,6
Szocialista országok	98,0	102,0	100,0	100,0
Világ összesen	111,4	133,7	103,1	153,6
<u>Ár</u>				
Fejlett tőkésországok	203,6	127,6	90,0	233,7
Fejlődő országok	204,3	151,5	77,5	239,8
Szocialista országok	196,4	131,7	92,0	237,9
Világ összesen	202,0	136,0	86,2	236,7

Forrás: FAO Trade Yearbook 1982. Vol. 36.

A szocialista országok agrárkülkereskedelmének szerkezete

1980

15. táblázat

Országcsoport	Export	Import
	megoszlása %	
Egyesült Államok	2,3	21,2
EGK	14,1	7,6
Egyéb fejlett	13,3	12,6
Fejlett tőkésországok összesen	29,7	41,4
Fejlődő országok összesen	30,5	32,8
Európai szoc. országok	17,1	18,2
Szovjetunió	20,4	4,3
Egyéb szoc. országok	2,3	3,3
Szocialista országok összesen	39,8	25,8
Mindösszesen	100,0	100,0

Forrás: Yearbook of International Trade Statistics, 1980.
Vol. I. /United Nations, New York, 1981/

A Szovjetunió gabonaimportja 1972/73 és 1982/83 között

relációk szerint

16. táblázat

Julius/jun.	Összesen mill. tonna ^{1/}	Ebből %-ban				
		USA	Auszt- rália	Argen- tina	Kanada	EGK
1972/73	22,5	61	0	22	4	8
1973/74	10,9	72	3	17	1	5
1974/75	5,5	42	33	5	16	2
1975/76	25,7	54	5	18	8	2
1976/77	10,1	73	3	14	5	2
1977/78	18,4	68	15	10	2	1
1978/79	15,1	74	9	14	1	1
1979/80	30,5	50	17	11	13	3
1980/81	34,0	24	33	20	9	4
1981/82	45,0	34	30	20	6	5
1982/83 ^{2/}	32,0	19	3	29	27	12

1/ Rizs nélkül

2/ Becslés

Forrás: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1983. aug. 25.

Az állatok száma és részaránya az egyéni háztáji gazdaságokban a szocialista országokban 1983-ban

17. táblázat

Ország	Szarvasmarha		Tehén		Sertés		Birk	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
Bulgária	392	27,7	206	36,6	702	18,6	4090	37,3
Magyarország	381	20,0	187	25,4	5158	52,4	548	22,6
NDK	240	4,2	30	1,5	1515	11,6	359	28,1
Románia	2680	39,7	1266	48,4	4364	30,4	9310	50,5
Szovjetunió	24569	20,5	13595	30,1	15583	19,8	28189	19,4
Csehszlovákia	192	3,7	71	3,7	621	8,8	412	39,6

Forrás: Az Európai Gazdasági Közösség tagországainak statisztikai Évkönyve 1984. 190-192. old. Az NDK Statisztikai Évkönyve, 1984. 201. old.

Az egyéni kiegészítő gazdaság termelése a Szovjetunióban
1982-ben

18. táblázat

		Tömeg	Az összes termelés százalékában
Hús	millió tonna	4,6	29,8
Marhahús		.	17 ^{b/}
Sertés, ürü-, kecske- és szár- nyashús		.	40 ^{b/}
Nyul		.	96 ^{b/}
Tej	millió tonna	24,4	26,8
Tojás	milliárd db	22,1	30,5
Burgonya		.	64 ^{a/}
Gyümölcs és zöldség		.	33/34 ^{a/}

a/ 1980, b/ 1979.

Forrás: A Szovjetunió Statisztikai Évkönyve 1984. 245. old. A gazdaság kérdései, Moszkva, 1981. 11. sz. 157. old. Szovjetgazdaság, Tudományos folyóirat, 1981. 6. sz. 841. old.

Az egyéni gazdaságok részaránya néhány mezőgazdasági termékben az NDK-ban 1982-ben

19. táblázat

Zöldség	27,5 ^{a/}
Gyümölcs	49,4 ^{a/}
Méz	97,3
Tojás	48,3
Sertéshús	17,2
Marhahús	10,3
Levágott szárnyashús	16,0 ^{b/}
Nyúl	99,8 ^{b/}
Vadhus	6,0 ^{b/}

a/ beleértve a kerti kereskedelmet, b/ 1981

Forrás: A mezőgazdaság magas teljesítőképessége. A Német Demokratikus Párt tavaszi jelentése. Pártfiskola, Dietz Kiadó, Berlin, 1984. 12. old. Új Németország, Berlin, 1982. jun. 6.

Mezőgazdasági árak az NDK-ban 1982-ben és 1984-ben

20. táblázat

	1982 ^{a/}	1984 ^{b/}	Áremelkedés 1982=100 %
Tej ^{c/}	103,70	170,00	163,9
Vágómarha	567,30	825,00 ^{d/}	145,4
Sertés	511,80	725,00 ^{d/e/}	141,7
Tojás /100 db/	32,70	40,60 ^{f/}	124,2
Szárnyas és nyúl	517,20	.g/	-
Zöldség	.	.g/	153,0

a/ átlagos felvásárlói ár

b/ jogilag megállapított ár 1984. jan. 1-én az I. minőségi osztályra

c/ 4 % zsirtartalom

d/ az egyéni háztáji gazdaságok termelése

e/ 105-125 kg élőhus

f/ szövetkezeti és egyéni gazdaságokat is beleértve

g/ árrendezés csak egyes szárnyasok és zöldségféléket érintett

Forrás: Az NDK Statisztikai Évkönyve 1983. 268. old.

Az NDK törvénye, Berlin, 1983. jan. 31. Külön kiadás 1101.

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	4
<u>Első rész</u>	
<u>Az agrártermelés és -forgalom fejlődése, ellentmondásai a fejlett tőkés országokban és a világgélelmezési probléma...</u>	6
<u>I. fejezet</u>	
<u>Az agrártermelés fejlődése, társadalmi korlátai a fejlett tőkés országokban és a világgélelmezés.....</u>	6
1. Az agrártermelés fejlődése és részleges válságai a tőkés országokban. /G. Müller/.....	6
2. Az agrártermelést korlátozó állammonopólista agrárpolitika. /G. Müller/.....	9
3. Az USA agrártermelésének és agrárpolitikájának új vonásai. /Mayer L./.....	20
Az USA agrártermelésének és -exportjának szerepe..	20
Az állami beavatkozás szerepe az USA agrártermelésében.....	22
Az USA mezőgazdaságának alapvető dilemmája.....	27
A hatékonyságnövekedés és az agrárválság következményei.....	30
Az USA agrárpolitikájának lehetséges hatása a világgélelmezésre.....	32
4. Az USA neokolonialista élelmiszerpolitikája és az agrártermelés. /H. Droste/.....	33
Az élelmiszersegély funkciói.....	34
Az élelmiszersegély hitelmechanizmusának törvényi szabályozása.....	36
Az élelmiszersegély hatása a fejlődő országokra...	44
Jegyzetek az I. fejezethez.....	48
<u>II. fejezet</u>	
<u>A fejlett tőkés országok külgazdasági stratégiája és a világgélelmezés.....</u>	52
1. A fejlett tőkés országok külgazdasági stratégiája és a világgélelmezés. /Váczy M./.....	52
A külgazdasági stratégia és a fegyverkezés.....	53

A társadalmi-politikai tényezők, a fegyverkezés és a világelelmezési probléma.....	55
2. A protekcionizmus és a liberalizmus az agrárkülkereskedelemben és a világelelmezés./Tóth L.....	62
A protekcionizmus és a liberalizmus néhány elméleti kérdése.....	62
Az EKG agrárpolitikája, protekcionizmusa és a világelelmezés.....	66
Az Egyesült Államok agrárkülkereskedelmének világelelmezési összefüggései.....	75
Jegyzetek a II. fejezethez.....	79
<u>Második rész</u>	
A szocialista országok agrártermelésének fejlődése és szerepük a világelelmezési probléma megoldásában.....	81
<u>III. fejezet</u>	
A szocialista országok agrártermelése, agrárpolitikája és a világelelmezés.....	81
1. Az agrártermelés és élelmezés az iparilag gyengén fejlett szocialista országokban. /J.Becher/.....	81
2. Az agrártermelés és élelmezés az európai szocialista országokban. /J.Becher/.....	85
Jegyzetek a III. fejezethez.....	93
<u>IV. fejezet</u>	
<u>A termelési tényezők szerepe a mezőgazdasági növekedésben a szocialista országokban.....</u>	95
1. Az iparszerű termelési rendszerek szerepe a mezőgazdasági termelés fejlődésében. /Andrássy A./.....	95
A termelési rendszerek kialakulása és lényege.....	95
A termelési rendszer jellemzői.....	98
A termelési rendszerek fejlődése és eredményei.....	101
2. A természeti erőforrások értékelése és néhány agrárpolitikai konzekvenciája az NDK-ban. /E.Geisler/.....	107
A természeti erőforrás-értékelés alapproblémája.....	107
Az erőforrások közgazdasági értékelésének típusai és következményei a gazdaságpolitikában.....	110
Jegyzetek a IV. fejezethez.....	116
<u>V. fejezet</u>	
<u>A szocialista országok együttműködésének szerepe a világelelmezésben.....</u>	117

1. A KGST országok együttműködése és szerepe a világ- élelmezési probléma megoldásában. /Czagány L., Váczy M./.....	117
A KGST-országok agrártermelése és az agrártermé- kek világpiaca.....	118
A KGST-országok importigénye és a világélelme- zés.....	124
A KGST-országok együttműködése az élelmiszergaz- daságban.....	127
2. A magyar agrárszektor és a fejlődő országok kap- csolata. /Nagy L./.....	131
Az agrárszféra külkereskedelmi kapcsolatai a fej- lődő országokkal.....	132
A termelési rendszerek exportja a fejlődő or- szágokba.....	135
3. Az egyéni kistermelés jelentősége a szocialista or- szágokban - lehetőségek és határok. /G.Müller/.....	138
A háztáji gazdaságok lényege és fogalma.....	139
Az egyéni gazdaságok gazdasági és szociális je- lentősége.....	142
Az egyéni gazdaságok perspektívái.....	147
Jegyzetek az V. fejezethez.....	151
Rezümék.....	154
Mellékletek.....	164